

De Nederlandse economie
1995

Centraal Bureau voor de Statistiek

Voorburg

Bezoekadres:
Prinses Beatrixlaan 428

Postadres:
Postbus 4000
2270 JM Voorburg

Telefoon: (070) 337 38 00
Fax: (070) 337 74 29

Internet:
<http://www.cbs.nl>

Heerlen

Bezoekadres:
Kloosterweg 1

Postadres:
Postbus 4481
6401 CZ Heerlen

Telefoon: (045) 570 60 00
Fax: (045) 572 74 40

Samenstelling

Divisie Presentatie en Integratie
Sector Nationale Rekeningen

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 1996.
Bronvermelding is verplicht. Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik is toegestaan.

Bestelinformatie

Verkrijgbaar bij het CBS,
Sector Marketing en Verkoop, Heerlen
Prijs: f 32,50
Kengetal: P-19
ISSN 1386-1042
ISBN 903571903 4

Prijzen excl. administratie- en verzendkosten.

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
1994-1995	= 1994 tot en met 1995
1994/1995	= het gemiddelde over de jaren 1995 tot en met 1996

De infogroepen van het CBS	Telefoon	Fax	E-mail
Infoservice	(045) 570 70 70	(045) 570 62 68	infoserv@cbs.nl
Arbeid en lonen	(070) 337 58 50	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Bevolking	(070) 337 58 30	(070) 337 59 87	infosbv@cbs.nl
Bouw	(070) 337 42 41	(070) 337 59 75	infolbn@cbs.nl
Consumentenprijsindex (inflatie)	(070) 337 58 09	(070) 337 59 94	infosec@cbs.nl
Cultuur, toerisme en recreatie	(070) 337 58 67	(070) 337 59 96	infokcr@cbs.nl
Industrie	(045) 570 76 17	(045) 570 62 77	infolin@cbs.nl
Internationale handel	(045) 570 79 17	(045) 570 66 75	infohih@cbs.nl
Landbouw	(070) 337 58 03	(070) 337 59 51	infollb@cbs.nl
Milieu	(070) 337 58 96	(070) 337 59 76	infolmi@cbs.nl
Onderwijs	(070) 337 53 45	(070) 337 59 78	infosoz@cbs.nl
Overheid	(070) 337 58 99	(070) 337 59 80	infokov@cbs.nl
Nationale Rekeningen	(070) 337 58 76	(070) 337 59 81	infopni@cbs.nl

Inhoud

Voorwoord	7
Lijst van gebruikte afkortingen	9
1. Macro-economisch overzicht	11
2. De vraag	23
2.1 De vraag naar goederen en diensten in vogelvlucht	23
2.2 Uitvoer	26
2.3 Consumptieve bestedingen van huishoudens	30
2.4 Overheidsconsumptie	33
2.5 Investerings in vaste activa	35
2.6 Het toegenomen belang van de dienstverlening	37
3. Het aanbod	41
3.1 Het aanbod van goederen en diensten in kort bestek	41
3.2 Invoer	43
3.3 Ontwikkelingen per bedrijfstak	45
4. Inkomensverdeling en de verandering in financieel vermogen	65
4.1 De inkomensverdeling op macro-niveau	65
4.2 Vennootschappen	68
4.3 Overheid	74
4.4 Huishoudens	79
4.5 Financiering en toekomstvoorzieningen	84
4.6 De nationale balans en de overheidsbalans	91
5. Internationale vergelijkingen	95
5.1 Productie	96
5.2 Bestedingen	98
5.3 Arbeidsmarkt	102
5.4 Criteria voor toetreding tot de EMU	103
5.5 Welzijn	107
6. Productiefactoren	111
6.1 Arbeid	113
6.2 Kapitaal	120
6.3 Kennis	123

7. Niet-financiële welvaartsaspecten	125
7.1 Demografische aspecten	125
7.2 Sociale aspecten	130
7.3 Milieu-aspecten	134
7.4 Regionale aspecten	140
8. Slot	145
Lijst van gebruikte begrippen	149
Statistische bijlage	159
Chronologisch overzicht 1995	167
Voor wie meer wil weten	169
Trefwoordenregister	173

Voorwoord

Voor u ligt de eerste versie van een nieuwe CBS-jaarpublicatie over de Nederlandse economie. Met deze nieuwe uitgave worden twee doelen nagestreefd. Allereerst is het de bedoeling dat de veelheid aan economische gegevens van het CBS toegankelijker gemaakt wordt en daarmee beter aansluit op wensen van de gebruikers. In de tweede plaats is geprobeerd om onderlinge samenhangen tussen de gegevens beter in beeld te brengen.

Bij het verder ontwikkelen van deze publicatie zijn de reacties van lezers onontbeerlijk. Uw mening over vorm en inhoud wordt daarom ook zeer op prijs gesteld. Uw reacties kunt u richten aan dhr. S.J. Keuning, sectormanager Nationale Rekeningen, CBS, postbus 4000, 2270 JM, Voorburg.

De Directeur-Generaal
van de Statistiek

Prof.dr. A.P.J. Abrahamse

Voorburg/Heerlen, september 1996.

Lijst van gebruikte afkortingen

AAW	: algemene arbeidsongeschiktheidswet
ABP	: Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
AOW	: algemene ouderdomswet
AWBZ	: algemene wet bijzondere ziektekosten
AWW	: algemene weduwen- en wezenwet
BBP	: bruto binnenlands product
BNP	: bruto nationaal product
BO	: basisonderwijs
BRP	: bruto regionaal product
BTW	: belasting op de toegevoegde waarde
CBS	: Centraal Bureau voor de Statistiek
CIF	: cost, insurance, freight (prijzen)
CPI	: consumentenprijsindex
CTSV	: College van Toezicht Sociale Verzekeringen
EMU	: Economische en Monetaire Unie
EU	: Europese Unie
Eurostat	: Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen
FOB	: free on board (prijzen)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GWV	: grond-, weg- en waterbouwkundige werken
HBO	: hoger beroepsonderwijs
HDI	: Human Development Index
LBO	: lager beroepsonderwijs
MBO	: middelbaar beroepsonderwijs
NAMEA	: National Accounts Matrix including Environmental Accounts
NNI	: netto nationaal inkomen
OESO	: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPL	: overige publiekrechtelijke lichamen
RWW	: rijksgroepsregeling werkloze werknemers
SAM	: Social Accounting Matrix
VS	: Verenigde Staten van Amerika
VK	: Verenigd Koninkrijk
VUT	: vervroegde uittreding
WAO	: wet op de arbeidsongeschiktheid
WO	: wetenschappelijk onderwijs
WW	: werkloosheidswet

Kerncijfers

1.1 Economische en sociale kernindicatoren voor Nederland

	Eenheid	1986/'90 ¹⁾	1993	1994*	1995*
Macro-economische kerncijfers					
Netto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking (reële verandering)	%	2,5	0,2	3,2	1,8
Consumentenprijs (verandering)	%	0,8	2,6	2,7	2,0
Werkloosheid	% beroepsbevolking	7,8	7,5	8,5	8,1
Saldo lopende transacties met het buitenland	mld gld	14,3	28,3	31,9	33,1
Inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens	theil-index	.	0,178	0,182	.
Druk op het milieu					
Verandering emissies die bijdragen aan broeikas effect	%	-0	-2	-1	0
ozonlaagaantasting	%	-7	-32	-44	-51
verzuring	%	-2	1	-2	-3
vermesting	%	-1	-3	-3	-2
gestort afval	%	3	-6	-5	.
Sociale aspecten					
Levensverwachting bij geboorte	jaren	76,8	77,0	77,4	77,5
Bevolking met (zeer) goede gezondheid	% totale bevolking	82,6	80,6	80,6	81,2
Personen met HBO/WO als hoogste onderwijsniveau	% bevolking 15-64 jr	.	17,8	18,3	19,4
Aantal geweldsdelicten	per 100 v.d. bevolking >14 jr	7,6	7,0	7,1	6,8
Demografie bevolking					
Gemiddelde omvang bevolking	× 1 000	14 757	15 290	15 381	15 457
Migratie-overschot	% totale bevolking	0,29	0,39	0,24	0,20
Gemiddelde huishoudensgrootte	personen	2,46	2,36	2,35	2,34
Demografie bedrijven					
Faillissementen		3 856	6 428	6 464	5 847
Oprichtingen		.	28 600	25 600	.
Arbeid					
Totale arbeidsvolume (verandering)	%	1,9	-0,1	0,1	1,9
Loonsomquote vennootschappen (excl. delfstoffenwinning)	%	70,5	71,3	69,2	70,3
Betaalde uren per baan per jaar		1 468	1 429	1 421	1 421
Arbeidsvolume	% totale bevolking	33,9	34,8	34,7	35,1
Werkzame beroepsbevolking	% bevolking 15-64 jr	53,7	56,9	56,5	57,8
Productie					
Bruto binnenlands product (volumeverandering)	%	3,1	0,8	3,4	2,1
Bezettingsgraad industrie	%	85,0	80,7	83,7	84,4
Arbeidsproductiviteitsmutatie	%	1,1	0,6	3,1	0,1
Inkomen, bestedingen en besparingen					
Netto beschikbaar inkomen van huishoudens (reële verandering)	%	3,8	-0,2	1,7	3,7
Consumptieve bestedingen (volumeverandering)	%	2,7	1,1	1,8	1,8
Investerings in vaste activa (volumeverandering)	%	3,7	-2,8	1,6	6,7
Netto nationale besparingen	% netto beschikbaar inkomen	14,9	13,4	14,7	14,9
Overheid					
Vorderingentekort overheid ²⁾	% BBP	5,1	3,2	3,4	4,0
Belasting- en premiedruk	% BBP	46,4	48,1	46,3	45,2
Bruto overheidsschuld (ultimo)	% BBP	77,3	80,9	77,3	79,6
Wisselkoers en rentestand					
Effectieve koers t.o.v. concurrenten (verandering)	%	5,1	1,7	1,3	6,8
Effectieve koers t.o.v. leveranciers (verandering)	%	3,6	2,0	1,3	6,0
Lange rente	%	7,0	6,2	6,7	6,5

Bron: CBS; voor effectieve wisselkoersen CPB.

- 1) Voor milieudruk, werkloosheid, werkzame beroepsbevolking en betaalde uren per baan de gemiddelde jaarlijkse cijfers 1987/1990.
- 2) In 1995 exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.

1. *Macro-economisch overzicht*

Het ging in 1995 behoorlijk goed met de Nederlandse economie. Een aantal kern-indicatoren liet een gunstige ontwikkeling zien. Bovendien verbeterden enkele structurele kenmerken van de economie. Het vermogen om in te spelen op toekomstige ontwikkelingen werd daardoor vergroot.

Het nationaal inkomen per Nederlander nam reëel met 1,8% toe. Dit hing samen met een volumegroei van het bruto binnenlands product (BBP) van 2,1%. Nederland heeft het in 1994 ingezette economische herstel dus grotendeels kunnen vasthouden. In vergelijking met de landen om ons heen ligt de economische groei daarmee in de buurt van het gemiddelde. Ook ten opzichte van de afgelopen vijf jaar komt 1995 bij het gemiddelde uit. De groei ging gepaard met een vrij lage inflatie (2,0% in 1995). Hoewel de invoer iets sneller groeide dan de uitvoer, nam het saldo van de lopende transacties met het buitenland verder toe, tot meer dan 33 miljard gulden.

In vergelijking met een jaar eerder was met name de snelle groei van de bedrijfsinvesteringen in vaste activa (7,5%) opmerkelijk. Dat de volumestijging van het BBP toch meer dan een procentpunt lager uitkwam dan in het voorgaande jaar hing samen met de voorraadontwikkeling. Terwijl de consumptiegroei constant bleef (1,8%), kwam de volumestijging van de uitvoer (6,9%) in 1995 nog iets hoger uit dan het jaar daarvoor. Van deze afzetontwikkeling profiteerden vooral de metaalindustrie, de aardolie-industrie, de zakelijke dienstverlening, de handel en de transport- en communicatiebedrijven.

De aanhoudende groei ging in 1995 ook gepaard met een verbetering van de situatie op de arbeidsmarkt. Voor het eerst sinds drie jaar nam de werkgelegenheid weer toe, met iets meer dan 100000 arbeidsjaren. Het aantal banen groeide zelfs nog sneller. Onder invloed hiervan liep de totale werkloosheid terug. Dit kwam door een daling bij de mannen. De werkloosheid onder vrouwen liep nog op.

De economische groei leidde niet tot een evenredig hogere druk op het milieu. Met name in de landbouw en de nijverheid is de afgelopen jaren de uitstoot van schadelijke stoffen gedaald. Ook de vervuiling die samenhangt met de consumptie door huishoudens is verminderd.

In 1995 is de positie van de bedrijven verder versterkt. De loonmatiging werd voortgezet, de belasting- en premiedruk daalde fors, de lange rente nam af tot 6,5% en de invoerprijzontwikkeling was gematigd. Het hoge winstniveau uit 1994 werd vrijwel geëvenaard. De investeringsgroei was de hoogste sinds 1986.

Bij de huishoudens nam het reële beschikbaar inkomen toe met 3,7%. Deze inkomensgroei is voor het tweede achtereenvolgende jaar voor een aanzienlijk deel gebruikt voor extra besparingen. De inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens wordt de laatste jaren groter.

Bij de overheid bleef de groei van de belasting- en premie-ontvangsten achter bij de ontwikkeling van het BBP. Dit gold ook voor de uitgaven, zij het in mindere mate, zodat het vorderingstekort van de overheid opliep tot 4,0%. De schuld van de overheid nam zodoende toe tot bijna 80% van het BBP.

De levensverwachting bij de geboorte zette de geleidelijk stijgende trend voort. Deze bedraagt nu 77,5 jaar en is één van de hoogste ter wereld. Ook bleef meer dan vier vijfde van de bevolking zich gezond voelen. Het aantal geweldsslachtoffers nam af tot minder dan 7 per 100 inwoners van 15 jaar of ouder; in 1992 waren dat er nog 8. Het opleidingsniveau van de potentiële beroepsbevolking zette de stijgende lijn voort. In 1995 had 19,4% een hoger onderwijsdiploma behaald.

Groei per regio

De economische groei was de laatste jaren het sterkst in Flevoland. Voor prijsveranderingen geschoond, nam het bruto regionale product (BRP) van Nederlands jongste provincie in 1994 twee keer zo snel toe als het bruto binnenlands product. De omvangrijke bouwactiviteiten speelden een belangrijke rol. Daarbij ging het onder andere om woningen voor het groeiende aantal huishoudens dat zich in Flevoland vestigde. Ook in Zeeland en Limburg lag het groeitempo duidelijk boven het landelijk gemiddelde. Dit hing voor een belangrijk deel samen met het economisch herstel van de chemie, die in beide provincies een belangrijke rol speelt. Deze conjunctuurgevoelige bedrijfstak profiteerde merkbaar van de conjuncturele opleving in 1994. Groningen, Friesland en Noord-Holland bleven duidelijk achter bij de ontwikkeling van Nederland als geheel. In Groningen was de lagere aardgaswinning van belang, maar ook als dit buiten beschouwing gelaten wordt, lag de groei er onder het landelijk gemiddelde.

De groei in de Randstad lag om en nabij het landelijk gemiddelde. Vanwege het relatief grote aandeel van de minder conjunctuurgevoelige dienstverlenende bedrijfstakken in deze regio, vertoont de economische ontwikkeling hier doorgaans minder sterke fluctuaties. De groei in de Randstad kwam niet zozeer tot stand in de grote steden, maar vooral in de gebieden eromheen. Alleen in Utrecht deden zowel de centrumgemeente als de omliggende plaatsen het uitstekend.

Bestedingen en productie

Geschoond voor prijsveranderingen, was bij de bestedingen vooral de groei van de bedrijfsinvesteringen in gebouwen, machines en andere vaste activa hoger dan in 1994. Daar stond tegenover dat zich een lichte volumedaling van de voorraden voordeed, terwijl in 1994 de voorraadtoename nog 1,2%-punt bijdroeg aan de totale BBP-groei van 3,4%. De mutaties resulteerden uit een vrij forse intering op de voorraden in 1993, een flinke toename in 1994 en een lichte afname in 1995. Vooral als gevolg van dit voorraadeffect kwam de volumegroei van het BBP in

1995 lager uit dan in 1994 (zie tabel 1.2). Deze ontwikkeling wordt in paragraaf 2.1 nader geanalyseerd.

1.2 Goederen- en dienstentotalen: opbouw volume-ontwikkeling (volumeveranderingen als percentage van het BBP een jaar eerder)

	1993	1994*	1995*
	<i>procentpunten van het BBP</i>		
Consumptieve bestedingen van huishoudens	0,6	1,3	1,3
Consumptieve bestedingen van de overheid	0,2	0,0	0,1
Investerings in vaste activa van bedrijven (bruto)	-0,5	0,2	1,2
Investerings in vaste activa van de overheid (bruto)	-0,0	0,1	0,1
Veranderingen in voorraden	-1,3	1,2	-0,5
1 Nationale bestedingen	-1,0	2,9	2,1
2 Uitvoer	0,8	3,4	3,5
3 Invoer	-1,0	2,9	3,5
1+2-3 Bruto binnenlands product	0,8	3,4	2,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Door bedrijven werd met name in wegvervoermiddelen en machines veel meer geïnvesteerd. Het groeitempo van de investeringen van de overheid liep juist terug, van 2,8% tot 2,1%. De consumptie van gezinnen groeide in nagenoeg hetzelfde tempo als in 1994 en die van de overheid iets sneller. De volumegroei van de overheidsconsumptie bleef evenwel beduidend lager dan die van de economie als geheel. In tegenstelling tot de voorgaande jaren, leverde de handel met het buitenland per saldo geen extra groei-impuls op. De uitvoer hield in 1995 het hoge groeitempo van het voorgaande jaar vast, terwijl de invoergroei een stuk hoger lag dan in 1994 en de uitvoergroei overtrof.

Aan de productiekant kenden bijna alle bedrijfstakken een lagere volumetoename van de toegevoegde waarde dan in 1994. In een aantal gevallen was het gevormde inkomen reëel zelfs lager dan het voorgaande jaar, zoals bij defensie, de textielindustrie en de bouwnijverheid. Bij de bouwnijverheid hing dit onder andere samen met de staking in maart en april 1995. Defensie kende voor het tweede opeenvolgende jaar een volumedaling van meer dan 5%, hetgeen een gevolg is van de inkrimping en herstructurering van de krijgsmacht.

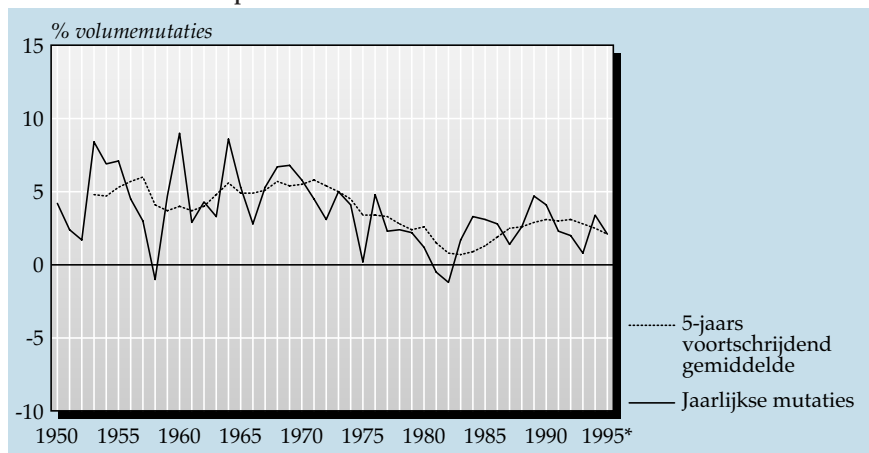
Naast een vergelijking van 1995 met 1994 kan ook een vergelijking over een wat langere periode worden gemaakt (zie grafiek 1.3). Hieruit blijkt duidelijk dat de economie na de eerste oliecrisis op een structureel lager groeiniveau belandde en dat het diepste dal in het begin van de jaren tachtig bereikt werd. De grafiek laat ook zien dat de economische ontwikkeling een cyclisch verloop kent rond een trendmatige groei.

Kader 1.a

Inkomens, bestedingen en productie De drie gezichten van het BBP

Het economisch systeem is een kringloop met drie onderdelen. In het productieproces worden *inkomens* gevormd, die gebruikt worden voor *bestedingen*, waarmee de *productie* wordt gekocht. Het totaalbedrag van ieder van deze stromen is per saldo hetzelfde: het bruto binnenlands product (BBP). Het BBP kan dan ook vanuit drie invalshoeken worden benaderd. Aan de inkomenskant is het BBP opgebouwd als het totaal van de inkomens die in het productieproces gevormd worden: de beloning van werknemers, het bruto exploitatie-overschot en de belastingen op productie en invoer minus subsidies. Aan de bestedingenkant bestaat het BBP uit de som van de consumptie, de investeringen en het saldo van de uit- en invoer. Aan de productiekant is het BBP gelijk aan het totaal van de toegevoegde waarden in de afzonderlijke bedrijfstakken plus de BTW en dergelijke. De toegevoegde waarde is daarbij gelijk aan de productie minus het intermediaire verbruik.

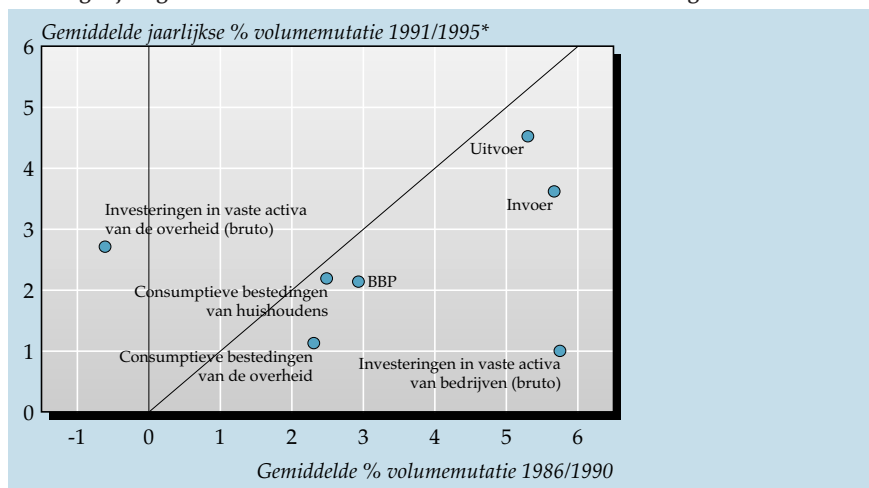
1.3 Bruto binnenlands product

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

In de jaren 1991/1995 ligt het gemiddelde groeitempo onder dat van de eraan voorafgaande jaren 1986/1990. Bij de bestedingen is vooral de groei van de bedrijfsinvesteringen in de jaren 1991/1995 lager dan in de periode 1986/1990 (zie grafiek 1.4). Geschoond voor prijsveranderingen, is in de afgelopen vijf jaar de omvang van de bedrijfsinvesteringen jaarlijks slechts met 1% gestegen, terwijl ze in 1986/1990 nog sterker groeiden dan het BBP. De ontwikkelingen bij de buitenlandse handel hadden daarentegen een versterkt positief effect op de groei van het BBP. Ten opzichte van de jaren 1986/1990 nam de volumetoename bij de invoer sterker af dan die van de uitvoer. Alleen de overheidsinvesteringen groeiden de afgelopen jaren sneller dan in de periode 1986/1990, toen deze bestedingscategorie juist daalde. Zoals gewoonlijk, waren de consumptieve bestedingen van huishoudens de meest stabiele factor aan de bestedingenkant.

1.4 Vergelijking volumemutaties 1986/1990 en 1991/1995*: de bestedingen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

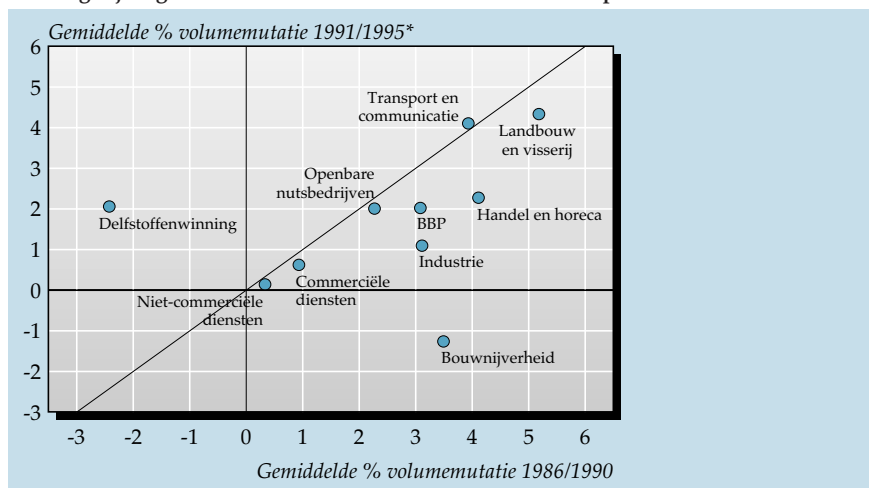
Aan de productiekant laten vrijwel alle bedrijfstakken in de jaren 1991/1995 een lager groeitempo zien dan in de periode 1986/1990 (zie grafiek 1.5). Het sterkst is de teruggang bij de bouwnijverheid. De toegevoegde waarde van deze bedrijfstak groeide tussen 1986/1990 sneller dan het BBP. De laatste jaren is hier echter sprake van een volumedaling, ondermeer als gevolg van het toenemende gebruik van pre-fab-elementen en de daling van de productie van bedrijfsgebouwen. Ook de groeicijfers van de industrie en die van de handel en horeca zijn duidelijk teruggelopen. De teruggang in groei bij de landbouw en visserij, de nutsbedrijven en de overige diensten is verhoudingsgewijs beperkt.

Alleen de delfstoffenwinning en de transport- en communicatiebedrijven kenden recentelijk een hogere groei dan in de tweede helft van de jaren tachtig. Voor de transport- en communicatiebedrijven betekent dit dat de relatief hoge groeicijfers uit de periode 1986/1990 de laatste jaren zelfs zijn overtroffen. Bij de delfstoffenwinning is sprake van een herstel: deze bedrijfstak kende in de jaren 1986/1990 nog een volumedaling van de toegevoegde waarde.

Nederland en het buitenland

Nederland is niet het enige land waar het herstel al na één jaar afvlakte. Ook in de Europese Unie (EU) als geheel is deze ontwikkeling te zien. In de Verenigde Staten (VS) kwam de volumegroei van het BBP eveneens lager uit dan in 1994, maar in de VS was de herstelfase al in 1992 begonnen.

1.5 Vergelijking volumemutaties 1986/1990 en 1991/1995*: de productie

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Kader 1.b

Geschoond voor prijsveranderingen De volume-ontwikkeling van het BBP

De volumeverandering van het BBP is een belangrijke indicator voor de economische groei. Volumeveranderingen ontstaan door wijzigingen in de hoeveelheid of de kwaliteit van producten en zeggen dus iets over 'meer' of 'beter'.

De volumeveranderingen worden doorgaans niet rechtstreeks gemeten. Vaak is het moeilijk om een duidelijke hoeveelheid vast te stellen, terwijl kwaliteitsverbeteringen meestal nog lastiger te kwantificeren zijn. Omdat volume- en prijsmutaties echter samen de ontwikkeling van de waarde bepalen, kan een volumeverandering ook indirect worden berekend: door de waarde-toename te schonen voor het effect van prijswijzigingen, afgemeten aan de prijsverandering van representatieve artikelen. Dit uitschakelen van de gevolgen van inflatie wordt ook wel 'defleren' genoemd. In de praktijk blijkt dit met name voor een aantal diensten toch niet eenvoudig te zijn. Een belangrijk probleem is dat lang niet altijd een representatieve, onveranderlijke dienst geïdentificeerd kan worden.

De volume-ontwikkeling van het BBP wordt berekend door het samentellen van de veranderingen van de afzonderlijke producten, waarbij niet ieder product even zwaar meeweegt. Bij het samenwegen van de afzonderlijke onderdelen kan worden gekozen tussen het gebruik van vaste verhoudingen uit één bepaald basisjaar en jaarlijks verschuivende onderlinge verhoudingen op basis van de meest recente informatie. Nederland hanteert deze laatste methode al sinds begin jaren tachtig. De Verenigde Staten zijn in 1996 overgestapt van de eerste methode op de tweede. Analisten schatten dat de jaarlijkse volumegroei van het Amerikaanse BBP hierdoor structureel ongeveer een half procentpunt lager uitvalt. Dit zou eveneens betekenen dat het vaak geconstateerde structurele groeiverschil tussen de VS en Nederland in de tussentijd deels op statistische vertekening beruiste.

De groei in Nederland was net iets lager dan die in de gehele EU, terwijl dit cijfer in 1992, 1993 en 1994 nog boven het EU-gemiddelde lag. De Nederlandse economie groeide in 1994 en 1995 even snel als die van de Verenigde Staten en wederom sneller dan die van Japan, dat al enkele jaren met ernstige economische problemen kampt.

De landen van de Europese Unie zijn de belangrijkste afzetmarkt voor de Nederlandse export. Van de goederenuitvoer wordt ongeveer driekwart in de EU afgezet. De invoer van alle EU-landen tezamen nam in 1995 reëel met meer dan 5% toe, maar dat was toch minder dan de toename in het jaar ervoor. Opvallend is dat de Nederlandse uitvoer wel sneller groeide dan in 1994, ondanks de harde gulden.

Binnen het exportpakket groeide de goederenuitvoer iets harder dan de uitvoer van diensten. Het aandeel van de goederen in het totale exportpakket nam daarmee voor het tweede achtereenvolgende jaar weer toe. De hoge groei van de wederuitvoer speelde daarbij een belangrijke rol.

De ontwikkeling van de buitenlandse vraag is voor de landbouw en nijverheid van groter belang dan voor de dienstverlenende bedrijven. Terwijl de landbouw en nijverheid voor meer dan 40% van hun afzet afhankelijk zijn van het buitenland, komt dat aandeel voor de diensten overeen met iets minder dan een tiende. Voor de landbouw en nijverheid geldt bovendien dat het aandeel van de uitvoer in de afzet trendmatig stijgt, terwijl het bij de dienstverlenende bedrijven vrijwel constant blijft.

De vrij sterke stijging van de invoer in 1995 hing voor een belangrijk deel samen met het aantrekken van de bedrijfsinvesteringen. Ongeveer een kwart van de bedrijfsinvesteringen betreft producten die in het buitenland gekocht worden. Maar ook bij de binnenlandse productie van investeringsgoederen worden ingevoerde grond- en hulpstoffen gebruikt, zodat direct en indirect meer dan 45% van de investeringen uit het buitenland komt.

De invoer blijft onverminderd een dempende invloed hebben op het Nederlandse prijsniveau. Het prijspeil van de invoer steeg amper, onder andere door een verdere koersstijging van de gulden. Aan de uitvoerkant werd de koersstijging niet door (in guldens) evenredig lagere prijzen gecompenseerd. Dit leidde tot een ruilvoetwinst, zodat de reële stijging van het bruto nationaal inkomen (2,4%) hoger was dan die van het BBP (2,1%). Het totale saldo van de lopende transacties met het buitenland bleef in verhouding tot het BBP op hetzelfde hoge niveau als het voorgaande jaar (5,2%). Voor een groot deel hangt dit samen met het omvangrijke uitvoeroverschot van Nederland, maar sinds 1994 is ook het saldo van de rente- en dividendstromen positief. De jarenlange netto uitstroom van kapitaal naar het buitenland begint daarmee ook extra inkomen in Nederland op te leveren. Het saldo van de inkomensoverdrachten van en aan het buitenland wordt overigens steeds sterker negatief, vooral als gevolg van de toenemende ontwikkelingshulp. In 1995 was dit saldo -8,2 miljard gulden, terwijl het in 1990 nog -3,3 miljard was.

1.6 Kernindicatoren relatie Nederland met het buitenland

	Eenheid	1992	1993	1994*	1995*
BBP EU-landen (volumemutatie)	%	1,0	-0,6	2,8	2,4
Totale invoer EU-landen (volumemutatie)	%	3,5	-2,6	7,7	5,8
Nederlandse uitvoer (volumemutatie)	%	2,9	1,5	6,7	6,9
w.v. goederen (volumemutatie)	%	2,6	1,0	7,4	8,2
Aandeel goederen	% uitvoer	81,8	80,9	81,5	82,4
w.v. wederuitvoer	% uitvoer	17,5	17,9	19,0	20,2
w.v. door aardolie-industrie	% uitvoer	4,3	4,3	3,7	3,4
Aandeel transport- en communicatiebedrijven	% uitvoer	7,9	8,3	8,0	7,7
Uitvoer/productiewaarde landbouw en nijverheid	%	40,2	40,5	41,4	42,3
Uitvoer/productiewaarde diensten	%	7,5	7,6	7,6	7,5
Nederlandse invoer (volumemutatie)	%	2,1	-2,1	6,5	7,7
Aandeel goederen	% invoer	84,7	83,7	84,3	84,7
w.v. voor investeringen in vaste activa	% invoer	9,8	9,6	9,0	9,6
w.v. voor aardolie-industrie	% invoer	4,6	4,5	4,0	3,8
Verhouding invoer/binnenlandse afzet	% vraag	20,0	19,1	19,5	20,0
Prijspeil invoer (impliciete deflator)	%	-1,4	-2,3	0,6	0,2
Saldo lopende transacties met het buitenland	% BBP	3,1	4,9	5,2	5,2
Ruilvoetwinst	mld gld	-2,4	0,6	-0,6	2,0

Bron: CBS; voor EU-landen Eurostat-gegevens.

Productiefactoren

De vraag naar arbeid nam voor het eerst sinds drie jaar weer duidelijk toe. De werkgelegenheid steeg met iets meer dan 100000 arbeidsjaren. Procentueel evenaarde deze groei bijna de volumetoename van de toegevoegde waarde. De arbeidsproductiviteit bleef zodoende vrijwel gelijk.

Het aantal banen steeg met meer dan 125000 en groeide daarmee sneller dan het aantal arbeidsjaren. Het aantal mensen met werk steeg met 118000. Thans is 57,8% van de potentiële beroepsbevolking (personen tussen 15 en 65 jaar oud) daadwerkelijk werkzaam. Dat is iets meer dan in de voorgaande jaren. Bij de werknemers kwam de snelste groei de laatste jaren voor rekening van de flexibele arbeidscontracten, terwijl ook het belang van deeltijdbanen verder toenam. In 1995 kwam de dalende trend van het aantal voltijdbanen echter tot stilstand. Het aantal arbeidsjaren per baan nam daardoor niet verder af. De toename van het aantal arbeidsjaren bij zelfstandigen bleef voor het eerst sinds enkele jaren achter bij die van werknemers. Dit hangt samen met de huidige conjunctuurfase.

De werkgelegenheidsgroei zat met name bij de handel, de horeca en de zakelijke dienstverlening – waaronder de florierende uitzendbranche. Ook in de gezondheidszorg en de recreatie nam het aantal arbeidsjaren toe. Hier stond tegenover dat de vraag naar arbeid in de landbouw en vooral de industrie afnam. Dit laatste hangt gedeeltelijk samen met het vaker uitbesteden van diensten en het toenemend gebruik van uitzendkrachten in de industrie (zie ook paragraaf 2.6).

Vaak wordt gesteld dat nieuwe bedrijven op den duur een belangrijke rol kunnen vervullen voor de werkgelegenheid. Al jaren neemt het aantal bedrijven sterk toe. Het aantal oprichtingen overtreft ruimschoots het aantal faillissementen (zie tabel 1.1) en bedrijfsbeëindigingen. De verhouding tussen de aantallen bedrijven in het klein-, midden- en grootbedrijf is de laatste jaren ongeveer gelijk gebleven. Het aantal bedrijven nam de afgelopen jaren het snelste toe in de handel, de horeca en de zakelijke dienstverlening. Dit waren ook de bedrijfstakken die de grootste werkgelegenheids-groei te zien gaven. In totaal waren er op 1 januari 1995 meer dan 600 000 bedrijven, wat overeenkomt met ongeveer één bedrijf op iedere negen voltijdbanen.

De inzet van kapitaalgoederen in het productieproces is de afgelopen jaren toegenomen. Geschoond voor prijsveranderingen, nam de bruto kapitaalgoederenvoorraad tussen 1990 en 1994 met 11% toe. In dezelfde periode was de volumegroei van het BBP iets minder dan 9%; de kapitaalintensiteit van de productie nam dus iets toe. Over een langere periode bekeken is de kapitaalintensiteit sinds 1982 min of meer gelijk gebleven, na een snelle stijging in de jaren zeventig.

Woningen en bedrijfsgebouwen hebben het grootste aandeel in de kapitaalgoederenvoorraad, maar ook machines en werktuigen vormen een belangrijke categorie. Vaak wordt gesteld dat de technische vooruitgang nauw samenhangt met de ontwikkeling van het machinepark. Binnen deze groep is thans vooral computerapparatuur een belangrijke groeier. Dit blijkt onder andere uit het groeiend aantal PC's en terminals bij bedrijven en overheid. In 1995 nam dit aantal met meer dan 6% toe, waarbij bovendien steeds meer PC's in netwerken werden gekoppeld. De groei van de kapitaalgoederenvoorraad ging in 1994 en 1995 gepaard met een intensiever gebruik ervan. De bezettingsgraad in de industrie vertoonde een stijging. Het gemiddelde niveau van de jaren 1986/1990 is echter nog niet bereikt.

Demografische, sociale en milieu-aspecten

De bevolkingsomvang nam in 1995 met 0,5% toe. Circa 40% van deze groei werd veroorzaakt door het migratie-overschot, dat wil zeggen het aantal immigranten minus emigranten. Het aantal huishoudens groeide iets sneller dan de bevolking. Daardoor kromp het gemiddelde huishouden tot 2,34 personen. De groei van het aantal huishoudens was het sterkst bij de eenpersoonshuishoudens.

Kader 1.c

Welvaart en BBP

Indicatoren voor het meten van de welvaart

Het BBP is een goede maatstaf voor het meten van de economische prestaties van een land, voorzover het gaat om activiteiten die in geld uitgedrukt worden. De berekeningswijze van het BBP is in internationale richtlijnen vastgelegd, waardoor het vergelijken van landen mogelijk is. Productie- en consumptiegroei geven evenwel een onvolledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor de welvaart zijn bijvoorbeeld ook vrije tijd, milieu, werkgelegenheid, veiligheid, gezondheid en de inkomensverdeling van belang. Daarom wordt het BBP in de praktijk bijna altijd in combinatie met andere indicatoren gebruikt. Een overzicht van economische en sociale kernindicatoren is opgenomen in de eerste tabel van deze publicatie.

De bevolkingsgroei valt samen met een voortgaande ontgroening en vergrijzing van de bevolking. De stijging van de levensverwachting speelt hierbij een rol. Een keerzijde van dit proces is dat het gedeelte van de bevolking met een goede tot zeer goede gezondheid recentelijk licht achteruitgegaan is. Omdat ouderen relatief vaak alleenstaand worden, vormt de vergrijzing tevens een belangrijke factor bij de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens.

De economische groei overtrof in 1995 de toename van het aantal individuen en huishoudens. Hierdoor nam het nationaal inkomen zowel per hoofd van de bevolking als per huishouden toe. Maar niet iedereen genoot dezelfde inkomensgroei. De inkomensongelijkheid tussen individuele huishoudens nam de afgelopen jaren toe.

De werkgelegenheid nam sneller toe dan het arbeidsaanbod. Daardoor nam het aantal werklozen af, nadat dit vanaf 1992 gestegen was. Met name mannen profiteerden hiervan, terwijl het aantal vrouwelijke werklozen nog licht toenam. Verder waren het vooral jonge mensen die aan het werk kwamen: het aantal werklozen tussen de 35 en 65 jaar nam toe. Het aantal langdurig werklozen bleef vrijwel gelijk. Mede door deze ontwikkelingen op de arbeidsmarkt nam de arbeidsparticipatie van 15-64-jarigen als geheel licht toe. Ook nam het aantal arbeidsjaren meer toe dan de totale bevolking. De grondslag voor de heffing van sociale verzekeringspremies werd zodoende verbreed, waardoor het economische draagvlak van de verzorgingsstaat iets werd vergroot.

Het Nederlandse productieproces wordt minder vervuילend. De groei van de productie met meer dan 2% in 1995 heeft niet geleid tot een toename van de uitstoot van de meeste belangrijke milieubelastende stoffen. Hiermee wordt de trend van de laatste jaren voortgezet. Vooral de emissies die de ozonlaag aantasten zijn de afgelopen jaren sterk verminderd. Bij andere vormen van milieuvervuiling, zoals verzuring en afval, is er sprake van een geleidelijke maar gestage vermindering. Bij de uitstoot van broeikasgassen stagneerde in 1995 de daling. Overigens verslechtert de toestand van het milieu nog steeds zolang de uitstoot nog niet is teruggebracht tot een duurzaam niveau. Waarschijnlijk gaan alle belangrijke emissies dit duurzame niveau nog steeds te boven.

Veranderingen bij de consument droegen de afgelopen jaren minder bij aan de terugdringing van de milieudruk dan de verbeteringen aan de productiekant van de economie. Alleen bij de uitstoot van stoffen die bijdragen aan het broeikas-effect en de vermessing was de gemiddelde daling van de vervuiling door de consumptie iets sterker dan die door de productie. De landbouw speelde een belangrijke rol bij het verminderen van de emissies die bijdragen aan de verzuring en de vermessing. Het terugdringen van de uitstoot van ozonlaagaantastende stoffen was het succesvolst in de nijverheid, zo blijkt uit de beschikbare gegevens over de periode 1986/1993. Met name de metaalproductenindustrie was een voortrekker op dit

gebied, met een gemiddelde jaarlijkse reductie van ongeveer 12%. De sterk groeiende dienstverlenende bedrijfstakken droegen het minst bij aan de vermindering van de milieudruk. Deze bedrijfstakken hebben overigens een relatief gering aandeel in de milieubelastende emissies.

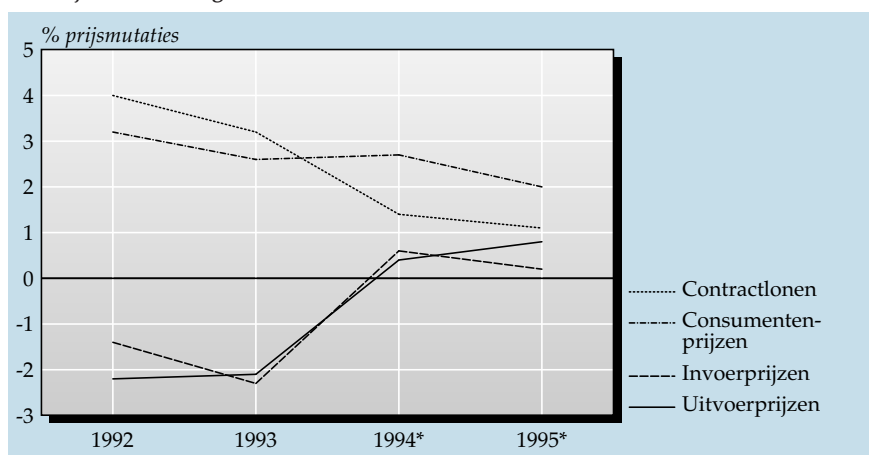
Prijzen

De tot nog toe beschreven uitkomsten betroffen vooral volume-ontwikkelingen. Om het beeld te completeren wordt hierna kort ingegaan op de prijsontwikkelingen.

De stijging van de consumentenprijzen was in 1995 de laagste sinds jaren. Dit hing onder andere samen met het vrijwel stabiele invoerprijspeil en de voortgezette loonmatiging. De gemiddelde stijging van de CAO-lonen lag net boven de 1%. Bij de verkopen aan het buitenland liep de gemiddelde prijsstijging iets op, in gulden gemeten (zie grafiek 1.7). Dit is opvallend omdat de effectieve wisselkoers ten opzichte van concurrenten ook nog eens met 6,8% steeg. In buitenlandse valuta gemeten werd de Nederlandse waar dus gemiddeld een stuk duurder. Desondanks kende de uitvoer een voorspoedige volumegroei.

De rente in Nederland daalde licht en lag een half procentpunt onder het gemiddelde niveau uit de jaren 1986/1990.

1.7 Prijsontwikkelingen

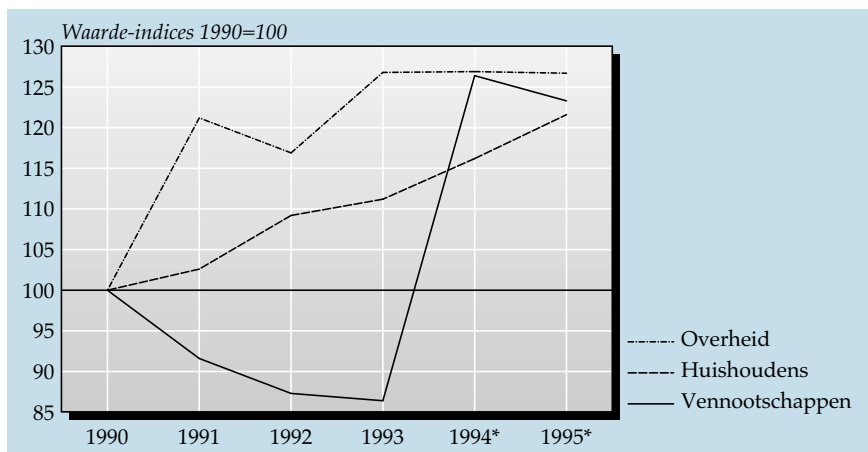

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995; Sociaal economisch maandstatistiek.

Inkomens en hun verdeling

De ontwikkeling van het prijspeil, de volumegroei van het BBP en het inkomensoverschot met het buitenland leidden in 1995 tot een waardetoename van het netto beschikbaar nationaal inkomen van 3,4%. Per hoofd van de bevolking kwam dit inkomen uit op 36390 gulden. Als gevolg van een gematigde consumptie-ontwikkeling nam de nationale spaarquote weer toe, tot het gemiddelde niveau van de jaren 1986/1990 (bijna 15%).

1.8 Netto beschikbaar inkomen naar sectoren

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

Vooraf door de toename van de werkgelegenheid nam het beschikbaar inkomen van huishoudens sneller toe dan het inkomen van Nederland als geheel. De toegenomen financiële ruimte werd in beperkte mate gebruikt voor extra consumptieve bestedingen. Het waren vooral de besparingen die opliepen. De besparingen via pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen namen met 3 miljard gulden toe, de overige met 5 miljard.

De vennootschappen slaagden erin om hun in 1994 sterk verbeterde positie in 1995 vast te houden. Hun beschikbaar inkomen kwam weliswaar iets lager uit dan in het voorgaande jaar, maar lag meer dan 50% hoger dan het gemiddelde van de jaren 1990/1994. De lichte daling van hun beschikbaar inkomen hing onder andere samen met het licht oplopen van de loonsomquote. De toename van de werkgelegenheid speelde daarbij een belangrijkere rol dan de stijging van de contractlonen. Wel namen de door werkgevers betaalde sociale premies vrij fors toe.

Overheidsfinanciën

Het structurele vorderingstekort van de overheid steeg in 1995 tot 4,0% van het BBP. Hierbij is het eenmalige effect van de bruteringsoperatie bij de volkshuisvesting buiten beschouwing gelaten (zie ook paragraaf 4.3). De totale schuld van de collectieve sector nam toe tot 79,6% van het BBP.

De belasting- en premie-ontvangsten van de overheid, uitgedrukt als percentage van het BBP, zijn in 1995 voor het tweede achtereenvolgende jaar aanmerkelijk gedaald. Evenals in 1994, is in 1995 vooral de druk van de belastingen op inkomen en vermogen sterk afgenomen. In 1995 is ook de premiedruk gedaald. Aan de uitgavenkant stegen de sociale verzekeringsuitkeringen voor het tweede achtereenvolgende jaar minder dan het BBP. Dit werd vooral veroorzaakt door een verdere daling van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (AAW en WAO). De uitkeringen voor sociale voorzieningen, waaronder de bijstand, vertonen in verhouding tot het BBP al langer een dalende tendens.

2. *De vraag*

Nederland is een exportgerichte markteconomie. Daarom staat in dit hoofdstuk de vraag naar eindproducten, de finale bestedingen met de uitvoer voorop, centraal. De overzichtsparagraaf beschrijft de belangrijkste volume-, prijs- en waardeontwikkelingen. De onderscheiden categorieën – uitvoer, consumptie en investeringen – worden in de daaropvolgende paragrafen verder uitgediept.

Ten slotte wordt in een aparte themaparagraaf ingegaan op de verschuiving van het economische zwaartepunt, van landbouw en industrie naar dienstverlening. Is het groeiende belang van de diensten veroorzaakt door veranderingen in het behoeftenpatroon van de eindgebruikers, door relatieve prijsontwikkelingen of door veranderingen in de organisatie van de productie?

2.1 *De vraag naar goederen en diensten in vogelvlucht*

De waarde van de bestedingen aan goederen en diensten in Nederland nam in 1995 met 5,1% toe, tot iets minder dan 1500 miljard gulden. Van dit totaal was 37,5% bestemd voor inkopen ten behoeve van het productieproces. Dit aandeel in de waarde van de totale vraag is voor het eerst sinds 1992 gestegen, terwijl het aandeel van de vraag van binnenlandse eindgebruikers en het buitenland iets terugliep. Dit kwam omdat het prijsniveau van het intermediair verbruik sneller steeg dan dat van de finale bestedingen.

De prijsstijging van het intermediair verbruik (2,3%) werd onder andere bepaald door relatief hoge prijsmutaties van papier en papierwaren, gas en elektra, financiële diensten en grondstoffen voor de metaal- en de chemische industrie. Het prijspeil van de finale bestedingen steeg gemiddeld 1,0%. Zowel bij de investeringen als bij de uitvoer en de consumptieve bestedingen van huishoudens lag de prijsmutatie dicht bij dit gemiddelde. De consumptie door de overheid kende evenwel een prijsstijging van meer dan 3%. Dit hing vooral samen met een toename van de werkgeverslasten.

De volumegroei van het intermediair verbruik (3,1%) kwam iets lager uit dan die van de finale vraag (3,9%). Van alle finale bestedingscategorieën was de volumegroei van de uitvoer en de investeringen in vaste activa het hoogst. De investeringen door het bedrijfsleven lieten een beduidend hogere groei zien dan die door de overheid. De groei van de consumptieve bestedingen bleef ook dit jaar achter bij de volume-ontwikkeling van de totale finale vraag. Dit gold zowel voor de overheid als voor de huishoudens.

2.1 De vraagzijde van de economie, 1995*

	Verandering t.o.v. 1994	Waarde in 1995	Aan- delen in % van de totale vraag	Waar- de- mu- tatie	Prijs- mu- tatie	Volu- me- mu- tatie	Volumemutaties buitenland		
	<i>mld gld</i>		%				EU (15)	VS	Japan
Intermediair verbruik	29	559	37,5	5,6	2,3	3,1			
Finale bestedingen w.v.	44	933	62,5	4,9	1,0	3,9			
uitvoer	24	338	22,7	7,7	0,8	6,9	7,0	8,3	5,0
consumptieve bestedingen van de overheid	3	91	6,1	3,9	3,2	0,6	0,9	-0,3	2,0
consumptieve bestedingen van huishoudens	11	381	25,5	3,0	0,9	2,1	1,8	2,4	1,6
investeringen in vaste activa (bruto)	9	123	8,2	7,6	0,9	6,7	3,7	5,3	0,8
veranderingen in voorraden	-3	0	0,0	.	.	.			
Totale vraag	73	1492	100,0	5,1	1,5	3,6			

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995; OESO, Quarterly National Accounts.

In het productieproces lag de volumestijging van het intermediair verbruik van brandstoffen, gas en elektra, grondstoffen voor de metaalindustrie, vervoers- en communicatiediensten en commerciële diensten boven het gemiddelde. Parallel aan de investeringsgroei nam bovendien het verbruik van gereedschappen en de huur van bedrijfsgebouwen toe. Het verbruik van grondstoffen voor de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie, van bouwmaterialen, bouwdiensten en horecadiensten steeg duidelijk minder dan gemiddeld.

De volume-ontwikkeling van de uitvoer stabiliseerde zich op het hoge niveau van 1994. Deze groei werd echter voor het grootste gedeelte in het eerste halfjaar gerealiseerd, toen de groei twee maal zo hoog was als in de laatste zes maanden. De buitenlandse vraag levert al jaren een belangrijke bijdrage aan onze economische groei. In 1986 was het voor het laatst dat de uitvoer minder groeide dan de totale vraag.

De reële groei van de Nederlandse uitvoer was vrijwel even groot als die van de Europese Unie als geheel, maar geringer dan die van de Verenigde Staten. Duitsland had net als Nederland een sterke munt en wist de export met iets meer dan 4% op te voeren. In vergelijking daarmee deed Nederland het dus beduidend beter.

Na drie achtereenvolgende jaren met lage groeicijfers luidde 1994 met een percentage van 1,6% het herstel van de investeringsgroei in. Dit groeipercentage werd in 1995 ruimschoots overtroffen. De groei van de investeringen is sinds de eerste helft van de jaren tachtig niet meer zo hoog geweest. De volumetoename in het eerste halfjaar was evenwel drie maal zo groot als die in het derde en vierde kwartaal. De Nederlandse investeringsgroei bedroeg bijna het dubbele van die van de Europese Unie als geheel. Ook in vergelijking met de Verenigde Staten en Japan was de stijging hoog.

Kader 2.a

Uit voorraad leverbaar *Het begrip 'veranderingen in voorraden'*

In de nationale rekeningen wordt de economische groei beïnvloed door de toename van de productie en niet door die van de omzet. Dit houdt in dat een toename van de voorraden volledig meetelt in het BBP, terwijl een voorraadintering op het BBP in mindering wordt gebracht. Dit geldt voor alle soorten voorraden: grond- en hulpstoffen, goederen die nog in bewerking zijn, halffabrikaten, eindproducten en handelswaar. De voorraadverandering bepaalt samen met de investeringen in vaste activa de totale investeringen.

In 1995 speelt de voorraadmutatie een grote rol bij de daling van de bestedingengroei ten opzichte van vorig jaar. Exclusief de voorraadmutatie nam de groei van de nationale bestedingen toe van 3,5% naar 4,3%, inclusief de veranderingen in voorraden nam de groei af van 4,3% naar 3,9%.

Ongeveer een derde van het verschil in de veranderingen van voorraden tussen 1994 en 1995 hing samen met de ontwikkeling van de hoeveelheid goederen die nog in bewerking zijn: het onderhanden werk. In 1995 kwamen enkele grote langlopende investeringsprojecten gereed (een productielijn in de transportmiddelenindustrie en een aantal warmtekrachtcentrales). De totale waarde van deze projecten is in dat jaar geboekt als investeringen in vaste activa. Gedurende de bouw in 1994 was de toen gerealiseerde productie geregistreerd als een voorraadtoename, in de categorie onderhanden werk. Op het moment van oplevering in 1995 stond dan ook tegenover een fors bedrag aan investeringen in vaste activa een grote voorraadintering, in de vorm van een daling van de hoeveelheid onderhanden werk. Deze twee bedragen compenseren elkaar overigens niet geheel; het verschil komt overeen met de waarde van de productie in de loop van 1995.

Bij de bouwnijverheid speelt onderhanden werk geen rol. Nog niet voltooide bouwwerken worden van meet af aan als investeringen in vaste activa beschouwd.

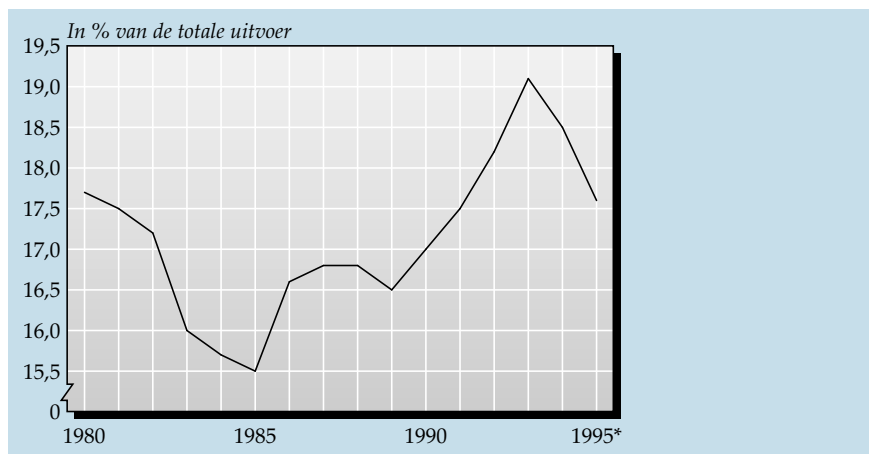
In tegenstelling tot de uitvoer en de investeringen, was de volumegroei van de consumptie in het tweede halfjaar vrijwel gelijk aan die in de eerste zes maanden. De afgelopen tien jaar groeiden de totale consumptieve bestedingen alleen in 1986, 1987, 1992 en 1993 sneller dan de finale bestedingen. In het algemeen fungeert de relatief stabiele consumptiegroei als een buffer bij een teleurstellende economische ontwikkeling en als een dempende factor bij een uitbundig economisch klimaat. De groei betrof vooral de consumptieve bestedingen door gezinshuishoudingen. De ontwikkeling van de consumptieve bestedingen door de overheid droeg vrijwel niet bij aan de BBP-groei. De EU als geheel liet een identiek beeld zien. In de VS was de groei van de gezinsconsumptie hoger dan in ons land, maar was bij de overheid sprake van een reële consumptiedaling. In Japan was de groei van de overheidsconsumptie duidelijk hoger dan die van de huishoudens.

Concluderend kan gesteld worden dat de ontwikkelingen aan de vraagzijde van de Nederlandse economie in 1995 bevredigend waren. In de loop van het jaar zwakte de groei evenwel af; dit betrof vooral de uitvoer en de investeringen.

2.2 Uitvoer

Met een aandeel van meer dan 80% in 1995 nemen goederen de belangrijkste plaats in binnen de export. Het betreft hier voornamelijk industriële producten met als belangrijkste exporteurs de metaalindustrie, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de chemische, rubber- en kunststofindustrie. Het aandeel van de diensten nam in de afgelopen jaren echter flink toe. De grafiek laat zien dat, na een daling in de eerste helft van de jaren tachtig, dit aandeel van 15% in 1985 weer opliep tot bijna 20% in 1993. Daarna is het aandeel van de diensten in de totale uitvoer weer iets teruggelopen.

2.2 Uitvoer van diensten

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Zowel in 1994 als in 1995 heeft vooral de wederuitvoer een onstuimige groei door-
gemaakt; gemiddeld bijna 15%. Maar ook producten van de landbouw, de hout- en
bouwmaterialenindustrie, de chemische industrie en de metaalindustrie kenden in
deze jaren hoge groeipercentages van de uitvoer. Metaalproducten, machines,
installaties, elektrotechnische producten en vervoermiddelen waren sterke groei-
ers. Nederland profiteerde hiermee van de wereldwijde groei van de investeringen.
De ontwikkeling van de uitvoer van producten afkomstig uit de delfstoffenwin-
ning en de aardolie-industrie bleef duidelijk achter bij de volumegroei van de totale
goederenexport, die in 1994 7,4% en in 1995 8,2% bedroeg. Hierbij vergeleken was
de groei van de uitvoer van diensten zeer bescheiden: respectievelijk 3,3% en 1,1%.

Kader 2.b

Wederuitvoer wordt belangrijker

De ontwikkeling van de Nederlandse uitvoer

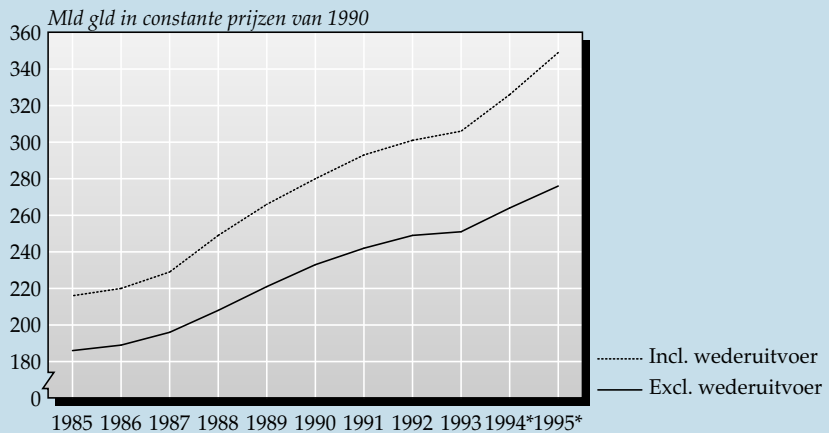
Eén van de snelst groeiende onderdelen van de Nederlandse uitvoer is de wederuitvoer. Terwijl het aandeel daarvan in 1986 nog 14% van de totale exportwaarde bedroeg, was dat in 1995 opgelopen tot meer dan 20%.

De goedereninvoer bestaat uit producten die Nederland binnenkomen en waarover de belanghebbenden vrij kunnen beschikken, dat wil zeggen nadat aan alle douaneformaliteiten is voldaan. De producten die buiten het vrije verkeer van Nederland worden gebracht vormen de goederenuitvoer. Een gedeelte van de goederen die ons land binnenkomen verlaat Nederland echter weer zonder dat ze enige industriële bewerking hebben ondergaan. Indien van deze producten reeds bij het overschrijden van onze landsgrenzen bekend is dat de bestemming uiteindelijk een ander land is, worden ze als doorvoer beschouwd. Ze worden dan in de statistiek noch tot de invoer noch tot de uitvoer gerekend. Als de bestemming op het moment van inkleding niet bekend is, worden deze goederen als import beschouwd. Mocht bij een daaropvolgend transport blijken dat deze goederen toch voor het buitenland bestemd zijn, dan worden ze niet als doorvoer beschouwd, maar als wederuitvoer. Ze zijn dan zowel in de import als in de export inbegrepen. Door de eenwording van de Europese Unie zijn in 1993 enkele douaneregelingen veranderd, waardoor ladingen die voorheen als doorvoer werden beschouwd nu in de import en de export worden opgenomen. Dit leidde tot een vertekening van zowel de invoer als de uitvoer. Bij het samenstellen van de nationale rekeningen is dit effect in belangrijke mate tenietgedaan. Op de registratie van de wederuitvoer heeft de eenwording van Europa vrijwel geen invloed.

De trendmatige groei van het belang van de wederuitvoer wordt hiermee dus niet verklaard. Achter het toenemend aandeel van de wederuitvoer gaat vooral een daadwerkelijke vergroting van deze goederenstroom schuil. Dit hangt samen met de positie van Nederland als distributieland. Aan de wederuitgevoerde producten wordt dus in ons land wel degelijk waarde toegevoegd, te weten een handels- en transportmarge.

De grafiek laat zien dat wederuitvoer vooral na 1987 snel is gestegen. Ongeveer 20% van de exportvolumegroei tussen 1985 en 1995 betrof een toename van de wederuitvoer.

Ontwikkeling uitvoer

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

De uitvoer van diensten omvat een breed scala aan activiteiten die Nederlandse bedrijven op buitenlandse markten uitvoeren. Onder andere betreft dit ingenieursdiensten ten behoeve van bouwprojecten in het buitenland. Ook de aan buitenlandse schepen bewezen havendienst en reparaties vallen onder de uitvoer van diensten, evenals de handelsvertegenwoordiging voor buitenlandse bedrijven in Nederland. Verder worden de bestedingen van buitenlandse toeristen en diplo-

maten in ons land grotendeels in deze categorie geregistreerd. Ten slotte worden alle vervoersactiviteiten door Nederlandse bedrijven buiten onze landsgrenzen opgevat als uitvoer van diensten. Deze vervoers- en communicatiediensten hebben verreweg het grootste aandeel in de uitvoer van diensten. Bovendien groeit deze categorie gestaag, in 1995 was de volumetoename 2,6%. De teruggang in 1995 van de uitvoer van bouwdiensten (-4,9%) volgde op een langdurige periode van groei.

2.3 Uitvoer naar productgroepen, 1995*

	Waarde <i>mld gld</i>	Aandeel in % van de totale uitvoer	Mutatie	
			waarde	volumen
Goederen	279	82,4	8,7	8,2
w.v.				
landbouwproducten en voedingsmiddelen	73	21,6	4,5	5,0
olie- en chemieproducten	66	19,5	6,8	3,5
metaalproducten	89	26,3	14,6	15,9
overige goederen	50	14,7	7,8	4,9
consumptie door niet-ingezetenen	1	0,3	-6,8	-9,0
Diensten	59	17,6	2,2	1,1
w.v.				
bouw	2	0,6	-2,6	-4,9
handel	6	1,8	2,0	1,0
transport	26	7,7	2,9	2,6
zakelijke diensten	9	2,7	-2,7	-4,4
overige diensten	9	2,7	4,0	3,6
consumptie door niet-ingezetenen	7	2,1	4,7	2,2
Totaal	338	100,0	7,7	6,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Meer dan driekwart van de goederenuitvoer gaat naar landen van de Europese Unie. Duitsland bleef in 1994 verreweg de belangrijkste afzetmarkt, op ruime afstand gevolgd door België en Luxemburg, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. De uitvoerwaarde naar het Verenigd Koninkrijk nam in 1994 naar verhouding snel toe (19%).

Van onze uitvoer gaat slechts 7% naar Azië en een magere 5% naar Noord-Amerika. Het is opvallend dat de waardeverhoging van de uitvoer naar Azië (6,0%) in 1994 ver onder het gemiddelde lag.

2.4 Uitvoer van goederen naar bestemming

	Aandeel in % van het totaal		Waardemutatie 1994 t.o.v. 1993
	1990	1994	
	%		
Europese Unie (15) w.v.	80,4	77,8	13,1
Frankrijk	11,2	10,5	12,1
België en Luxemburg	14,6	13,0	14,2
Duitsland	27,7	28,3	9,2
Italië	6,6	5,5	10,0
Verenigd Koninkrijk	10,2	9,8	18,6
Overige landen	10,1	10,7	21,2
Overig Europa	5,1	5,9	0,6
Afrika	2,3	1,7	-9,9
Noord-Amerika	4,5	4,6	9,4
Midden- en Zuid-Amerika	1,0	1,5	-8,4
Azië	5,5	7,2	6,0
Australië en overig	1,2	1,3	5,9
Totaal	100,0	100,0	10,6

Bron: CBS, Jaarstatistiek van de buitenlandse handel.

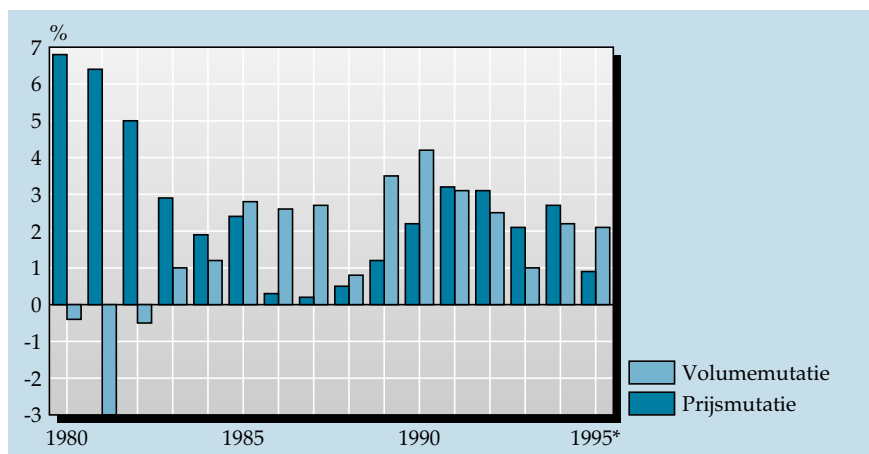
Over de uitvoer van diensten zijn geen vergelijkbare gegevens van het CBS beschikbaar. Berekeningen van De Nederlandsche Bank wijzen uit dat ruim 60% van de uitvoer van diensten bestemd is voor de landen van de Europese Unie. Binnen de EU neemt Duitsland het grootste deel voor zijn rekening met een aandeel van ongeveer 20%. Van de landen buiten de Europese Unie is de Verenigde Staten onze grootste afnemer van diensten; dit betreft meer dan 10% van de totale uitvoer van diensten. Dit aandeel van de VS ligt dus meer dan tweemaal zo hoog als bij de goederenuitvoer.

2.3 *Consumptieve bestedingen van huishoudens*

Van de categorieën die gezamenlijk de finale bestedingen vormen is de consumptie van gezinnen, met een aandeel van ruim 40% in 1995, de grootste. Ten opzichte van 1994 was er een groei van 3,0% in waarde en 2,1% in volume. De volume-ontwikkeling was vrijwel gelijk aan die in 1994, maar beduidend hoger dan die in 1993.

In 1995 was de prijsstijging van de gezinsconsumptie gering: 0,9%. Dit is minder dan de helft van de stijging, met 2,0%, die de Consumentenprijsindex (CPI) kende. Dit verschil wordt veroorzaakt door enkele, elkaar versterkende, factoren. Zo weegt de CPI de goederengroepen op basis van hun gewicht in 1990; voor de berekeningen in het kader van de nationale rekeningen worden de gewichten in 1994 als uitgangspunt genomen. Daarnaast wordt in de CPI rekening gehouden met de veranderingen in gemeentelijke heffingen en tarieven. Ten slotte wordt de prijsontwikkeling bij de medische diensten en de verzekeringsdiensten in de nationale rekeningen op een andere wijze vastgesteld dan bij de CPI gebruikelijk is.

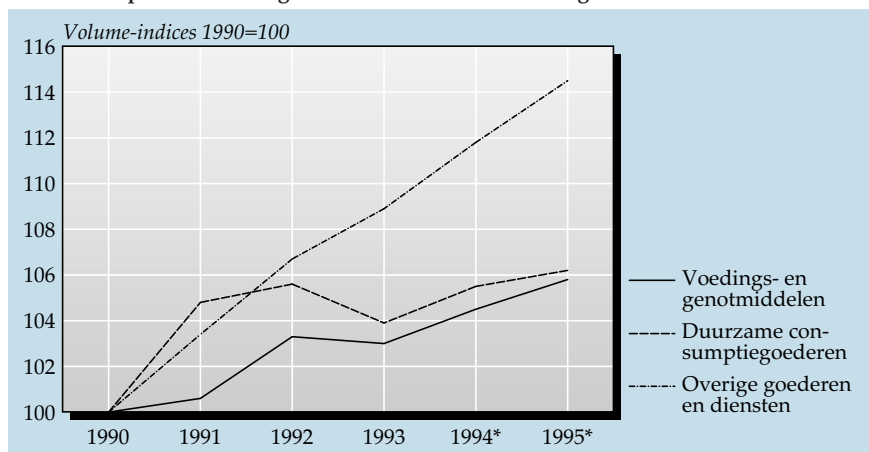
2.5 Prijs- en volumemutaties consumptieve bestedingen van huishoudens

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Naast de bevolkingsgroei is vooral de ontwikkeling van de koopkracht van invloed op de dynamiek van de particuliere consumptie. De bevolkingsgroei was in 1995 met 0,5% bescheiden. De consumptie werd hierdoor weinig gestimuleerd. Voor een positieve impuls zorgde in 1995 vooral de banengroei in Nederland. Het totale arbeidsvolume liet na een drietal jaren met een vrijwel gelijkblijvend aantal arbeidsjaren weer een behoorlijke toename zien. Hierdoor nam de koopkracht van alle Nederlandse huishoudens tezamen, die in 1993 en 1994 onder druk stond, in 1995 fors (+3,7%) toe. De koopkrachtontwikkeling was niet gelijkmatig over de verschillende huishoudenstypen verdeeld. In paragraaf 4.4 wordt hierop nader ingegaan.

2.6 Consumptieve bestedingen van huishoudens naar categorie

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

De toename van de particuliere bestedingen in 1995 leidde niet tot een herstel van de detailhandelsomzetten. De stijging van de totale omzet bleef beperkt tot iets meer dan één procent. Via dit handelskanaal betreft de consument met name voedings- en genotmiddelen en duurzame consumptiegoederen. Geschoond voor prijsveranderingen bedroeg de uitgavestijging voor deze categorieën respectievelijk 1,3% en 0,7%. Van de voedings- en genotmiddelen werden in 1995 vooral meer vis en alcoholvrije dranken gekocht. De bestedingen aan tabaksproducten zijn sinds 1990 in totaal met bijna 10% in volume gedaald. Ten aanzien van de duurzame goederen is de grootste groei in 1995 waargenomen bij de huishoudelijke apparaten en, in mindere mate, de vervoermiddelen. De uitgaven aan kleding, mode-artikelen en lederwaren stonden in 1995 onder druk, evenals in de voorgaande drie jaar. Forse prijsdalingen van een aantal duurzame consumptiegoederen konden niet voorkomen dat de volumegroei van de aanschaf van deze goederen voor het vierde achtereenvolgende jaar achterbleef bij de groei van de consumptieve bestedingen als geheel.

Bepalend voor de stijging van de particuliere bestedingen in 1995 was de toename van de categorie overige goederen en diensten met 2,4%. Daar deze groep voor meer dan 80% uit diensten bestaat profiteerden de dienstverlenende bedrijven het meest van de aantrekkelijke bestedingen. Met name aan woningdiensten, vervoer, communicatie, ontspanning en cultuur en motorbrandstoffen werd in 1995 meer uitgegeven.

In 1995 gaven gezinnen ook beduidend meer geld uit in het buitenland dan het jaar daarvoor; in waarde +7,8%, in volume +6,0%.

Kader 2.c

CD-speler en magnetron de afgelopen jaren populair De penetratiegraad van duurzame consumptiegoederen

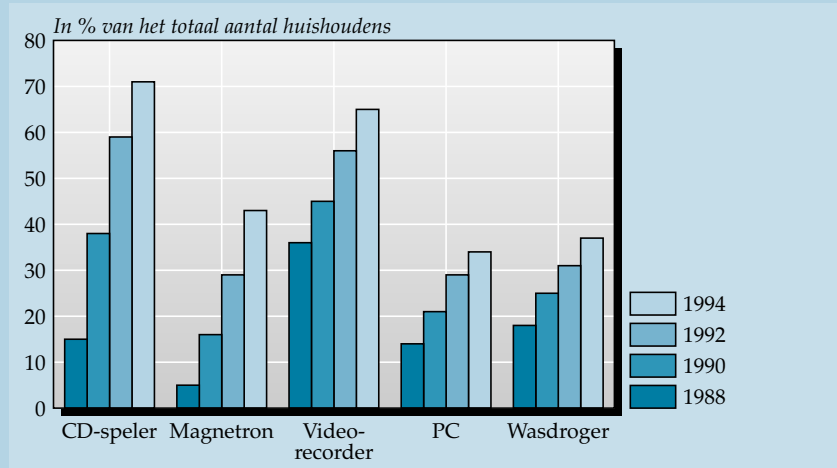
De grafiek laat zien hoe het bezit van een aantal duurzame consumptiegoederen zich uitbreidt over de bevolking van ons land.

Voor de compact-discspeler heeft de afgelopen jaren de huiskamer in een hoog tempo veroverd. In 1988 bezat nog maar 15% van de huishoudens een CD-speler. In 1994 was dit gestegen tot ruim 70%. Gemiddeld nam het bezit van de CD-speler dus met ruim 9 procentpunten per jaar toe. Inmiddels hebben meer huishoudens een CD-speler dan een videorecorder.

De populariteit van de magnetronoven is de afgelopen jaren eveneens snel toegenomen. In 1988 beschikte nog maar één op de twintig huishoudens over een magnetron. Nu heeft de magnetronoven bij 40% van de huishoudens een vaste plaats verworven onder de keukenapparatuur. De jaarlijkse toename bedroeg sinds 1988 ruim 6 procentpunten. De magnetron is vooral populair bij huishoudens waarvan de kostwinner tussen de 25 en 45 jaar oud is.

Andere duurzame consumptiegoederen die de afgelopen jaren steeds meer ingang hebben gevonden bij Nederlandse huishoudens, zijn de videorecorder, de personal computer en de wasdroger. Vergeleken met 1988 is het bezit van deze artikelen in 1994 ongeveer verdubbeld. Gelet op de leeftijd van de hoofdkostwinner neemt het bezit van dit soort goederen af indien deze ouder is dan 55 jaar.

Bezit van enkele duurzame consumptiegoederen

Bron: CBS, Sociaal economische maandstatistiek.

Kader 2.d

Consumptiepatronen in historisch perspectief Wonen en zorg belangrijker geworden

De consumptieve bestedingen door huishoudens zijn in de loop van de tijd aanzienlijk van samenstelling veranderd. Zo is het aandeel van voedingsmiddelen in de totale consumptie-uitgaven gedaald van 32% in 1938 naar 11% in 1995. Het is frappant dat ook de uitgaven aan de genotmiddelen drank en tabak naar verhouding afgenomen zijn. Vooral het aandeel van de bestedingen aan rookartikelen liep terug, waarbij opvalt dat deze daling na 1980 stakte. Dit komt overigens vooral doordat de prijs van rookwaar sindsdien naar verhouding sterk gestegen is. De volume-ontwikkeling van deze uitgavencategorie bleef negatief.

Tegenover de vermindering van het aandeel van voedings- en genotmiddelen staat een forse stijging van de relatieve bestedingen aan overige goederen en diensten. Bijvoorbeeld de consumptie van medische diensten steeg van 3,4% van het totaal in 1938 naar meer dan 10% in 1980. In de jaren daarna bleef dit aandeel nagenoeg gelijk. De laatste kwart eeuw zijn vooral de bestedingen aan woningdiensten explosief gestegen. Het percentage van de totale consumptie dat wordt besteed aan (toegerekende) huur, gas, elektra en water is sinds 1970 verdubbeld, van 7,7% naar 15,4%.

In 1938 bestond 16,5% van de consumptieve bestedingen uit aankopen van duurzame consumptiegoederen. In 1970 was dat ruim 28% waarna een geleidelijke daling optrad tot 18,3% in 1995.

De toeristische uitgaven in het buitenland bedroegen in 1938 1% van de totale consumptie, na 1970 schommelde dit percentage rond de 3,5%.

Consumptiepatronen

	1938	1970	1980	1990	1995*
	<i>in % van de totale waarde van de consumptieve bestedingen van huishoudens</i>				
Voedingsmiddelen	31,8	18,2	13,8	12,0	10,9
Roken en drinken	5,5	4,9	3,8	3,5	3,3
w.o.					
roken	3,0	2,5	1,6	1,4	1,4
Duurzame consumptiegoederen	16,5	28,1	22,9	21,4	18,3
Overige goederen en diensten ¹⁾	45,2	45,4	55,4	59,7	63,9
w.o.					
medische diensten	3,4	7,2	10,7	10,5	10,4
woningdiensten	11,2	7,7	9,5	13,0	15,4
Consumptieve bestedingen in het buitenland	1,0	3,4	4,1	3,4	3,6
Consumptieve bestedingen van huishoudens	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

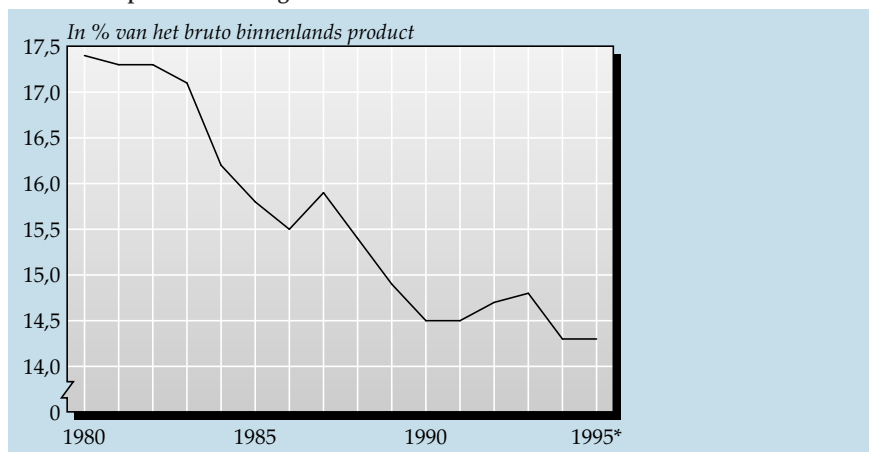
¹⁾ Inclusief de correctie voor consumptieve bestedingen van niet-ingezetenen in Nederland.

2.4 Overheidsconsumptie

Evenals in 1994 nam de consumptie van de overheid nauwelijks toe. Geschoond voor prijswijzigingen groeide deze 0,2% in 1994 en 0,6% in 1995.

Ten opzichte van het BBP vertoont de consumptie van de overheid al jaren een dalende trend. Dit komt vooral doordat het arbeidsvolume bij overheidsbestuur, defensie en onderwijs steeds verder afkalft. Vergeleken met 1989 was het arbeidsvolume in 1995 bij deze takken van de overheid 44000 arbeidsjaren lager.

2.7 Consumptieve bestedingen van de overheid

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

De laatste jaren heeft zich een lichte verschuiving voorgedaan van consumptieve bestedingen van het Rijk naar de overige publiekrechtelijke lichamen, voornamelijk als gevolg van de verzelfstandiging van overheidstaken. In paragraaf 4.3 wordt hierop nader ingegaan.

Kader 2.e

Overheidsconsumptie levert meeste werk per gulden Bestedingen en werkgelegenheid

Je kunt een gulden maar één keer uitgeven, luidt het spreekwoord. Voor een individu bevat dit een harde waarheid, maar macro-economisch gezien gaat dit niet helemaal op. Een uitgave door de één is namelijk het inkomen van de ander. Een gulden die voor investeringen wordt uitgegeven, kan bijvoorbeeld tot omzet in de Nederlandse kapitaalgoederenindustrie leiden. Daar wordt dan een deel van deze gulden gebruikt om in ons land onderdelen te kopen, waarna de fabrikant van dergelijke halffabrikaten deels ook weer Nederlandse producten verwerkt, enzovoorts. Op deze manier schept een besteding bij de kapitaalgoederenindustrie indirect ook werkgelegenheid bij Nederlandse toeleveringsbedrijven. De gegevens uit de nationale rekeningen maken het mogelijk om te berekenen hoeveel werk iedere besteding direct én indirect opgeleverd heeft. Dit is dus inclusief de werkgelegenheid die in ons land wordt gecreëerd bij toeleveranciers.

De tabel laat zien dat naar verhouding de consumptieve bestedingen door de overheid in 1993 het meeste werk opleverden. Een miljoen gulden overheidsconsumptie was in totaal goed voor bijna tien volledige arbeidsplaatsen in ons land. Met de uitvoer hing naar verhouding het minste werk samen: een miljoen gulden export leverde iets minder dan zeven arbeidsjaren op. Verder valt op dat de investeringen in vaste activa in totaal arbeidsintensiever waren dan de gezinsconsumptie.

Bij deze berekeningen is overigens alleen rekening gehouden met bestedingseffecten in het verslagjaar. Daarbij zijn bijvoorbeeld de (positieve) langere-termijn effecten van investeringen niet in de beschouwing betrokken, terwijl ook de aanbodzijde van de economie buiten beeld gebleven is.

Aantal arbeidsjaren per miljoen gulden finale bestedingen

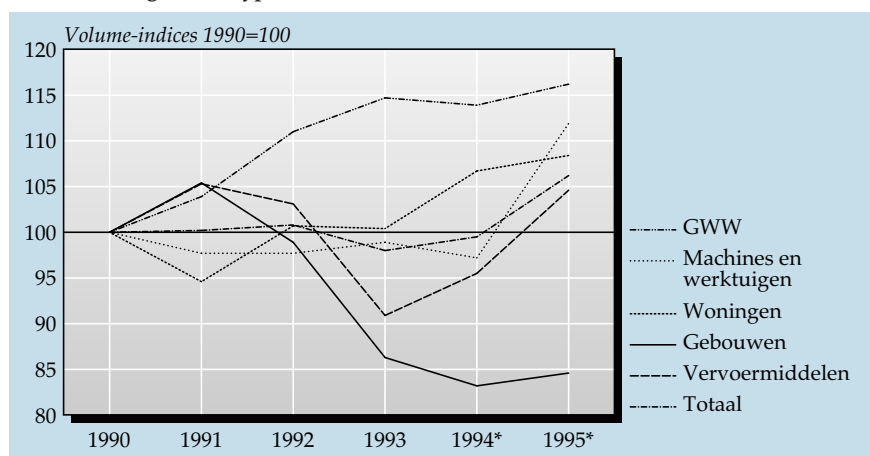
	1993
	<i>aantal arbeidsjaren</i>
Consumptieve bestedingen van huishoudens	7,6
Consumptieve bestedingen van de overheid	9,8
Investeringen in vaste activa (bruto)	8,7
Uitvoer	6,6

Bron: CBS, De productiestructuur van de Nederlandse volkshuishouding.

2.5 Investerings in vaste activa

De volumegroei van de investeringen in vaste activa is sinds de eerste helft van de jaren tachtig niet meer zo hoog geweest als in 1995 (6,7%). Uitgesplitst naar investeringen door bedrijven en door de overheid waren deze percentages respectievelijk 7,5% en 2,1%.

2.8 Investerings naar type

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

In 1995 lieten vooral de investeringen in machines een grote volumegroei zien: 15,2%. Op de ontwikkeling van deze investeringen hebben langlopende projecten een grote invloed, zoals in kader 2.a is uiteen gezet. Het gereedkomen van een productielijn in de transportmiddelenindustrie en een aantal warmtekrachtcentrales verklaart bijna de helft van de groei. De investeringen in externe vervoermiddelen stegen 9,5%. Binnen deze groep spanden de investeringen in personenauto's (+11,3%) en in vrachtwagens, bestelauto's en trekkers (+29,3%) de kroon. Uit de grafiek blijkt dat de groei van de investeringen niet gelijkmatig verloopt. Alleen bij de investeringen in grond-, weg- en waterbouwkundige werken is er sprake van een gestage groei. Deze investeringen hebben evenwel slechts een aandeel van 12% in de totale uitgaven aan investeringsgoederen. De investeringen in gebouwen lagen in 1995 nog beduidend onder het niveau van 1990. In de jaren 1991-1994 kelderden deze uitgaven, als gevolg van een verzadiging op de onroerendgoedmarkt na de investeringshousse in de jaren tachtig.

In 1995 liet de nijverheid (exclusief delfstoffenwinning) de grootste investeringsgroei zien (18%). Andere bedrijfstakken met een meer dan gemiddelde groei waren: het gesubsidieerd onderwijs, de handel-, horeca- en reparatiebedrijven en de transport- en communicatiebedrijven. Overigens is het gesubsidieerd onderwijs verantwoordelijk voor slechts 1% van de totale investeringen in vaste activa. De exploitatie van onroerend goed heeft met 30% het grootste aandeel in de

waarde van de investeringen. Deze categorie heeft betrekking op de investeringen in woningen door eigen huizenbezitters en verhuurders. De investeringsgroei was in 1995 minder dan 1%.

Kader 2.f

Automatisering en investeringsgroei *Computer steeds belangrijker*

Tijdens de economische crisis in het begin van de jaren tachtig bereikten de investeringen in vaste activa een dieptepunt. Bij het herstel vanaf 1983 trokken vooral de investeringen in gebouwen, vervoermiddelen en machines aan. De investeringen in woningen en grond-, weg- en waterbouwkundige werken bleven hierbij achter.

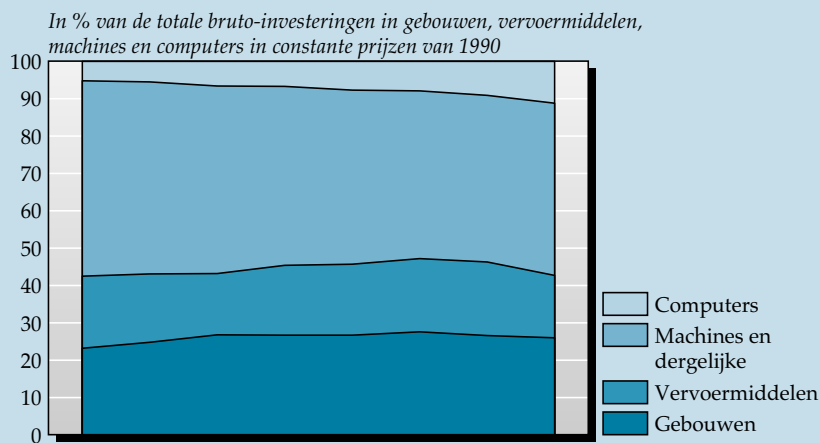
Als onderdeel van de investeringen in machines hebben de computers en bijbehorende randapparatuur een steeds belangrijker plaats ingenomen; prijsveranderingen buiten beschouwing gelaten, liep hun aandeel tussen 1986 en 1993 op van 9% naar 19%. Het aandeel van de computers in de totale investeringen liep op van 3% naar 7% tussen 1986 en 1993.

De opkomst van de computer heeft de manier van werken bij het bedrijfsleven en de overheid snel veranderd. In 1985 werkte 39% van de bedrijven met computers en in 1995 was dat percentage opgelopen tot 81%. Inmiddels is gemiddeld één PC of terminal beschikbaar voor iedere vier werknemers.

De automatiseringsgraad is het hoogst in de bedrijfstakken delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven. In de bouwnijverheid en de handel en horeca werken verhoudingsgewijs de minste bedrijven met computers. Toch ligt ook daar de automatiseringsgraad inmiddels ruim boven de 70%.

De laatste jaren vlagt de groei van de automatiseringsgraad af. Met name de grote en middelgrote bedrijven beschikken al vrijwel allemaal over computers of netwerken. De extra groei-impuls van het automatiseringsproces voor de investeringen lijkt daarmee uit te werken.

Bruto-investeringen in gebouwen, vervoermiddelen, machines en computers in gebouwen, vervoersmiddelen, machines en computers

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen 1995.

2.6 *Het toegenomen belang van de dienstverlening*

Het belang van de dienstverlenende bedrijven voor de Nederlandse economie is de afgelopen jaren sterk gegroeid. Hun bijdrage aan het BBP is toegenomen van ongeveer 55% in 1970 tot ongeveer 70% in 1995. Het aandeel in de werkgelegenheid vertoont in deze periode een vergelijkbare ontwikkeling.

De toegenomen vraag naar dienstverlening heeft een tweeledige oorsprong. In de eerste plaats heeft een aantal ontwikkelingen in de economie geleid tot een autonome toename van de vraag. In de tweede plaats is de vraag naar diensten toegenomen als gevolg van de uitbesteding van dienstverlenende werkzaamheden door bedrijven.

Bij de autonome vraagontwikkeling is vooral het toegenomen aandeel van diensten in de consumptieve bestedingen van huishoudens van belang. Voor een deel hing dit samen met de veel hogere prijsstijging van diensten dan van industrie-producten. Zelfs bij een gelijkblijvend aankoopgedrag zou hierdoor het belang van diensten zijn gegroeid.

Het aankoopgedrag veranderde evenwel ook, vooral onder invloed van de sterke reële inkomensgroei van huishoudens gecombineerd met een zekere verzadiging van de vraag naar voedsel en andere consumptiegoederen. Daarnaast speelden ook veranderingen in het leefpatroon een rol, zoals de toename van de vrije tijd. Onder andere hierdoor nam de consumptie van vervoersdiensten en recreatie meer dan gemiddeld toe.

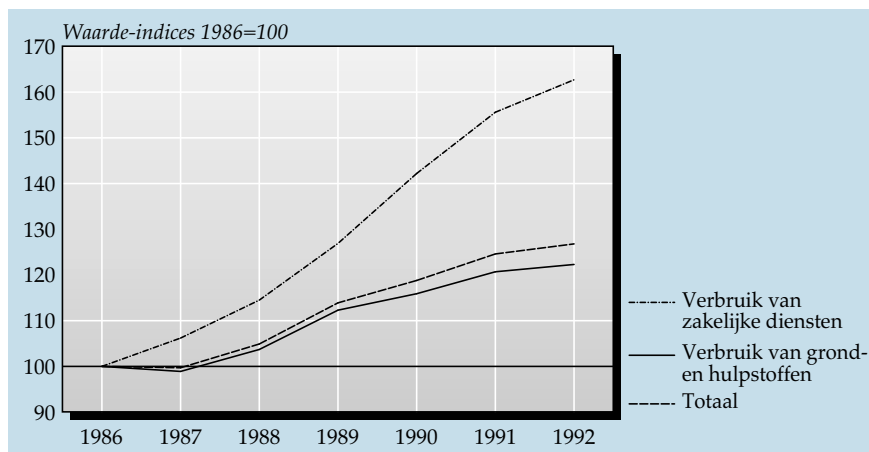
Ten slotte kan bijvoorbeeld de sterk groeiende consumptie van medische zorg en diensten van bejaardenouderdeels worden toegeschreven aan de vergrijzing van de bevolking.

Bij de uitbesteding van dienstverlenende activiteiten moet niet alleen gedacht worden aan de schoonmaak, de kantine en de beveiliging, maar ook aan de boekhouding, de administratie en de automatisering. Daarnaast heeft het gebruik van uitzendkrachten en lease-auto's een grote vlucht genomen.

In dit geval is het toenemende belang van de dienstverlening in de economie maar schijn. Als bijvoorbeeld een industrieel bedrijf zelf beveiligingsbeambten op de loonlijst heeft staan, dan maakt de beloning van deze werknemers deel uit van de toegevoegde waarde van de industrie. Als daarentegen de eigen bewakers worden vervangen door uitzendkrachten of een bewakingsdienst, dan daalt de toegevoegde waarde van de industrie en stijgt die van de dienstverlenende bedrijven.

De tendens om met name overhead-activiteiten uit te besteden blijkt bijvoorbeeld uit een vergelijking in de tijd van de aankopen van grond- en hulpstoffen en dergelijke enerzijds en van de zakelijke diensten anderzijds. Bezien over de periode 1986-1992 is de aankoop van deze diensten aanmerkelijk sterker toegenomen dan de aankoop van goederen.

2.9 Intermediair verbruik

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Input-outputtabellen laten de onderlinge relaties tussen bedrijfstakken zien. Tevens kunnen ze gebruikt worden voor een toerekening van de arbeid die is ingezet voor een bepaald eindproduct. De arbeid die bijvoorbeeld voor de productie van metalen platen nodig is, kan toegerekend worden aan schepen, auto's en andere eindproducten waarin deze platen zijn verwerkt. Met behulp van input-outputanalyse kan daardoor worden aangegeven in welke bedrijfstak men in dienst is en tevens welk eindproduct men direct of indirect helpt voortbrengen. Een dergelijke analyse is uitgevoerd voor de jaren 1970 en 1992.

Tabel 2.10 toont de situatie in 1992. Op een regel van deze tabel staat het arbeidsvolume geregistreerd bij de bedrijfsklasse waar men in dienst is. In de kolom staat de bedrijfsklasse ten behoeve van wiens eindproducten de arbeid is ingezet. Hierbij zijn de handels- en transportmarges overigens als een eindproduct opgevat, en dus niet als een onderdeel van de waarde van goederen.

In 1992 kende de landbouw een arbeidsvolume van 261 000 arbeidsjaren. Hiervan werden 113 000 arbeidsjaren gebruikt ten behoeve van eindproducten van de landbouw zelf; bijvoorbeeld bloemen. 131 000 arbeidsjaren in de landbouw leverden halffabrikaten op ter verwerking in de (voedingsmiddelen)industrie; suikerbieten zijn hiervan een voorbeeld. Een relatief gering deel van de werkenden in de landbouw produceerde in feite voor de dienstverlenende bedrijven. Hierbij moet vooral gedacht worden aan het gebruik van landbouwproducten in de maaltijdverstrekking door de horeca en de gezondheidszorg.

Op dezelfde manier blijkt dat van het arbeidsvolume in de zakelijke diensten ruim 13% wordt ingezet ten behoeve van de nijverheid.

2.10 Wie-werkt-waar-voor-wie-matrix, arbeidsvolume 1992

	Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen					Totaal
	Landbouw	Nijverheid (excl. bouw)	Bouw- nijverheid	Zakelijke dienst- verlening	Overige dienst- verlening	
	<i>1000 arbeidsjaren</i>					
Landbouw	113	131	1	10	6	261
Nijverheid (excl. bouw)	11	798	55	95	48	1006
Bouwnijverheid	2	13	304	40	29	388
Zakelijke dienstverlening	20	299	80	1760	165	2324
Overige dienstverlening	3	32	4	26	1284	1349
Totaal	148	1273	444	1931	1531	5328

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Zoals blijkt uit tabel 2.11 is het totale arbeidsvolume in de zakelijke diensten gedurende de periode 1970-1992 met 36% toegenomen (619000 arbeidsjaren). Hier staat een daling van 24% bij de landbouw en nijverheid (inclusief de bouw) tegenover (528000 arbeidsjaren).

Als wordt gekeken naar de verdeling van de werkgelegenheid over de bedrijfstakken waarvoor men werkt, dan is de toename in de zakelijke diensten aanmerkelijk lager: 22% oftewel 424000 arbeidsjaren. Hieruit blijkt duidelijk dat ongeveer een derde van de werkgelegenheids groei in de dienstverlenende bedrijven is voortgevloeid uit het uitbesteden van overhead-activiteiten en dergelijke. Deze verandering was het meest uitgesproken in de nijverheid. In 1970 was het ingezette

2.11 Wie-werkt-waar-voor-wie-matrix, mutaties 1970-1992

	Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen					Totaal
	Landbouw	Nijverheid (excl. bouw)	Bouw- nijverheid	Zakelijke dienst- verlening	Overige dienst- verlening	
	<i>1000 arbeidsjaren</i>					
Landbouw	6	-65	-1	-4	1	-63
Nijverheid (excl. bouw)	-2	-255	-53	-8	-1	-319
Bouwnijverheid	0	-5	-147	-3	9	-146
Zakelijke dienstverlening	8	102	-2	428	83	619
Overige dienstverlening	2	17	1	11	243	274
Totaal	14	-206	-202	424	335	365

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

arbeidsvolume ten behoeve van eindproducten van de nijverheid (exclusief de bouwnijverheid) nog voor 71% afkomstig uit de nijverheid zelf en voor 13% uit de zakelijke dienstverlening. Deze aandelen waren in 1992 respectievelijk 63% en 23%. Deze verschuivingen hebben zich vooral na 1980 voorgedaan.

3. Het aanbod

In dit hoofdstuk komt de aanbodzijde aan de orde. Tegenover de toegenomen vraag staat per definitie een even grote stijging van het aanbod. Een deel hiervan wordt voortgebracht door binnenlandse producenten en leidt tot inkomens voor de productiefactoren arbeid en kapitaal. Het andere deel wordt in het buitenland geproduceerd en door Nederland ingevoerd.

De overzichtsparagraaf behandelt de belangrijkste volume-, prijs- en waarde-ontwikkelingen van het aanbod. In de twee daaropvolgende paragrafen worden de beide aanbodcategorieën verder uitgewerkt.

3.1 Het aanbod van goederen en diensten in kort bestek

In 1995 was de waardetoeename van de invoer (7,9%) bijna twee keer zo groot als die van de binnenlandse productie. Het aandeel van de invoer in het totale aanbod liep daardoor licht op tot 20%. Dit komt vrijwel overeen met het gemiddelde van de jaren negentig tot nog toe.

3.1 De aanbodzijde van de economie, 1995*

	Waarde	Aandelen in het totaal	Waarde- mutaties	Prijs- mutaties	Volume- mutaties
	<i>mld gld</i>	%			
Productie	1129	75,6	4,1	1,5	2,6
Invoer	298	20,0	7,9	0,2	7,7
Productgebonden belastingen minus productgebonden subsidies	65	4,4			
Totaal aanbod	1492	100,0			
Intermediair verbruik	559	37,5	5,6	2,3	3,1
Beschikbaar voor finale bestedingen	933	62,5	4,9	1,0	3,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

De prijzen van ingevoerde artikelen stegen juist beduidend minder dan die van in Nederland geproduceerde goederen en diensten. Dit gold echter niet voor alle producten in dezelfde mate.

Vooraf bij grondstoffen voor de landbouw, de voedingsmiddelenindustrie en de metaalindustrie stegen de prijzen van de invoer minder dan die van de binnenlandse producten. Dit was ook het geval bij de voedingsmiddelen zelf en investeringsgoederen als machines, installaties en transportmiddelen. Bij landbouwpro-

ducten, papier, papierwaren en drukwerk werd daarentegen de Nederlandse waar relatief goedkoper.

De hogere volumegroei van de invoer was vooral te danken aan de invoer van investeringsgoederen. Verder nam ook de invoer ten behoeve van wederuitvoer sterk toe. Bij de gezinsconsumptie lag de invoergroei slechts marginaal hoger dan die van het binnenlandse aanbod. Wel is het opvallend dat de invoer van bloemen en planten, zuivelproducten en vis en vlees sneller groeide dan de binnenlandse productie van deze goederen.

Kader 3.a

Op voet van gelijkwaardigheid *Invoer en binnenlands product vergeleken*

Om het niveau van de ingevoerde goederen en diensten te kunnen vergelijken met dat van de Nederlandse productie, is het noodzakelijk de waarderingsmaatstaf gelijk te maken. Ook moet de wederuitvoer in mindering gebracht worden. In onderstaand schema is aangegeven welke aanpassingen hiervoor nodig zijn.

Invoer (cost, insurance, freight) – wederuitvoer + invoerrechten		Binnenlandse productie (af producent) – productgebonden belastingen + productgebonden subsidies
Invoer voor binnenlands gebruik tegen basisprijzen	<=>	Productie tegen basisprijzen

De groei van de invoer en het binnenlandse aanbod lag in het eerste halfjaar van 1995 duidelijk hoger dan in de rest van het jaar. De volumegroei van de toegevoegde waarde werd in de loop van het jaar ieder kwartaal kleiner; de groei in het vierde kwartaal bedroeg nog slechts de helft van die in de periode januari-maart. Ook de groei van de invoer liep in het tweede halfjaar terug, maar minder dan die van de binnenlandse productie.

3.2 Invoer

3.2 Invoer naar bestemming, 1995*

	Waarde	Aandelen in het totaal	Volume- mutaties
	<i>mld gld</i>	%	
Wederuitvoer	63	21,3	16,2
Intermediair verbruik	152	51,1	5,4
w.v.			
goederen	121	40,6	5,7
diensten	31	10,5	4,0
Finale bestedingen	82	27,6	10,3
w.v.			
goederen	68	22,8	10,8
diensten	14	4,8	5,9
w.v.			
consumptieve bestedingen	53	17,7	2,3
investerings in vaste activa (bruto)	29	9,6	18,0
veranderingen in voorraden	1	0,3	-
Totale invoer	298	100,0	7,7

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

De volumegroei van de invoer kwam in 1995 uit op 7,7%. Een dergelijk hoog groeipercentage werd voor het laatst benaderd in 1988. In deze cijfers is echter ook de wederuitvoer opgenomen, die in 1995 een groei van 16,2% kende. Als de wederuitvoer buiten beschouwing gelaten wordt, dan bedroeg de volumegroei van de invoer 5,6%. Bijna 65% van de invoer bestemd voor het binnenland betrof grondstoffen en halffabrikaten ten behoeve van het intermediair verbruik. Het leeuwendeel van de diensten die werden ingevoerd ten behoeve van de finale bestedingen, kwam op naam van de toeristische uitgaven door Nederlandse huishoudens in het buitenland.

Bij de invoer is de afgelopen jaren het belang van de diensten licht opgelopen. Deze groei werd vooral veroorzaakt door de stijgende vraag naar diensten door de bedrijven. De delfstoffenwinning en de transport- en communicatiebedrijven zijn belangrijke gebruikers van ingevoerde diensten.

3.3 Invoer van goederen naar herkomst

	Aandelen in het totaal		Waardemutaties 1994 t.o.v. 1993
	1990	1994	
	%		
Europese Unie (15)	67,7	63,3	14,5
w.v.			
Frankrijk	7,7	7,3	13,2
Belgie en Luxemburg	14,0	11,5	16,0
Duitsland	25,6	22,5	12,9
Italië	3,7	3,6	12,8
Verenigd Koninkrijk	8,2	9,2	17,2
Overige landen	8,5	9,2	15,4
Overig Europa	5,6	6,5	15,2
Afrika	2,8	2,2	6,0
Noord-Amerika	8,6	8,8	7,8
Midden- en Zuid-Amerika	2,6	3,3	44,6
Azië	12,3	15,5	6,5
Australië en overig	0,4	0,4	14,0
Totaal	100,0	100,0	13,2

Bron: CBS, Jaarstatistiek van de buitenlandse handel.

De goedereninvoer vanuit de vijftien EU-lidstaten was in omvang verreweg het belangrijkste, zij het dat hun aandeel veel lager ligt (63%) dan bij de exportbestemmingen van ons land (78%). Binnen de EU is Duitsland het belangrijkste land van herkomst, op ruime afstand gevolgd door België en Luxemburg.

Buiten de Europese Unie was Azië een belangrijke leverancier. Indonesië en China kenden in 1994 grote waardeinstijgingen. De grootste toename gaf de import uit Midden- en Zuid-Amerika te zien; dit betrof met name aluminium en veevoeders uit Brazilië en veevoeders en oliehoudende zaden uit Argentinië. Het invoeraandeel van de Verenigde Staten en Canada is tamelijk bescheiden (9%) en vrij stabiel.

Over de herkomst van de invoer van diensten zijn geen vergelijkbare gegevens van het CBS beschikbaar. Gegevens van De Nederlandsche Bank laten zien dat bijna 70% van de invoer van diensten uit EU-landen afkomstig is. Binnen de EU zijn Duitsland en België plus Luxemburg de belangrijkste partners, beide met een aandeel van 15% van het totaal. Op enige afstand volgen het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, met ruim 10%. Buiten de EU is de VS de grootste partner op dit gebied (ruim 10%).

Kader 3.b

Van heinde en ver

Het aandeel van de invoer in de binnenlandse aankopen van goederen

De rol van de invoer op de binnenlandse markten blijkt uit de penetratiegraad. Dit is het aandeel van de invoer in de binnenlandse aankopen. In de tabel wordt voor een aantal goederencategorieën de penetratiegraad bekeken. Van de totale aankopen van goederen door ingezetenen komt ongeveer 50% uit invoer. De penetratiegraad van de invoer op de goederenmarkt is in de afgelopen jaren nagenoeg stabiel gebleven.

De afzet van landbouwproducten en voedingsmiddelen wordt voor het grootste deel door binnenlandse productie gedekt, met als uitersten melk, die vrijwel volledig uit binnenlandse productie komt, en ruwe koffie en thee, waarvan 100% wordt ingevoerd.

Voor de textiel- en lederproducten ligt het aandeel van de invoer op meer dan 80%. Een uitzondering hierop vormt de vloerbedekking met een penetratiegraad van minder dan 50%.

Bij de metaalproducten kennen de auto's en de kantoor machines een penetratiegraad van 85% of hoger. Daar staat tegenover dat constructiewerk en schepen betrekkelijk laag scoren (tussen de 10 en 15%).

Penetratiegraad voor enkele goederencategorieën

Goederengroepen	1990	1993
	%	
Landbouwproducten en voedingsmiddelen	27,2	29,4
Delfstoffen	60,5	55,4
Textiel	81,0	82,0
Papier	51,9	49,9
Hout- en bouwmaterialen	31,9	29,7
Olie- en chemische producten	55,6	55,9
Basismetaal	73,3	72,3
Metaalproducten	63,7	63,8
Overige producten	78,0	75,3
Totaal	50,0	49,4

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

3.3 Ontwikkelingen per bedrijfstak

In 1995 nam de binnenlandse productiewaarde 4,1% toe tot 1 129 miljard gulden. Dit percentage is te splitsen in een gemiddelde prijsstijging van 1,5% en een volumetoename van 2,6%. Het grootste deel van de Nederlandse productie wordt voortgebracht door de dienstverlenende bedrijfstakken; in 1995 bedroeg hun aandeel meer dan 55%. In de laatste decennia is in dit opzicht in ons land veel veranderd. In 1980 kwam nog maar 46% van de totale productie op naam van de diensten. Met name de industrie heeft in de tussenliggende jaren aan belang ingeboet; haar aandeel daalde van 34% naar 29%.

De gewijzigde verhouding tussen goederen- en dienstenproductie is ook bij de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid terug te zien. Het aandeel van de landbouw en de nijverheid in de toegevoegde waarde is sinds 1980 9 procentpunten gekrompen, tot iets meer dan 30%. Het aandeel in de werkgelegenheid van deze bedrijfstakken liep over deze periode terug van 37% tot 29%.

Kader 3.c

Op afroep beschikbaar Uitzendkrachten meer gevraagd

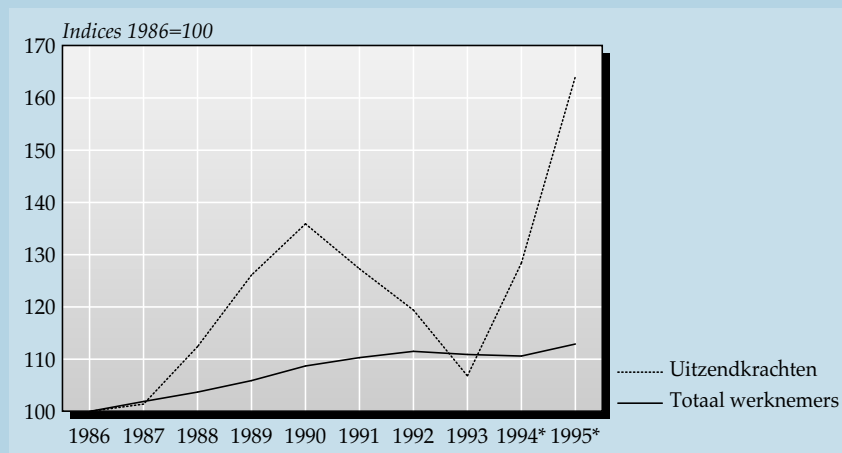
De inzet van uitzendkrachten is een niet meer weg te denken fenomeen in de Nederlandse economie. Waren er begin jaren zeventig nog maar enkele tienduizenden arbeidsjaren mee gemoeid, in 1995 waren dit er al 150000. Sinds 1986 is de inzet van uitzendkrachten meer dan 75% toegenomen. Het totale arbeidsvolume van werknemers groeide in dezelfde periode slechts met 13%. In de periode 1990/1993, jaren met een teleurstellende economische ontwikkeling, liet het arbeidsvolume van uitzendkrachten geen groei maar een flinke daling zien. Dit in tegenstelling tot het totale arbeidsvolume.

Niet in alle bedrijfstakken wordt evenveel gebruik gemaakt van de diensten van uitzendbureaus. In de industrie bedroegen de vergoedingen voor uitzendkrachten in 1995 4,8% van de arbeidskosten. In de handel en horeca en de commerciële diensten was dit percentage 3,4%. Bij de overheid, de transport- en communicatiebedrijven en de maatschappelijke dienstverlening bedroeg het aandeel van uitzendarbeid 1,3%.

In andere delen van de economie, zoals de landbouw en de bouwnijverheid, wordt slechts spaarzaam gebruik gemaakt van de diensten van uitzendbureaus. Uitzendbureaus lenen namelijk vooral administratief, medisch en technisch personeel uit en hieraan is in de genoemde bedrijfstakken relatief weinig behoefte. In bovengenoemde bedrijfstakken wordt op een andere manier gebruik gemaakt van ingeleende arbeid. Zo wordt in de landbouw het zogenaamde 'loonwerk' uitbesteed aan agrarische dienstverlenende bedrijven. In 1994 was hier een bedrag van 1,8 miljard gulden mee gemoeid. Een flink deel van dit bedrag bestaat overigens uit een vergoeding voor tegelijkertijd gehuurde machines en meegeleverde grond- en hulpstoffen.

In de bouwnijverheid wordt veel gebruik gemaakt van onderaanneming. In 1995 gaat het om een bedrag van circa 19 miljard gulden. Net als bij de landbouw bestaat echter slechts een deel hiervan uit een vergoeding voor de verrichte arbeid. Omdat het zowel in de landbouw als in de bouwnijverheid gaat om onderlinge leveringen binnen dezelfde bedrijfstak, maakt de inzet van deze vorm van ingeleende arbeid deel uit van de 'reguliere' werknemerstotalen. Overigens hebben werknemers bij loonbedrijven en onderaannemers, in tegenstelling tot uitzendkrachten, vaak een vast arbeidscontract bij het uitlenende bedrijf.

Arbeidsvolume werknemers en uitzendkrachten (in arbeidsjaren)

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

In het vervolg van deze paragraaf worden de verschillende bedrijfstakken besproken. De belangrijkste kenmerken van iedere bedrijfstak zijn opgenomen in een tabel, waaruit het belang voor de Nederlandse economie en de meest recente ontwikkelingen blijken.

Landbouw en voeding

Uit de tabel blijkt dat de toegevoegde waarde van de *land- en tuinbouw* 3,5% van het BBP uitmaakt. Van de totale productiewaarde wordt 41% geëxporteerd. Sinds 1980 is de toegevoegde waarde jaarlijks gemiddeld 3,6% in waarde en 4,6% in volume gestegen. Het arbeidsvolume van werknemers en zelfstandigen (inclusief meewerkende gezinsleden) nam over deze periode ruim 0,5% per jaar af.

Landbouw en visserij

Aandeel in BBP		1981/1995	1994*	1995*	1995*
		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,6	13,7	-3,1	20 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,6	8,6	3,9	
	Arbeidsvolume	-0,6	-1,9	-1,6	251 000 arbeidsjaren
Uitvoerquote					

Door de daling van de meeste opbrengstprijzen lag de productiewaarde in 1995 bij alle branches (akkerbouw, veehouderij en tuinbouw) onder het niveau van 1994. Bovendien zorgde een kleine prijsstijging in het verbruik voor een forse waarde-daling van de toegevoegde waarde (-3%) en van het agrarisch inkomen. Het volume van de toegevoegde waarde nam wel toe, met ongeveer 4%.

De ontwikkeling van het verbruik van de totale land- en tuinbouw wordt in belangrijke mate beheerst door de inkopen van veevoer (35% van de inkoop-waarde). In lijn met de krimpende veestapel daalde het volume van het verbruik van veevoer ongeveer 2%. Samen met een lichte prijsdaling leidde dit tot een vermindering van de inkoopwaarde met ongeveer 3%. Door prijsstijgingen van bijna alle andere inkopen kwam het prijsniveau van het verbruik echter toch hoger uit. In het oog springt de prijsstijging van kunstmest (14%), maar ook de prijzen van gas en elektriciteit zijn behoorlijk gestegen (ongeveer 5%). In volume nam het verbruik met 1% af.

In de *akkerbouw* bepalen granen en aardappelen het beeld. Door een dreigend tekort aan graan op de wereldmarkt is de prijs veel minder gedaald dan op grond van de MacSharry-plannen werd verwacht. Tezamen met een grotere oogst is de opbrengst 7% gestegen. De opbrengst van aardappelen is daarentegen sterk gedaald, met 13%. Bij een iets grotere oogst daalde de prijs van consumptie-aardappelen met ongeveer een vijfde. In de *zetmeelindustrie* komt ruim één op de vijf verwerkte zetmeelaardappelen uit het buitenland. In 1995 werden ongeveer 5% meer aardappelen verwerkt. De verwerking van maïs en overige meelsoorten daalde; per saldo steeg het totale productievolume licht.

Kader 3.d

Aanbod- en gebruiktabellen

De beschrijving van het productieproces

In de Nederlandse nationale rekeningen wordt het productieproces beschreven in aanbod- en gebruiktabellen. Hierin worden systematisch gegevens bijeengebracht over het aanbod van en de vraag naar producten. Dit gebeurt op het niveau van zo'n 250 bedrijfsklassen en 800 producten.

De *aanbodtabel* beschrijft het aanbod van goederen en diensten. Een regel van deze tabel geeft een beschrijving van het aanbod van een bepaalde productgroep, waarbij in beeld gebracht wordt welke binnenlandse bedrijfsklasse dit product heeft voortgebracht en hoeveel is ingevoerd.

Een kolom van de aanbodtabel beschrijft de totale productie van een bedrijfsklasse onderverdeeld naar productgroepen. Hierin wordt dus de waarde getoond van zowel de karakteristieke producten als de nevenproducten.

De *gebruiktabel* beschrijft het gebruik van goederen en diensten. Een regel van de gebruiktabel geeft een beschrijving van de bestemmingen van een bepaalde productgroep. Dit kan een aankoop door dezelfde of een andere bedrijfsklasse zijn (intermediair verbruik) of een finale besteding (uitvoer, consumptie of investeringen). Het totaal van de regel van de gebruiktabel is gelijk aan dat van de overeenkomstige regel van de aanbodtabel.

Een kolom voor een bedrijfsklasse in de gebruiktabel beschrijft welke producten door deze bedrijfsklasse zijn gebruikt in het productieproces en welke toegevoegde waarde (loonsom, exploitatie-overschot, afschrijvingen) is gecreëerd. Het totaal van iedere kolom in dit deel van de gebruiktabel is per definitie gelijk aan de overeenkomstige kolom in de aanbodtabel.

In de figuur is een ingedikte aanbod- en gebruiktabel opgenomen, waarin alleen voor de landbouw en de voedings- en genotmiddelenindustrie een meer gedetailleerde presentatie wordt gegeven. Een dergelijke gedetailleerde presentatie is overigens ook voor de rest van de economie bij het CBS verkrijgbaar.

De vele relaties tussen de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie worden in de figuur geïllustreerd. De gebruiktabel toont bijvoorbeeld dat de inkoop van de voedingsmiddelenindustrie in belangrijke mate uit landbouwproducten bestaan. Vaak worden deze producten in Nederland geproduceerd, zoals ook blijkt uit de regel 'Grondstoffen landbouw en voedingsmiddelenindustrie' in de aanbodtabel. Zo is de suikerindustrie de enige afnemer van Nederlandse suikerbieten. In andere gevallen, zoals bij margarine, oliën en vetten, vindt de productie van de grondstoffen echter nagenoeg geheel in het buitenland plaats.

Ook voor de afzet is de voedingsmiddelenindustrie afhankelijk van de landbouw. Een belangrijk deel van het veevoedergebruik van de landbouw wordt in Nederland geproduceerd.

Ingedikte aanbod- en gebruiktabel 1993

Aanbod	Land-, tuin- en visserij	Voedings- middelen- industrie	Overige bedrijfs- takken	Invoer	Handels- en transport- marges	Totaal
	<i>mln gld</i>					
Veestapel	11489	0	7	1111	1596	14203
Bloemen en planten	7753	0	140	1064	2559	11516
Grondstoffen landbouw en voedingsmiddelenindustrie	10785	17390	71	12759	3187	44192
Aardappelen, groente en fruit	4686	1694	0	4467	5088	15935
Zuivelproducten en grondstoffen zuivelindustrie	1090	12675	26	4406	674	18871
Brood en overige bakkerijproducten	0	5408	0	476	1122	7006
Vis, vlees, vleeswaren en -conserven	920	16590	19	3494	5411	26434
Overige voedingsmiddelen	6	14245	75	2967	3832	21125
Dranken en tabak	0	9873	0	3367	8573	21813
Overige producten	3526	2398	916407	223391	-20713	1125009
Totaal productie	40255	80273	916745	257502	11329	1306104

Gebruik	Land-, tuin- en bosbouw, visserij	Voedings- middelen- industrie	Overige bedrijfs- takken	Uitvoer	Con- sumptie en inves- teringen	Totaal
	<i>mln gld</i>					
Veestapel	2048	10745	0	1603	-193	14203
Bloemen en planten	588	21	648	8096	2163	11516
Grondstoffen landbouw en voedingsmiddelenindustrie	8634	24757	857	10012	-68	44192
Aardappelen, groente en fruit	0	1570	763	7899	5703	15935
Zuivelproducten en grondstoffen zuivelindustrie	46	3538	942	8433	5912	18871
Brood en overige bakkerijproducten	0	112	458	1105	5331	7006
Vis, vlees, vleeswaren en -conserven	0	3260	1480	11909	9785	26434
Overige voedingsmiddelen	6	2064	2399	6804	9852	21125
Dranken en tabak	0	799	3174	7047	10793	21813
Overige producten	10512	15524	425402	221078	492949	1165465
Beloning van werknemers	3736	10024	295009	0	0	308769
Exploitatie-overschot (bruto)	14033	8143	192946	0	0	215122
Niet-productgebonden belastingen op productie en invoer en subsidies	652	-284	-7333	9194	3556	5785
Totaal	40255	80273	916745	293180	545783	1876236

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Ondanks de droge zomer van 1995 lag de hoeveelheid verwerkte bieten in de *suikerindustrie* 6% hoger dan in de campagne van 1994. Door het lagere suikergehalte van de bieten kwam het productievolume van suiker echter slechts 2% hoger uit. De suikerprijs op de wereldmarkt schommelde sterk in 1995; de gemiddelde prijs lag uiteindelijk onder die van 1994. Daarentegen waren de prijzen voor pulpproducten hoger.

De afgelopen jaren is de veestapel ingekrompen; in 1995 betrof dit vooral de pluimveehouderij. De aanhoudend lage prijs voor eieren speelde hier een belangrijke rol. Het was voornamelijk te danken aan een circa 3% hoger productievolume van melk dat de productiewaarde van de *veehouderij* als geheel nauwelijks terugliep. Bij een lichte prijsdaling was een kleine stijging van de melkopbrengst het resultaat. Duidelijk negatieve invloed ondervond de veehouderij van de dalende prijzen van slachtvee.

De inkrimpende veestapel leidde tot een verdere daling van de productie van mengvoeders in de *veevoederindustrie*. De stijging van de productie van melkpoeder zette in 1995 door; het uitvoervolume steeg zelfs 10%. Als gevolg van de wederom warme en droge zomer produceerden de grasdrogerijen vorig jaar opnieuw minder, al was de daling duidelijk geringer dan in 1994. De productie van honden- en kattenvoer stabiliseerde zich in 1995. Per saldo daalde het productievolume van de veevoederindustrie met 1%.

De *slachterijen* kenden in vergelijking met 1994 een verminderde aanvoer van slachtvee uit het binnenland. Deze werd gecompenseerd door een verhoogde import van (voornamelijk) varkens.

De resultaten van de *zuivelindustrie* stonden vorig jaar in het teken van een dalende kaasprijs, bij een stijgend afzetvolume. Het merendeel van de aangevoerde melk is bestemd voor de bereiding van kaas. Ruim de helft van de in Nederland geproduceerde zuivelproducten gaat naar het buitenland. In het kader van de GATT-akkoorden neemt de exportsteun op zuivelproducten vanaf 1995 af. Terwijl hiermee in 1993 nog 1,5 miljard gulden gemoeid was, ontvingen de exporteurs in 1995 iets minder dan 1,1 miljard. Deze ontwikkeling heeft een drukkend effect op de inkoopprijs van rauwe melk gehad.

Bij de *tuinbouw* heeft de glastuinbouw een slecht jaar achter de rug. Groenten en bloemen plus planten overheersen de ontwikkelingen in deze branche, met een aandeel in de productiewaarde van respectievelijk 30% en 46%. Volumestijgingen werden hier teniet gedaan door nagenoeg even grote prijsdalingen, waardoor de productiewaarde gelijk was aan die van 1994. De iets betere situatie in de fruitteelt kon dit bij lange na niet compenseren.

De *groente- en fruitverwerkende industrie* kende daarentegen een redelijk goed jaar. De productie van bewerkte groenten (gesteriliseerd, gedroogd en gezouten) en van vruchtensappen nam toe. Diepgevroren groenten waren minder gevraagd, terwijl de productie van bewerkt fruit ongeveer gelijk bleef.

Bij de overige onderdelen van de voedingsmiddelenindustrie is de relatie met de Nederlandse landbouw duidelijk geringer.

De productie van de *cacao-, chocolade- en suikerwerkindustrie* nam vorig jaar, net als in 1994, met zo'n 2,5% in volume toe.

De productiewaarde van de *overige voedingsmiddelenindustrie* nam vorig jaar aanmerkelijk toe. Deze stijging is hoofdzakelijk het gevolg van prijsstijgingen van enkele goederen. Zo steeg de productiewaarde van aardappelproducten ruim een kwart, terwijl het volume maar 1,5% toenam. Ook de koffieprijs ging flink omhoog; het productievolume daalde hier voor het tweede achtereenvolgende jaar. De productie van thee gaf een tegenovergesteld beeld te zien: een toenemend productievolume bij een dalend prijsniveau. De inkoopprijs van onbewerkte thee daalde maar liefst 22%.

Gemakkelijk te bereiden voedsel bleek in 1995 een ware groeimarkt te zijn. Bij een daling van de afzetprijzen, nam het productievolume van kant-en-klaar-maaltijden en salades meer dan 10% toe.

De *drankenindustrie* vertoonde vorig jaar een wisselend beeld. Het ging minder goed met de productie van gedistilleerd en pure alcohol. Daarentegen hebben bij de bierbrouwerijen de warme zomers van de afgelopen twee jaar tot grote stijgingen van de productie van bier in kleinverpakking geleid. Bij het bier in grootverpakking en het alcoholvrij en -arm bier zette de groei niet door en nam de productie zelfs enigszins af.

Bij de frisdrankenindustrie zette de gestage productiegroei van de afgelopen jaren door. In 1995 daalden de afzetprijzen licht. Nadat de Nederlandse productie van bronwater in 1994 al met een kwart was toegenomen, werd vorig jaar een groei van 10% gemeten.

Het beeld bij de onderdelen van de *voedings- en genotmiddelenindustrie* is dus divers. De totale bedrijfsklasse kende in 1995 een waardestijging van de toegevoegde waarde van 3%, terwijl de volumestijging maar ongeveer 0,5% bedroeg. Het arbeidsvolume nam meer dan 3% (5000 arbeidsjaren) af.

Voedings- en genotmiddelenindustrie

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
3,3%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
47%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,7	-1,8	3,1	18 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,2	4,8	0,6	
	Arbeidsvolume	-1,0	-0,6	-3,2	152000 arbeidsjaren

Winning, raffinage en distributie van delfstoffen

Voor de gehele *delfstoffenwinning* is de toegevoegde waarde in volume vorig jaar nagenoeg constant gebleven. Het productievolume steeg licht (0,8%), als gevolg van de stijging van de aardgasafzet. In tegenstelling tot 1994, toen het exportvolume van aardgas door hogere temperaturen en toenemende concurrentie fors daalde (-7,5%), is het uitvoervolume in 1995 licht gestegen.

Delfstoffenwinning

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
2,7%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
37%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	-1,4	-1,2	4,4	15 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-0,6	-0,8	-0,1	
	Arbeidsvolume	0,7	.	.	10000 arbeidsjaren

Na een grote stijging in 1994 liet de productie van de *winning van zout, zand, grind en dergelijke* vorig jaar een volumedaling zien. Dit werd voornamelijk veroorzaakt door een teruggang bij de zand-, grind- en mergelwinning. In 1994 kende deze groep nog een stijging van meer dan 20%, als gevolg van de in gang gezette dijkverzwaringen. In de zoutwinning werd vorig jaar een volumestijging van ruim 4% gerealiseerd.

Voor de *aardolie-industrie* (raffinage) was 1995 een relatief goed jaar wat betreft de volume-ontwikkeling van de afzet (+4%). De prijsontwikkeling van de totale afzet bedroeg -2%. Voor de afzonderlijke producten liep de prijsontwikkeling sterk uiteen. Zo werden benzine, vliegtuigbrandstof, petroleum en gas- en dieselolie goedkoper, terwijl de prijzen van stookolie en overige olieproducten juist hoger lagen.

Aardolie-industrie

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
0,5%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
41%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	1,4	-5,8	-2,5	3 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,6	4,3	4,6	
	Arbeidsvolume	0,0	.	.	9000 arbeidsjaren

De *openbare nutsbedrijven* behaalden in 1995 een waardestijging van de totale afzet van 5%. De bijbehorende volume-ontwikkeling van 2% geldt globaal ook voor de drie onderdelen van deze bedrijfstak: de elektriciteitsbedrijven, de gasdistributiebedrijven en de waterleidingbedrijven. Bij de laatste was de prijsstijging in 1995 opmerkelijk (6%). Deze prijsstijging is overigens nog exclusief de grondwaterbelasting die in 1995 voor het eerst werd geheven.

Openbare nutsbedrijven

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
1,9%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
0%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,0	7,0	4,2	11 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,3	3,0	2,3	
	Arbeidsvolume	-0,6	-2,3	-2,3	42 000 arbeidsjaren

Chemie

Vorig jaar was voor de chemische industrie een relatief goed jaar, zij het minder uitbundig dan 1994. De toegevoegde waarde nam in waarde 9% en in volume ruim 2% toe. Het arbeidsvolume nam evenwel bijna 3% af.

Na de al hoge groei van 1994 kwam de volumetoename van de productie van de *chemische basisproductenindustrie* vorig jaar uit op 3%. Door prijsstijgingen, met name in de kunstmest- en de overige organische grondstoffenindustrie, steeg de nominale afzetwaarde zelfs 12%. Deze prijsstijgingen werden voornamelijk veroorzaakt door het doorberekenen van duurdere inkoop van aardgas (voor de grote industriële gebruikers), kunstharsen en ander organische grondstoffen.

Chemische, rubber- en kunststofindustrie

Aandeel in BBP		1981/1995	1994*	1995*	1995*
3,4%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
68% Uitvoer- quote	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,7	11,6	9,4	19 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,5	8,8	2,1	
	Arbeidsvolume	-0,2	-5,8	-2,7	110 000 arbeidsjaren

De *chemische eindproductenindustrie* is minder conjunctuurgevoelig dan de chemische basisproductenindustrie, die in belangrijke mate (hoogwaardige) bulkgoederen produceert. De chemische eindproductenindustrie brengt vooral fijnchemicaliën voort, zoals verf, wasmiddelen, cosmetica, farmaceutische producten en fotochemische producten. Opvallend was wederom de sterke volumestijging van de productie van farmaceutische producten (9%). Van deze productie wordt ongeveer driekwart geëxporteerd.

De productiewaarde van de *rubber- en kunststofindustrie* groeide ongeveer 7%. Dit werd met name veroorzaakt door het doorberekenen van fors duurder geworden kunstharsen (15%), die een aanzienlijk deel van de inkoop uitmaken. De volumetotwikkeling was bescheiden (+1%).

Textiel, kleding en leder

De *textielindustrie* had in 1995 te kampen met gestegen grondstofprijzen. De prijsstijging van gemiddeld 3% werd niet in de prijs van de afzet goedgemaakt. De volume-ontwikkeling van de toegevoegde waarde was wel licht positief.

In de *kledingindustrie* stegen de producentenprijzen licht, ofschoon de consumentenprijzen daalden. De productie van kleding nam in 1995 iets af, net als de werkgelegenheid in deze bedrijfspgroep.

Textiel-, kleding- en lederindustrie

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
0,5%	mutaties in %		niveau		
68% Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	0,2	-3,5	-4,1	3 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-1,4	-2,1	-2,2	
	Arbeidsvolume	-3,2	-8,2	-4,4	43000 arbeidsjaren

Hoewel de *schoen- en lederindustrie* kon profiteren van gedaalde grondstofprijzen, namen ook hier zowel de toegevoegde waarde als de werkgelegenheid af. Scherpe prijsconcurrentie en terughoudendheid bij de consumenten speelden een grote rol.

Kader 3.e

Gestaag omlaag

De neergang van de textiel-, kleding- en lederindustrie

In tegenstelling tot de meeste andere industriële bedrijfsklassen in ons land vertoont de textiel-, kleding- en lederindustrie al geruime tijd een dalende trend. Zowel de toegevoegde waarde als de werkgelegenheid zijn sinds de jaren vijftig gestaag gedaald; de figuur geeft een beeld van de afgelopen 25 jaar.

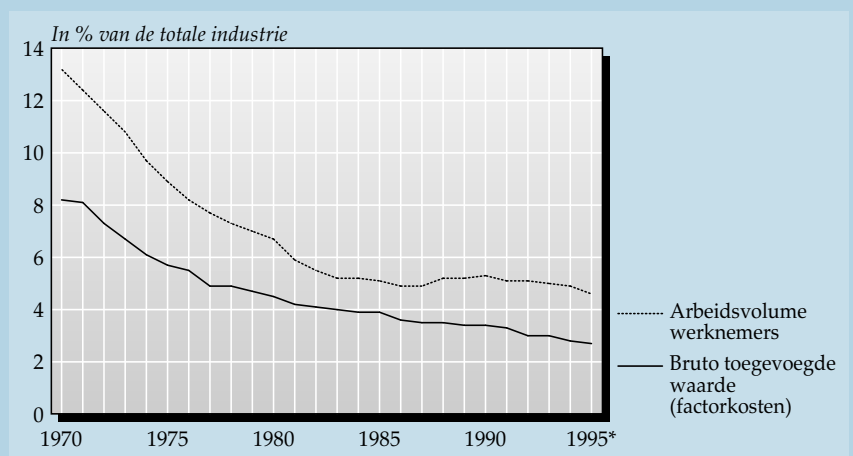
Terwijl de werkgelegenheid van werknemers in deze bedrijfstak in 1950 nog 223000 arbeidsjaren bedroeg, was dit in 1970 gedaald tot 160000 en in 1995 tot 43000. Daarmee is het aandeel van deze bedrijfsklasse in de totale industriële werkgelegenheid gedaald van ruim 23% in 1950 tot een krappe 5% vorig jaar. Het aandeel in de totale werkgelegenheid kromp in dezelfde periode van 4% naar minder dan 1%.

De ontwikkeling van de toegevoegde waarde geeft een soortgelijk beeld te zien. In 1950 werd nog 20% van de industriële toegevoegde waarde in de textiel-, kleding- en lederindustrie voortgebracht. In 1970 en 1995 was dit respectievelijk 8% en krap 3%. Het aandeel in de totale economie bedroeg in 1995 nog maar 0,6%; dit was in 1950 nog 7%.

Met de opkomst van de Aziatische textielproducenten, de zogenaamde 'lage lonenlanden', is een groot deel van de textielindustrie in Nederland en elders in Europa verdwenen. Sinds een aantal jaren is er echter een beweging terug merkbaar naar de goedkopere landen in Europa en Noord-Afrika: een toenemend gedeelte van de uitbesteding van werk vindt nu plaats in landen als Turkije, Polen, Tunesië en Hongarije. Deze ontwikkeling houdt verband met een verandering in het kopersgedrag. Terwijl er in het verleden sprake was van een duidelijk zomer- en winterseizoen, wisselt tegenwoordig het modebeeld veel sneller; dit gaat gepaard met een vrijwel ononderbroken uitverkoop. Leveranciers van kleding zijn hierdoor gebaat bij korte aanvoertijden.

Bij de herziening in 1994 van het Multivezelakkoord is het wereldhandelsverkeer in textiel- en kledingproducten verder geliberaliseerd. Quotaregelingen worden op termijn afgeschaft en invoerrechten verlaagd. Als gevolg hiervan neemt de invoer op de Europese markt toe. Bovendien heeft de EU per 1 januari 1996 een douane-unie met Turkije gevormd. Deze factoren zullen de Nederlandse textiel-, kleding- en lederindustrie in de toekomst verder onder druk zetten.

Productie en werkgelegenheid in de textiel-, kleding- en lederindustrie

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Papier- en grafische industrie

Bij de *papierindustrie* is vorig jaar het productievolume van zowel grafisch papier als verpakkingspapier gestabiliseerd. In waarde was er echter sprake van een zeer grote toename, als gevolg van forse prijsstijgingen. Deze stijging van de afzetsprijzen werd veroorzaakt door de doorberekening van duurder geworden inkopen. Pulp werd namelijk 27% duurder en oud papier 105%.

Ook in 1994 waren er al grote prijsstijgingen aan de inkoopkant: pulp en oud papier werden toen respectievelijk 12% en 212% duurder! Veel inkopers van papier (drukkerijen en producenten van papieren verpakkingen) anticipeerden in dat jaar op een verdere prijsstijging in 1995 en legden voorraden aan. Dit droeg bij aan de stabilisatie van het afzetvolume in 1995.

In 1995 nam het volume van de afzet van *papierwaren en kartonnage* 3% toe. Aangezien deze bedrijfsklasse zijn grondstoffen betreft bij de papierindustrie, zijn ook hier de inkopen en de verkopen flink in prijs gestegen. De waardestijging van de afzet bedroeg maar liefst 12%.

Papier- en grafische industrie, uitgeverijen

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
2,2%	mutaties in %		niveau		
25%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	4,6	2,8	3,4	13 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,8	3,2	1,6	
	Arbeidsvolume	-0,2	-2,7	0,0	110000 arbeidsjaren
Uitvoerquote					

De productie van de *grafische industrie en uitgeverijen* heeft zich in 1995 gunstig ontwikkeld. In volume steeg de afzet 2% en in waarde 6%. Met name de uitgeverijen deden het goed. Dit is vooral te danken aan de stijging van het advertentievolume. Na een aantal jaren van fors dalende advertentie-omzetten lijkt in 1994 een kentering te zijn opgetreden.

Metaal en overige industrie

De toegevoegde waarde van de metaalindustrie nam in 1995 duidelijk toe, ook als prijsstijgingen buiten beschouwing blijven. Alleen de elektrotechnische industrie en de vliegtuigbouw bleven achter.

Evenals in 1994 heeft de *ijzer- en staalindustrie* een goed jaar achter de rug. De waarde van de productie steeg 9%. In volume was de groei echter gering vanwege een stijging van de afzetsprijzen van ijzer- en staalproducten met 8%. De toegevoegde waarde steeg in volume ruim 1%.

Metaal en overige industrie

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
7,0%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
56%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,3	4,5	4,6	39 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,6	4,8	4,5	
	Arbeidsvolume	-1,2	-4,3	0,3	378000 arbeidsjaren

De *non-ferro-industrie* geeft qua ontwikkeling van de productie in 1995 hetzelfde beeld te zien als de ijzer- en staalindustrie. De grote stijging van de afzetprijzen bij deze bedrijfsklasse is een gevolg van de doorberekening van de sterk gestegen inkooprijzen van non-ferro-ertsen. De toegevoegde waarde is in volume ruim 3% gestegen.

Door een relatief geringe stijging van de prijzen van metaalproducten bleef de ontwikkeling van de productiewaarde van de *metaalproductenindustrie* enigszins achter bij die van de basismetalaalindustrie. In volume nam de productie van deze bedrijfsklasse ruim 4% toe. Deze groei werd vooral veroorzaakt door een grote vraag uit het buitenland. Het verbruik kende een volumestijging van 4%; de waarde­stijging ervan ging daar ver bovenuit. Dit kwam door de forse prijsstijging van halffabrikaten van aluminium, ijzer- en staalproducten. Al met al kende de toegevoegde waarde een volumestijging van 5%; de waardeontwikkeling bleef daarbij achter.

De ontwikkeling in de *machine-industrie* liep in de pas met die van de metaalproductenindustrie. Stabiele prijzen en een grote vraag uit het buitenland zorgden voor een volumestijging van de productie met 5%; de toegevoegde waarde nam met ongeveer hetzelfde percentage toe. Opvallend is de hoge groei bij de kantoormachine-industrie. Sterk dalende afzetprijzen gaan hand in hand met een grote vraag naar kantoormachines, als gevolg van de steeds toenemende computerisering.

In de *elektrotechnische industrie* is sprake van een sterke waarde­stijging van de productie. Bij amper hogere prijzen is een flinke volumetoename gerealiseerd. Omdat de verbruiksprijzen zijn gestegen, is ook het verbruik van grond- en hulpstoffen in waarde flink toegenomen; deze waarde­stijging overtrof die van de afzet. Blijkbaar staan de prijzen aan de productiekant meer onder druk dan aan de verbruikskant.

De Nederlandse *transportmiddelenindustrie* heeft enkele roerige jaren achter de rug. Na problemen bij Volvo Car en DAF in voorgaande jaren stond in 1995 vliegtuigbouwer Fokker in het centrum van de belangstelling. Jarenlange zware concurrentie vanuit het buitenland, de goedkope dollar en de dure inkoop van vliegtuigonderde-

len leidden tot zeer slechte financiële resultaten. Begin 1996 ging Fokker failliet. Daarentegen boekten de fabrikanten van personen- en vrachtauto's in 1995 zeer goede resultaten. De grote vraag naar nieuwe auto's en vrachtauto's zorgde ervoor dat de toegevoegde waarde in deze branche bijna 20% in volume steeg ten opzichte van 1994.

De *instrumenten-, optische en overige industrie* kende in 1995 een lichte volumegroei van de toegevoegde waarde. De medische instrumentenindustrie en de optische industrie noteerden de grootste groei, na een matige toename in 1994.

Bouw en bouwmaterialen

Het productievolume van de *bouw* groeide in 1995 ongeveer 1%. Door een geringe verslechtering van de productie-verbruiksverhouding bleef het volume van de toegevoegde waarde nagenoeg gelijk. Het arbeidsvolume kende een lichte stijging. De prijsmutatie voor het totaal van de bouwproductie bedroeg in 1995 krap 3%. Dit komt overeen met het gemiddelde van de laatste jaren.

Bouwnijverheid en -installatiebedrijven

Aandeel in BBP		1981/1995	1994*	1995*	1995*
5,5%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
Uitvoerquote 2%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,2	2,8	3,9	31 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	-0,3	0,6	-0,2	
	Arbeidsvolume	-1,4	0,0	0,5	392.000 arbeidsjaren

De bouwstaking in de maanden maart en april en de winterse weersomstandigheden in december 1995 veroorzaakten een daling van het aantal werkbare uren in de nieuwbouw met bijna 2%. Desondanks steeg het productievolume van nieuwe woningen en gebouwen met respectievelijk 3% en 2%. De productiestijging van nieuwe woningen was wel beduidend kleiner dan die in 1994. De groei van nieuwe gebouwen is opmerkelijk, gezien de forse volumedalingen in de periode 1992-1994 (gemiddeld -9,5%) en de nog steeds bestaande overcapaciteit van kantoorruimten als gevolg van de enorme investeringshousse in de jaren tachtig. De activiteiten in de grond-, weg- en waterbouw lieten een lichte volumestijging zien. Dit hing onder meer samen met de overheidsmaatregelen inzake de rivierdijkenversterking. Deze werkzaamheden zijn vorig jaar deels versneld uitgevoerd na de hoge waterstanden en evacuaties in januari en februari. Daarnaast was er een forse productiestijging als gevolg van de investeringen van het openbaar vervoer (spoorwegen). Uitzonderingen binnen de bouw waren de onderhoudsactiviteiten in de woning- en utiliteitsbouw. Net als in 1993 en 1994 daalde hier het productievolume.

Hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
1,2%	mutaties in %		niveau		
26%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,9	6,4	0,5	7 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,0	6,2	-1,9	
	Arbeidsvolume	-1,0	-3,8	-1,3	74000 arbeidsjaren
Uitvoerquote					

De bedrijfsgroepen *bouwmaterialenindustrie*, *meubelindustrie* en *houtindustrie* lieten in 1995 een vrijwel identiek beeld zien. Een geringe waardestijging van de productie werd teniet gedaan door een hogere stijging van het intermediair verbruik. De toegevoegde waarden lieten daardoor vrijwel geen groei zien. Geschoond voor prijsstijgingen resulteerde dit in volumedalingen van de toegevoegde waarden.

Handel

De handel liet in 1995 een volumegroei zien van de toegevoegde waarde van 3,4%. Ook het arbeidsvolume nam vrij fors toe (3,2%). De groei van de toegevoegde waarde is voornamelijk toe te schrijven aan de gunstige ontwikkelingen bij de groothandel. Hier namen zowel de waarde als het volume van de productie ongeveer 6% toe. Bij de detailhandel was de groei betrekkelijk gering.

Handel

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
12,4%	mutaties in %		niveau		
9%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	4,6	3,0	2,2	70 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	2,8	4,0	3,4	
	Arbeidsvolume	1,2	0,7	3,2	913000 arbeidsjaren
Uitvoerquote					

Horeca en reparatiebedrijven

De *horeca* kende in 1995 een lichte volumedaling (ruim -1%) van de toegevoegde waarde. Wel groeide de werkgelegenheid aanzienlijk (3,8%). Toch lijkt hiermee een lange periode van gestage groei voorlopig afgesloten. Een uitzondering binnen de *horeca* werd gevormd door de contractcaterers. Contractcatering heeft in de afgelopen jaren een grote vlucht genomen, met als gevolg dat de toegevoegde waarde verdubbelde. Vrijwel alle grote bedrijven hebben inmiddels hun catering uitbesteed aan professionele caterers. Alleen de gezondheidszorg is nog in hoge

mate zelfvoorzienend. In incidentele gevallen treden ziekenhuizen als cateraar op. Verzadigingsverschijnselen waren in 1995 nog niet waar te nemen.

Horeca en reparatiebedrijven

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
3,4%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
0% Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,3	4,5	2,8	19 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,5	3,0	0,3	
	Arbeidsvolume	1,8	4,4	3,8	246000 arbeidsjaren

De *reparatie* liet in 1995 een volumegroei zien van bijna 3%; dit wordt met name bepaald door de garagebedrijven (inclusief hun autohandel), die deze groep domineren. Een kleine maar sterk groeiende bedrijfsgroep is de handel in en reparatie van tweewielers. In het begin van de jaren negentig was de groei te danken aan de introductie van mountainbikes en all terrain bikes (ATB's). De laatste twee jaar zit de groei met name in de scooters en snorfietsen. Ook heeft het langdurig mooie zomerweer in 1994 en 1995 de fietsverkoop flink gestimuleerd.

Transport en communicatie

Sinds geruime tijd overtreft de volumegroei van de toegevoegde waarde van de transport- en communicatiebedrijven die van de totale economie in ruime mate. De toegevoegde waarde van deze bedrijfstak nam in de periode 1990-1995 ruim 22% toe, terwijl voor alle bedrijfstakken tezamen deze groei iets meer dan 10% was. Vooral de luchtvaart kende hoge groeicijfers.

Transport- en communicatiebedrijven

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
8,0%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
36% Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	4,6	5,3	4,3	45 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,5	4,4	3,0	
	Arbeidsvolume	0,8	-1,1	0,8	360000 arbeidsjaren

Naast de liberalisatie van het internationale transport is van belang dat de luchtvaart erin geslaagd is om de beladingsgraad te verhogen, waardoor een reële groei mogelijk werd. Het goederenwegvervoer lijkt geprofiteerd te hebben van de Euro-

pese eenwording. Zo is de doorvoer door Nederland behoorlijk gegroeid. Dit is onder andere af te meten aan de toename van de wederuitvoer.

Exploitatie van onroerend goed

De toegevoegde waarde van de bedrijfstak exploitatie van onroerend goed liet in 1995 een forse waardedaling zien. Dit is het gevolg van de zogenaamde bruteringsoperatie. Deze operatie wordt in paragraaf 4.3 toegelicht. Als gevolg hiervan zijn de subsidies gedaald van 5 miljard gulden in 1994 naar 1 miljard vorig jaar.

Exploitatie van onroerend goed

Aandeel in BBP		1981/1995	1994*	1995*	1995*
11,0%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
0%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	7,2	7,1	0,6	62 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	3,3	2,9	3,4	
Uitvoerquote	Arbeidsvolume	2,1	3,3	6,5	33000 arbeidsjaren

De huren die gezinnen betalen, zijn door de bruteringsoperatie niet veranderd. Dit betekent dat het productievolume en ook de productiewaarde tegen marktprijzen van de woningcorporaties niet zijn beïnvloed. Tegen factorkosten daarentegen veranderde de productiewaarde wel: deze was 4 miljard gulden lager. Dit is volledig beschouwd als een prijsdaling.

Bank- en verzekeringswezen

De productiewaarde van het *bankwezen* steeg vorig jaar 1,9 miljard gulden, ofwel 6,6%. De toename van de rentemarge van De Nederlandsche Bank NV met 1,2 miljard gulden droeg hieraan het meeste bij. De provisie-opbrengsten stegen 0,2 miljard (+2,5%). Dit is het laagste groeicijfer sinds 1991. Lagere provisies uit het betalingsverkeer en het effectenbedrijf waren hiervan de oorzaak.

Het intermediair verbruik van het bankwezen nam 0,4 miljard gulden toe, waardoor de toegevoegde waarde uiteindelijk met 1,5 miljard gulden steeg. Het volume van de toegevoegde waarde nam evenwel 0,9% af. Het arbeidsvolume gaf een daling te zien (-1,8%).

De toegevoegde waarde van de sector *verzekeringsinstellingen* gaf een daling te zien van 1,1 miljard gulden (-12,7%). Deze daling komt geheel voor rekening van het levensverzekeringsbedrijf, waarvan het resultaat daalde van 5,1 miljard naar 3,6 miljard. Deze ontwikkeling was het gevolg van gunstige koersresultaten op beleggingen (zie ook paragraaf 4.2). De activiteiten assurantiebemiddeling en

Bank- en verzekeringswezen

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
5,5%	mutaties in %		niveau		
4%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	5,1	10,4	1,6	31 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	0,6	-1,4	-0,4	
	Arbeidsvolume	0,7	0,0	0,0	187000 arbeidsjaren

schadeverzekering gaven een groei van respectievelijk 0,3 miljard en 0,2 miljard te zien. Bij de schadeverzekering werden er vooral in de branches brand- en motorrijtuigenverzekeringen betere resultaten geboekt. Na een groei van 1,5% in 1994 steeg het arbeidsvolume van de verzekeringsinstellingen in 1995 met 2,7%.

Zakelijke en overige commerciële dienstverlening

Evenals in voorgaande jaren lag de groei van de zakelijke en overige commerciële dienstverlening in 1995 ruim boven het gemiddelde van de gehele economie. De werkgelegenheid nam maar liefst 9% toe, tot 754 000 arbeidsjaren (13,8% van de totale werkgelegenheid). Een belangrijke stuwende kracht hierbij is de doorgaande tendens tot uitbesteding van overhead-activiteiten door bedrijven. Dit betreft onder andere het autoparkbeheer, de boekhouding, de reiniging en de bewaking.

Zakelijke en overige commerciële dienstverlening

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
10,5%	mutaties in %		niveau		
7%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	7,3	6,8	5,9	59 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	4,3	4,3	4,1	
	Arbeidsvolume	4,3	5,2	9,0	754000 arbeidsjaren

Voorals de *economische adviesbureaus* groeiden de afgelopen jaren onverminderd door. Andere terreinen vertonen tekenen van verzadiging.

Zo lijkt de *leasemarkt voor auto's* op zijn top te zijn. Dit weerspiegelt zich niet alleen in een verminderde volumegroei van de toegevoegde waarde, maar ook in afnemende investeringen van deze bedrijfstak.

Bij de *computerservicebureaus* is de groei na 1990 duidelijk afgezwakt, al liet deze groep in 1995 weer een opleving zien.

Ook de *schoonmaakbranche* vertoont tekenen van verzadiging. Vóór 1992 was de groei hier hoger dan gemiddeld. Sindsdien lopen de groeipercentages terug. In 1995 lag de volumegroei van de toegevoegde waarde op 1%; dit was gemiddeld 5% in de jaren 1986/1992. Door middel van de uitbreiding van nevenactiviteiten, zoals beveiliging en catering, proberen de betrokken bedrijven de stagnatie in dit groeiproces tegen te gaan. Het aandeel van de nevenactiviteiten in de totale omzet van schoonmaakbedrijven is in de periode 1990/1995 verdubbeld. Daarnaast zijn strategische allianties aangegaan met bedrijven die beveiliging en catering als hoofdactiviteit hebben.

Na een inzinking tussen 1990 en 1993, is de *uitzendbranche* de afgelopen twee jaar uitbundig gegroeid. De omzetsijging lag zowel in 1994 als in 1995 tussen de 25 en 30%. In het verleden gold een stijging bij het uitzendwezen als een teken van het begin van een oplevende conjunctuur op de arbeidsmarkt. De groei van de laatste jaren lijkt evenwel ook samen te hangen met de wens tot flexibilisering van de arbeid. Dit heeft mede geleid tot een toeneming van zowel de gemiddelde leeftijd als het opleidingsniveau van de uitgezonden arbeidskrachten.

Grote veranderingen doen zich voor bij de *ingenieursbureaus*. De traditionele rolverdeling tussen ingenieursbureaus, aannemers en installateurs verdwijnt. Er worden steeds meer turnkey-projecten aangenomen. Dit leidt tot schaalvergroting en verdergaande specialisatie. De omzet van de bureaus neemt hierdoor al enkele jaren flink toe, terwijl de toegevoegde waarde hierbij achterblijft. Door de Europese aanbestedingen neemt niet alleen de binnenlandse concurrentie toe, maar ook de buitenlandse.

Overheidsbestuur, defensie en onderwijs

De traditionele overheidsdiensten kenden in 1995 vrijwel geen volumegroei van de toegevoegde waarde. Hoewel het *algemeen overheidsbestuur* en het *onderwijs* een lichte stijging lieten zien, werd het gemiddelde gedrukt door een volumedaling van meer dan 5% bij *defensie*. De geleidelijke afschaffing van de dienstplicht had hierop een grote invloed. Ook was dit de voornaamste factor achter de vrij forse werkgelegenheidsdaling bij de overheid.

Overheidsbestuur, defensie en onderwijs

Aandeel in BBP	1981/1995	1994*	1995*	1995*	
11,0%	<i>mutaties in %</i>		<i>niveau</i>		
1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	2,3	1,7	3,6	62 mld gld
Uitvoerquote	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,4	0,5	0,0	
	Arbeidsvolume	-0,2	-1,6	-2,1	659000 arbeidsjaren

De verzelfstandiging van diverse overheidstaken (kadasters, studiefinanciering) leidde overigens niet tot volumedalingen. De verzelfstandigde eenheden bleven namelijk deel uitmaken van de bedrijfstak overheidsbestuur.

Overige niet-commerciële diensten

Over het geheel genomen is de groei van deze heterogene groep over 1995 zeer gematigd te noemen. De *gezondheidszorg* en de *maatschappelijke dienstverlening* lieten beide een volumetoename van de toegevoegde waarde zien van iets minder dan 1%.

De jaarlijkse kostenstijging van de gezondheidszorg is nog steeds groter dan de door het kabinet beoogde 1,3%, maar is recentelijk toch beduidend lager dan een aantal jaren geleden. Ook de volumegroei van de toegevoegde waarde is al enige tijd lager dan die van het BBP. Zo heeft het relatief strenge (budget)beleid in elk geval een drukkend effect op het aandeel van de gezondheidszorg in de totale economie. Toch neemt dit aandeel nog steeds toe, als gevolg van relatief hoge prijsstijgingen.

Een opvallende ontwikkeling in 1995 betrof de toenemende druk op het exploitatie-overschot van de *zelfstandige beroepsbeoefenaren*. Dit is mede het gevolg van de forse dalingen van de particuliere tarieven voor specialisten en tandartsen, als gevolg van de harmonisatie van particuliere en ziekenfondstarieven.

Overige niet-commerciële diensten

Aandeel in BBP		1981/1995	1994*	1995*	1995*
10,4%		<i>mutaties in %</i>			<i>niveau</i>
1%	Bruto toegevoegde waarde (fk); waarde	3,9	3,5	1,5	59 mld gld
	Bruto toegevoegde waarde (fk); volume	1,5	1,4	0,8	
Uitvoerquote	Arbeidsvolume	1,7	1,8	3,8	710000 arbeidsjaren

Een snelle groeier binnen deze groep is het *gokwezen*. Het nagenoeg jaarlijks terugkerende fenomeen van de opening van een nieuw casino en de introductie van nieuwe loterijen (postcodeloterij en krasloten) droegen hieraan bij.

4. *Inkomensverdeling en de verandering in financieel vermogen*

In het vorige hoofdstuk is besproken hoe de toegevoegde waarde in Nederland tot stand komt. In dit hoofdstuk staat de verdeling van dat inkomen centraal, alsmede de besparingen en de verandering in financieel vermogen die daaruit voortvloeien. Eerst wordt het macro-beeld geschetst en daarna wordt dieper ingegaan op de ontwikkelingen bij de onderscheiden sectoren (vennootschappen, overheid, huishoudens). Vervolgens worden per sector de financiële transacties in hun onderlinge samenhang besproken. Ten slotte volgt een paragraaf over het nationaal vermogen van Nederland.

4.1 *De inkomensverdeling op macro-niveau*

De primaire inkomensverdeling

In 1995 bedroeg het bruto binnenlands product (BBP) tegen factorkosten 565 miljard gulden en was daarmee 2,7% hoger dan in 1994. Bijna twee derde van het BBP kwam tot stand bij de vennootschappen (inclusief stichtingen en dergelijke). Bij huishoudens, met name zelfstandigen, werd 22% van het BBP gegenereerd en bij de overheid 12%.

De groei van het BBP kwam vooral ten gunste van de productiefactor arbeid, als beloning voor werknemers. Het bruto exploitatie-overschot nam weliswaar nog licht toe, maar na aftrek van de afschrijvingen daalde het exploitatie-overschot met 0,5%. Het bleef daarmee rond het niveau van 1994 liggen, toen er een stijging was van het netto exploitatie-overschot met bijna 12%.

De betaalde beloning van werknemers, de loonsom, nam van 1994 op 1995 toe met meer dan 4%. De sociale premies ten laste van werkgevers stegen zelfs met ruim 10% als gevolg van hogere werkgeverspremies voor de Werkloosheidswet (WW) (+50%) en verschuivingen van werknemers- naar werkgeverslasten voor ambtenaren. De stijging van de andere component van de loonsom, de bruto lonen, was gelijk aan 3,1%. Het arbeidsvolume van werknemers nam met 2,1% toe en de gemiddelde loonvoet met 0,9%.

Het netto nationaal inkomen (NNI) tegen marktprijzen, de som van de primaire inkomens van de binnenlandse sectoren, kwam uit op 562 miljard gulden. Dit is gemiddeld ruim 36000 gulden per hoofd van de bevolking. Net als in 1994, werd in 1995 meer aan primaire inkomens (lonen, rente, dividenden en dergelijke) uit het buitenland ontvangen, dan aan het buitenland betaald. Dit betekende dat het

4.1 De inkomensverdeling in Nederland, 1995*

	Vennoetschappen		Overheid	Huishoudens	Onverdeeld	Totaal binnenland	Buitenland
	Krediet- en verzekeringsinstellingen	Niet-financiële vennootschappen					
Invoersaldo	<i>mld gld</i>						-40,5
Bruto toegevoegde waarde/BBP (factorkosten)	30,4	368,2	67,3	122,9	-24,0	564,8	
Afschrijvingen (-)	1,1	49,1	5,2	18,2		73,6	
Beloning van werknemers, betaald	15,7	221,0	62,1	29,6		328,4	1,0
Netto exploitatie-overschot	13,6	98,1	-	75,1	-24,0	162,8	
Beloning van werknemers, ontvangen (+)				328,1		328,1	1,3
Belastingen op productie en invoer minus subsidies, ontvangen (+)			70,2				
Rente, dividenden e.d., ontvangen (+)	136,9	26,1	21,7	79,9		264,6	49,0
betaald (-)	114,0	78,1	41,1	30,1		263,4	50,3
Correctie rentemarge	-24,0				24,0		
Netto primair inkomen/NNI (marktprijzen)	12,5	46,1	50,9	453,0		562,5	
Belastingen op inkomen en vermogen, ontvangen (+)			82,8			82,8	0,2
betaald (-)	3,2	17,9		61,1		82,2	0,9
Sociale premies en uitkeringen, ontvangen (+)	0,4	3,5	129,8	162,1		295,7	0,9
betaald (-)	0,4	3,5	159,1	133,6		296,6	0,0
Overige inkomensoverdrachten, ontvangen (+)	0,0	1,2	87,2	20,0		108,4	16,2
betaald (-)	0,0	0,0	112,3	4,3		116,6	8,0
Netto beschikbaar inkomen	9,3	29,4	79,3	436,2		554,0	
Consumptieve bestedingen (-)			90,9	380,5		471,4	
Netto besparingen	9,3	29,4	-11,6	55,6		82,6	-33,1 ¹⁾
Afschrijvingen (+)	1,1	49,1	5,2	18,2		73,6	
Bruto besparingen	10,4	78,4	-6,5	73,9		156,2	
Kapitaaloverdrachten, ontvangen (+) ²⁾	0,2	6,4	10,2	1,8		18,7	3,7
betaald (-) ²⁾	0,2	0,5	16,1	4,5		21,2	1,2
Bruto investeringen en saldo aan- en verkopen van grond (-)	1,5	70,1	13,4	38,1		123,1	
Vorderingenoverschot ²⁾	8,9	14,2	-25,7	33,1		30,6	-30,6
Toeneming officiële reserves	-2,8	-	-	-		-2,8	2,8
Saldo beleggingen in en kredietverlening aan het buitenland ³⁾		33,4	-33,4

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

¹⁾ Saldo lopende transacties van het buitenland met Nederland.

²⁾ Exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.

³⁾ Inclusief statistische verschillen.

netto nationaal inkomen voor het tweede achtereenvolgende jaar hoger was dan het netto binnenlands product. Daarvoor was het saldo van de primaire inkomens uit het buitenland ontvangen zestien jaren achtereen negatief geweest.

Kader 4.a

De rentemarge van banken gecorrigeerd

De registratie van de financieringsactiviteiten van banken

Kenmerkend voor banken is dat zij fungeren als tussenpersoon bij de aanwending van financiële middelen. Dit komt vooral neer op het aantrekken, omzetten en uitzetten van geld. Voor deze bankdiensten betalen de gebruikers in de regel geen expliciete vergoeding. De waarde hiervan wordt berekend als het verschil tussen het inkomen uit vermogen dat banken ontvangen en de rente die zij betalen. Dit wordt de rentemarge genoemd. De rentemarge vormt een onderdeel van het (intermediair) verbruik van de andere sectoren. In tegenstelling tot alle andere goederen- en dienstentransacties wordt de rentemarge (nog) niet verdeeld over de sectoren, maar wordt de toegevoegde waarde van alle sectoren tezamen verminderd met het bedrag van de rentemarge. In tabel 4.1 is dit weergegeven in de kolom 'onverdeeld'.

De rentemarge wordt bij de banken niet alleen geregistreerd als inkomsten uit de productie, maar ook in de primaire inkomensverdeling. Hier worden enerzijds de ontvangen rente, dividenden en dergelijke geregistreerd en anderzijds de betaalde rente. Het saldo daarvan is gelijk aan de rentemarge, zoals hierboven werd beschreven. Om dubbel telling te voorkomen wordt daarom een zogenaamde 'correctie rentemarge' geboekt bij de banken, die samen met de overige kredietinstellingen en de verzekeringsinstellingen de financiële instellingen vormen.

De secundaire inkomensverdeling

Bij de secundaire inkomensverdeling speelt vooral de overheid een belangrijke rol. In de vorm van belastingen op inkomen en vermogen en sociale verzekeringspremies legt de overheid beslag op een deel van het primair inkomen. In 1995 ging het bij huishoudens om 40,4%. In 1994 was dit nog 42,0%. Via sociale uitkeringen en andere inkomensoverdrachten (studiebeurzen, bijdragen aan bejaardenoorden en dergelijke) vloeit een groot deel vervolgens weer terug naar (andere) huishoudens. Ook bij de inkomensoverdrachten van en naar het buitenland speelt de overheid een belangrijke rol, via ontwikkelingshulp en de afdrachten aan de Europese Unie (EU).

Na deze herverdeling was het inkomen van de overheid per saldo 29 miljard gulden hoger. Ook het buitenland is er beter van geworden (+8 miljard). Dit is ten koste gegaan van de vennootschappen (-20 miljard) en de huishoudens (-17 miljard).

Na de secundaire inkomensverdeling resulteert het netto beschikbaar inkomen. Dit is beschikbaar voor consumptieve bestedingen en besparingen. De netto nationale besparingen kwamen in 1995 uit op 83 miljard gulden. Dit was bijna 5% meer dan in het voorgaande jaar. De nationale netto spaarquote steeg daardoor van 14,7% naar 14,9%. Bijna 56 miljard gulden van de besparingen werd gerealiseerd bij huishoudens. Zij spaarden 48 miljard gulden via pensioen- en levensverzekeringen.

Het vorderingenoverschot

De netto besparingen vormen samen met de afschrijvingen en de per saldo ontvangen kapitaaloverdrachten het bedrag dat beschikbaar is voor de financiering

van de investeringen en de aankopen van grond. In 1995 was hiervoor 154 miljard gulden beschikbaar. Na aftrek van de daadwerkelijke uitgaven voor investeringen en grondaankopen resteerde een vorderingenoverschot voor Nederland als geheel van 31 miljard gulden, inclusief statistische verschillen.

De relaties tussen Nederland en het buitenland

In 1995 was de uitvoer van goederen en diensten 338 miljard gulden en de invoer 298 miljard, zodat een record-handelsoverschot resulteerde van 40 miljard.

Ook bij de primaire inkomens was er een overschot (+1 miljard gulden). Daarentegen betaalde Nederland aan het buitenland 8 miljard meer aan secundaire inkomens dan het ontving. Bij de ontvangen secundaire inkomens vormen de bijdragen van de EU in verband met het gemeenschappelijke landbouwbeleid de voornaamste post. Bij de uitgaven overheersen de bijdragen van de overheid aan de EU (bijna 10 miljard gulden) en de ontwikkelingshulp.

Het saldo van de lopende transacties van Nederland met het buitenland bedroeg daarmee 33 miljard gulden. Na verrekening van het saldo van uit het buitenland ontvangen kapitaaloverdrachten, resteerde een vorderingenoverschot op het buitenland van 31 miljard gulden, inclusief statistische verschillen. Dit saldo is het hoogste dat ooit werd bereikt. Desondanks namen de officiële reserves voor het eerst sinds 1986 af. Er werd daarentegen per saldo voor maar liefst 33 miljard gulden (5,3% van het BBP) belegd in en kredieten verstrekt aan het buitenland.

Nederland heeft al vanaf 1981 een vorderingenoverschot. Gecumuleerd vanaf dat jaar bedraagt dit meer dan 250 miljard gulden, waarvan 35 miljard aan toeneming van officiële reserves en 215 miljard aan beleggingen in en kredietverlening aan het buitenland (inclusief statistische verschillen). De netto vermogenspositie van Nederland ten opzichte van het buitenland bedraagt evenwel nauwelijks meer dan de helft van dat bedrag (zie ook paragraaf 4.6 over de nationale balans). Bij de waardering van deze vermogenspositie spelen namelijk ook valuta- en koersontwikkelingen een belangrijke rol (zie ook Centraal Planbureau, Centraal Economisch Plan 1996, blz. 311-314).

4.2. Vennootschappen

Vennootschappen zijn alle bedrijven met rechtspersoonlijkheid (NV, BV, stichting en dergelijke) die zich toeleggen op de productie van goederen en verhandelbare diensten.

De vennootschappen kunnen worden onderverdeeld in vennootschappen met als hoofdactiviteit financiële dienstverlening (de krediet- en verzekeringsinstellingen) en vennootschappen met een andere hoofdactiviteit (de niet-financiële vennootschappen).

Krediet- en verzekeringsinstellingen

In 1995 bedroeg de bruto toegevoegde waarde van krediet- en verzekeringsinstellingen ruim 30 miljard gulden. De bruto toegevoegde waarde van kredietinstellingen nam met 1,5 miljard toe, terwijl die van verzekeringsinstellingen met 1,1 miljard afnam. De daling bij de verzekeringsinstellingen werd voornamelijk veroorzaakt door het hoge koersrendement op effecten in 1995 (zie kader 4.b).

Doordat de loonsom meer toenam dan de netto toegevoegde waarde, daalde het netto exploitatie-overschot van de krediet- en verzekeringsinstellingen licht.

4.2 Krediet- en verzekeringsinstellingen

	1992	1993	1994*	1995*	1995*
	<i>mld gld</i>				<i>% waarde- mutaties</i>
Bruto toegevoegde waarde (factorkosten)	25,2	27,2	30,0	30,4	1,2
Afschrijvingen (-)	1,1	1,1	1,1	1,1	3,6
Beloning van werknemers (-)	14,3	15,2	15,2	15,7	3,2
Netto exploitatie-overschot	9,8	10,9	13,7	13,6	-1,2
Ontvangen rente en dividenden e.d. (+)	138,7	136,3	131,9	136,9	3,8
Betaalde rente en dividenden e.d. (-)	119,9	115,0	111,2	114,0	2,6
Correctie rentemarge (-)	20,5	22,8	22,3	24,0	7,8
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	2,4	2,6	3,0	3,2	5,3
Afschrijvingen (+)	1,1	1,1	1,1	1,1	3,6
Bruto besparingen	6,7	7,9	10,3	10,4	1,0
Bruto investeringen en saldo aan- en verkopen van grond(-)	1,6	2,0	1,5	1,5	3,4
Saldo kapitaaloverdrachten (+)	0,1	0,1	0,1	0,0	
Vorderingensoverschot	5,3	6,1	8,9	8,9	0,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Kenmerkend voor de krediet- en verzekeringsinstellingen is de grote omvang van de rente- en dividendstromen. In 1995 bedroegen de totale baten uit rente, dividenden en dergelijke bijna 137 miljard gulden. Hiervan werd 83 miljard gulden gerealiseerd door kredietinstellingen en 54 miljard door verzekeringsinstellingen. De totale lasten bedroegen 114 miljard gulden. Daarvan namen de kredietinstellingen 61 miljard gulden voor hun rekening en de verzekeringsinstellingen 53 miljard. In 1995 hadden de krediet- en verzekeringsinstellingen gemiddeld circa 350 miljard gulden meer aan vorderingen uitstaan dan in 1992. De daarmee geënerede inkomsten lagen evenwel lager. Hetzelfde verschijnsel deed zich voor bij de schulden. Een en ander is het resultaat van de geleidelijke daling van de rentetarieven op de geld- en kapitaalmarkt vanaf het einde van 1992.

Doordat het saldo van de primaire inkomenstransacties iets verbeterde, konden de krediet- en verzekeringsinstellingen in 1995 uiteindelijk een lichte stijging (1,0%) van de netto besparingen boeken.

Kader 4.b

Hoge rente en hoog koersrendement verlagen de prijs van levensverzekeringen *De invloed van rentestand en koersresultaten op de productiewaarde van levensverzekeraars*

De positieve koersresultaten op beleggingen in 1995 hadden een drukkend effect op de toegevoegde waarde van levensverzekeraars. Van de lage rente ging een positieve invloed uit. Deze wellicht onverwachte uitkomsten worden verklaard door de manier waarop de productie en daarmee de toegevoegde waarde van levensverzekeringsmaatschappijen in de nationale rekeningen wordt berekend.

De productiewaarde van de diensten die levensverzekeraars leveren wordt berekend door de som van de ontvangen premies en de beleggingsinkomsten (rente, dividenden en dergelijke) te verminderen met de uitkeringen aan verzekerden en met de reserveringen. De rentestand beïnvloedt de premie-inkomsten en het koersresultaat de reserveringen voor toekomstige uitkeringen.

De premie-inkomsten zijn afhankelijk van de rentestand als er zogenoemde rentestandkortingen op de te betalen verzekeringspremies zijn vastgelegd. Deze kortingen zijn groter naarmate de rentestand hoger is. Dit betekent dat de premie-inkomsten relatief laag zijn als de rentestand hoog is. In 1994 en 1995 zorgde de lage rentestand dus voor relatief hoge premie-inkomsten.

In de beleggingsinkomsten van levensverzekeraars zijn geen koersresultaten verwerkt. Bij de reserveringen voor toekomstige uitkeringen wordt daar voor een deel wel rekening mee gehouden. Dit geldt voor de polissen waarbij de uiteindelijke uitkering aan de verzekerde afhankelijk is gesteld van de koersontwikkeling van aandelen en obligaties. Het belang van dergelijke polissen neemt toe. Bij de berekening van de productiewaarde worden de reserveringen voor toekomstige uitkeringen afgetrokken van de premie- en beleggingsinkomsten, zoals hierboven werd aangegeven. Hoge koerswinsten, zoals in 1995, beïnvloeden de productiewaarde en daarmee de toegevoegde waarde dus in negatieve zin.

De rentestand en de koersontwikkelingen hebben alleen een prijseffect. Een hoge rentestand en positieve koersresultaten maken de verzekeringsdiensten goedkoper. De volumegroei van de productie en de toegevoegde waarde van de levensverzekeraars wordt niet beïnvloed.

De invloed van de rentestand en koersresultaten op de bruto toegevoegde waarde van levensverzekeringsmaatschappijen

	1992	1993	1994*	1995*
	<i>mld gld</i>			
Bruto toegevoegde waarde (factorkosten)	2,8	2,7	5,1	3,6
Invloed rentestandkortingen	-1,0	0,0	0,5	0,2
Invloed koersresultaten	-0,3	-1,6	0,6	-1,0
Totaal invloed rentestandkortingen en koersresultaten	-1,3	-1,6	1,1	-0,8
Bruto toegevoegde waarde (factorkosten) exclusief deze invloed	4,1	4,3	4,0	4,4

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Niet-financiële vennootschappen

De bruto toegevoegde waarde van niet-financiële vennootschappen nam in 1995 toe met 2,7%. Deze stijging was geringer dan in 1994 (+4,1%). Het netto exploitatie-overschot van de niet-financiële vennootschappen daalde zelfs met 0,5%, na een stijging van bijna 9% in 1994. Na 1987 kwam een daling van het netto-exploitatie-overschot alleen in 1992 eerder voor. De daling in 1995 is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan een aanzienlijke vermindering van de overheidssubsidies en een relatief sterke toename van beloning van werknemers, de loonsom.

In 1995 heeft de overheid haar verplichtingen voor de jaarlijkse subsidies aan woningcorporaties afgekocht. Dit had een aanzienlijk drukkend effect op de bruto toegevoegde waarde van de exploitanten van huurwoningen in 1995 (zie ook para-

graaf 3.3). Als wordt afgezien van dit effect, dan is het netto exploitatie-overschot van niet-financiële vennootschappen niet gedaald, maar met 3,6% toegenomen. De loonsom betaald door niet-financiële vennootschappen nam met 4,1% toe. Exclusief de sociale premies ten laste van de werkgevers bedroeg de toename 3,9%. De stijging van de loonsom is veel hoger dan in 1993 (+2,0%) en 1994 (+2,2%). Voor een belangrijk deel wordt dit verschil in ontwikkeling veroorzaakt door de groei van de werkgelegenheid. In 1993 en 1994 is het arbeidsvolume van werknemers afgenomen. In 1995 was er daarentegen een toename met ongeveer 2%.

4.3 Niet-financiële vennootschappen

	1992	1993	1994*	1995*	1995*
	<i>mld gld</i>				<i>% waarde-</i> <i>mutaties</i>
Bruto toegevoegde waarde (factorkosten)	338,6	344,6	358,5	368,2	2,7
Afschrijvingen (-)	44,5	46,1	47,5	49,1	3,3
Beloning van werknemers (-)	203,7	207,9	212,4	221,0	4,1
Netto exploitatie-overschot	90,4	90,6	98,7	98,1	-0,5
Per saldo betaalde rente (-)	28,3	31,4	29,6	26,0	-12,2
Ontvangen dividenden (+)	8,5	10,0	9,8	8,6	-12,1
Saldo inkomen uit grond en onlichamelijke zaken (-)	7,8	7,8	6,1	6,2	2,0
Belastingen op inkomen en vermogen (-)	15,3	16,9	17,5	17,9	2,2
Netto winst na belastingen	47,6	44,5	55,3	56,7	2,5
Winstuitkeringen (-)	27,5	25,5	26,7	28,5	6,9
Afschrijvingen (+)	44,5	46,1	47,5	49,1	3,3
Bruto investeringen in vaste activa (-)	63,6	61,9	61,5	68,4	11,1
Veranderingen in voorraden (-)	3,7	-2,5	2,4	0,3	
Saldo aan- en verkopen van grond (-)	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Saldo kapitaal- en inkomstenoverdrachten (+) ¹⁾	5,8	5,7	6,8	7,1	4,5
Vorderingenoverschot¹⁾	1,7	9,9	17,7	14,2	-19,5

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

¹⁾ Exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.

De ontwikkelingen van de afzonderlijke bedrijfstakken waren zeer uiteenlopend. Bij de vennootschappen in de industrie, het transport en de communicatie steeg het netto exploitatie-overschot fors. Bij de verhuur van woningen, in de handel, de horeca en de overige niet-commerciële dienstverlening onderging het netto exploitatie-overschot een aanzienlijke daling. Bij de laatstgenoemde bedrijfstak was dit vooral het gevolg van beleidsmaatregelen in de gezondheidszorg die doorwerkten in de tarieven.

Ondanks de daling van het netto exploitatie-overschot, nam de netto winst van niet-financiële vennootschappen toe. De per saldo betaalde rente daalde namelijk fors. De exploitanten van huurwoningen gebruikten het bedrag dat zij ontvingen als afkoopsom voor de huurprijsverlagende subsidies grotendeels om woningwet-leningen af te lossen. Hierdoor betaalden de exploitanten van huurwoningen in 1995 per saldo 2,5 miljard gulden minder rente dan in 1994. Hoewel de omvang van de langlopende schulden iets toenam, betaalden de andere niet-financiële vennootschappen per saldo 1,1 miljard gulden minder rente dan in 1994. Zij profiteerden van een daling van de rentetarieven op kortlopende leningen.

In 1995 ontvingen Nederlandse moederondernemingen 1,2 miljard gulden minder dividenden van hun buitenlandse dochtermaatschappijen dan in 1994. Vanaf het begin van de jaren negentig zijn deze dividenden overigens sterk gestegen. De mutatie van deze ontvangsten in een bepaald jaar zegt eigenlijk weinig over de ontwikkeling van de winsten van de buitenlandse dochters. De hoogte van de uitkering varieert sterk van jaar op jaar en is grotendeels afhankelijk van het concern-beleid.

De belasting op inkomen en vermogen afgedragen door niet-financiële vennootschappen bedroeg gemiddeld 24% van de winst. Dit percentage ligt aanzienlijk onder het vennootschapsbelastingtarief van 35%. Er is een aantal verklaringen voor dit verschil. Zo zijn er niet-financiële vennootschappen die geen vennootschapsbelasting hoeven af te dragen, bijvoorbeeld openbare nutsbedrijven. Daarnaast zijn niet alle inkomensbestanddelen belast; dit geldt bijvoorbeeld voor ontvangen dividend. De invloed van het verschil tussen de fiscale afschrijvingen en de afschrijvingen in de nationale rekeningen op het verschil in het winstbelastingpercentage is niet eenduidig. De in de nationale rekeningen gehanteerde waardering van vaste activa is doorgaans hoger dan de fiscale, de gehanteerde levensduren zijn echter meestal langer dan de fiscaal toegestane.

In 1995 namen de bruto investeringen fors toe (+11%). Daarmee werd de dalende trend vanaf 1991 omgebogen. De zeer gunstige winstontwikkeling in 1994 en een oplopende bezettingsgraad in 1994 en 1995 hebben deze omslag wellicht in de hand gewerkt.

Het vorderingenoverschot van de niet-financiële vennootschappen steeg zeer snel, tot 47 miljard gulden. Als de omvangrijke kapitaaloverdrachten die de woningcorporaties ontvingen in verband met de bruteringsoperatie (berekend op 32,8 miljard gulden) niet worden meegeteld, komt het vorderingenoverschot uit op 14,2 miljard gulden. Dit bedrag ligt iets lager dan in 1994, maar over een langere periode bezien is het nog steeds uitzonderlijk hoog. In paragraaf 4.5 wordt nader ingegaan op de aanwending van dit vorderingenoverschot.

Kader 4.c

Profiteren aandeelhouders van winstherstel?

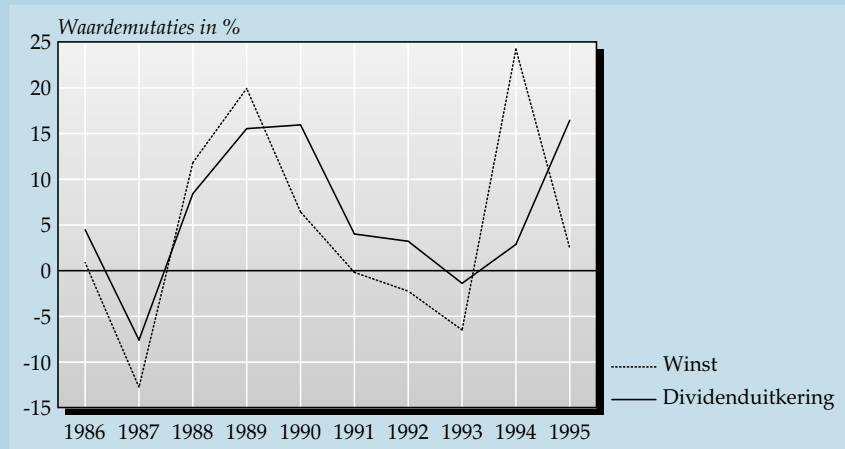
De relatie tussen winst en winstuitkering

In 1995 nam de winst na belastingen van niet-financiële vennootschappen met 2,5% toe tot bijna 57 miljard gulden. In vergelijking met de spectaculaire winststijging (+24%) in 1994 is dit een geringe toename. Maar in welke mate profiteren de aandeelhouders van de winstontwikkeling? In de periode 1989 tot en met 1992 werd de winststijging steeds kleiner, terwijl de dividenduitkeringen van jaar op jaar steeds sterker toenamen. Maar deze cijfers vertekenen.

Het verband tussen winst- en dividendontwikkeling blijkt wel als het uitgekeerde dividend wordt geschoond voor de afdrachten van onderdelen van de overheid die in de markt werkzaam zijn en voor de winstuitkeringen van Nederlandse dochters aan hun buitenlandse moederondernemingen.

De ontwikkeling van de winstuitkering blijkt veelal in de pas te lopen met die van de winst, ondanks dat een groot deel van het dividend pas wordt uitgekeerd in het jaar volgend op het boekjaar. De stijging van de dividenduitkering in 1995 vormt een uitzondering. De ontwikkeling in de dividenduitkeringen is iets stabielere dan die van de sterk schommelende winsten.

De relatie tussen winst en dividenduitkeringen¹⁾

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

¹⁾ Exclusief dividenduitkeringen door onderdelen van de overheid en door Nederlandse dochterondernemingen aan buitenlandse moeders.

4.3 Overheid

De overheid als producent en werkgever

In 1995 was de sector overheid verantwoordelijk voor 12% van het BBP (factorkosten) en voor 13% van de werkgelegenheid. De beloning van werknemers, de loonsom, nam in 1995 toe met 3,7%, terwijl het arbeidsvolume afnam met 1%. De belangrijkste ontwikkeling in het arbeidsvolume was de vermindering van het aantal dienstplichtigen met 9000. Daartegenover stonden onder andere 6000 extra arbeidsplaatsen via de stichtingen voor Banenpools en het Jeugd Werk Garantieplan (JWG). De toename van de loonsom betrof vooral een zeer sterke stijging van de sociale premies ten laste van de overheid als werkgever. Deze stegen in 1995 met 24%, met name als gevolg van hogere premies voor de pensioen- en invaliditeitsverzekering.

Kader 4.d

Wordt de overheid kleiner door privatisering en verzelfstandiging?

De afbakening van de sector overheid

Vennootschappen maken in de nationale rekeningen per definitie geen deel uit van de sector overheid. Ook niet als zij geheel of gedeeltelijk in bezit zijn van overheidsinstellingen. Buiten de sector overheid vallen daarom bijvoorbeeld openbare nutsbedrijven, tram- en autobusbedrijven, de Gasunie, KPN en woningexploitatiebedrijven. Privatisering en verkoop van aandelen van deze vennootschappen leidt dus niet tot een kleinere sector overheid, maar wordt geregistreerd als een verandering in de samenstelling van de bezittingen van de overheid. Verzelfstandigde overheidsdiensten, zoals bureaus voor arbeidsbemiddeling, het kadaster en politie-regio's, blijven volledig deel uitmaken van de sector overheid. Verzelfstandiging leidt dus vooral tot verschuivingen binnen de sector overheid, bijvoorbeeld tot een verkleining van de rijksoverheid en tot een vergroting van de overige publiekrechtelijke lichamen (OPL). Door verzelfstandiging zullen meestal ook extra overdrachten binnen de sector overheid ontstaan, in de vorm van bijdragen van de rijksoverheid aan de financiering van de verzelfstandigde overheidsdiensten. Op de geconsolideerde baten en lasten van de sector overheid hebben deze interne overdrachten echter geen invloed.

De overheid is als producent vooral actief in de bedrijfstakken overheidsbestuur en sociale verzekering, defensie en gesubsidieerd onderwijs (zie paragraaf 3.3). Daarnaast is zij actief in een aantal andere bedrijfstakken, zoals de waterschappen, de sociale werkplaatsen en de stichtingen voor Banenpools. In 1994 en 1995 zijn deze overige activiteiten van de overheid meer toegenomen dan de traditionele productie. Hierdoor bedraagt de toegevoegde waarde van de overige activiteiten nu bijna 10% van die van de totale sector overheid. De groei betrof met name het Jeugd Werk Garantieplan en de Banenpools. De laatstgenoemde staan geregistreerd bij de uitzendbureaus in de bedrijfstak zakelijke dienstverlening.

De investeringen van de overheid komen al enige jaren overeen met 2,7% van het BBP. In 1995 namen de investeringen toe van 16,4 naar 17,0 miljard gulden. De grootste groei zat in de uitgaven aan schoolgebouwen en infrastructuur, zoals uitbreiding van wegen, investeringen in zeehavens en het, vooral door gemeenten, bouwrijp maken van grond.

De baten van de overheid

De baten van de sector overheid daalden van 51,8% van het BBP in 1994 naar 50,3% in 1995. Dit is het laagste percentage in de laatste tien jaar.

4.4 Overheid: baten

	1992	1993	1994*	1995*	1995*	1995*
	<i>in % van het BBP</i>				<i>mld gld</i>	<i>% waardedemutaties</i>
Belastingen op productie en invoer	12,7	12,9	12,9	13,0	82,3	4,4
Belastingen op inkomen en vermogen ¹⁾	15,9	16,7	14,0	13,0	82,8	-3,4
Inkomen uit vermogen	4,0	3,8	3,2	2,9	18,6	-6,0
Premies sociale verzekering ¹⁾	18,5	18,5	19,5	19,2	121,9	2,0
Overige inkomensoverdrachten	1,3	1,2	1,0	1,0	6,2	-1,4
Kapitaaloverdrachten	0,3	0,4	0,4	0,4	2,2	-9,0
Afschrijvingen	0,8	0,8	0,8	0,8	5,2	4,2
Totaal baten	53,6	54,3	51,8	50,3	319,2	0,5
	<i>mld gld</i>					
Totaal baten	303,6	316,0	317,6	319,2		
Bruto binnenlands product	566,1	581,5	613,0	635,0		
	<i>% waardedemutaties</i>					
Totaal baten	2,9	4,1	0,5	0,5		
Bruto binnenlands product	4,3	2,7	5,4	3,6		

Bron: CBS, *Nationale rekeningen 1995*.

¹⁾ In 1994 was er een grote verschuiving van directe belastingen naar sociale premies. De bijdragen van het Rijk aan de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet en de Algemene Weduwen- en Wezenwet werden in dat jaar vervangen door sociale verzekeringspremies

De ontwikkeling van de baten van de overheid vertoonde in 1995 een zeer heterogeen beeld. De inkomsten uit vermogen van de overheid namen af. Dit hing onder meer samen met de rentederving als gevolg van de aflossing van de woningwetleningen door de woningcorporaties. Ook de belastingen op inkomen en vermogen, de directe belastingen, namen af. Dit kwam door een vermindering van de ontvangen loon- en inkomstenbelasting met 4 miljard gulden. Deze vermindering was het gevolg van een verlaging van het tarief in de eerste belasting-schijf en een inflatiecorrectie van de tariefgrenzen die groter was dan de gemiddelde loonvoetmutatie. De belastingen op productie en invoer, de indirecte belastingen, namen daarentegen toe met 3,5 miljard gulden. Dit betrof vooral de BTW en de verbruiksbelastingen op milieugrondslag (bijvoorbeeld op water). Hierdoor zijn de ontvangsten uit indirecte belastingen voor het eerst vrijwel even hoog als die uit directe belastingen.

4.5 Overheid: financiering van de sociale verzekering

	1992	1993	1994*	1995*
	<i>mld gld</i>			
Premies sociale verzekering ten laste van werkgevers	21,0	21,2	19,7	23,6
w.v.				
Invaliditeitspensioenen				
overheidspersoneel	-	-	-	1,7
Ziekenfondswet	6,7	6,9	7,4	7,1
Werkloosheidswet	2,0	3,1	3,0	4,5
overig	12,3	11,2	9,3	10,3
Premies sociale verzekering niet ten laste van werkgevers	83,8	86,4	99,9	98,3
w.v.				
Ziekenfondswet	5,1	5,4	5,7	4,9
Werkloosheidswet	2,5	3,8	4,9	5,3
overig	76,2	77,2	89,3	88,1
Bijdragen van het Rijk	16,8	16,9	5,2	5,2
w.v.				
Ziekenfondswet	2,5	2,5	3,0	4,8
Werkloosheidswet	-	-	1,4	-
overig	14,3	14,4	0,8	0,4
Totaal	121,6	124,5	124,7	127,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Belangrijke veranderingen traden ook op in de financiering van de sociale verzekeringen. Dit betrof met name de invaliditeitspensioenen (arbeidsongeschiktheidverzekeringen), in verband met de privatisering van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP). Verder waren er belangrijke ontwikkelingen bij de Ziekenfondswet en de Werkloosheidswet. De rijksbijdrage voor de Ziekenfondswet nam fors toe, terwijl de betaalde sociale verzekeringspremies afnamen. Bij de Werkloosheidswet was er sprake van een tegengestelde ontwikkeling. Hier zijn in de tweede helft van 1994 de werkgeverspremies verlaagd, met als doel de werkgelegenheid te stimuleren. Dit werd gecompenseerd door een rijksbijdrage van 1,4 miljard gulden. In 1995 werd deze premiedaling ongedaan gemaakt en werd ook geen rijksbijdrage meer verstrekt.

De lasten van de overheid

Als de vooraf berekende afkoopsom uit hoofde van de bruteringsoperatie (zie kader 4.e) buiten beschouwing wordt gelaten, zijn de lasten van de overheid in 1995 gedaald van 55,2% naar 54,3% van het BBP.

4.6 Lasten van de overheid

	1992	1993	1994*	1995*	1995*	1995*
	<i>in % van het BBP</i>				<i>mld gld</i>	<i>% waarde- mutaties</i>
Consumptieve bestedingen	14,7	14,8	14,3	14,3	90,9	3,9
Investeringen in vaste activa	2,8	2,7	2,7	2,7	17,0	3,3
Saldo aan- en verkopen van grond	-0,7	-0,7	-0,6	-0,6	-3,6	4,6
Inkomen uit vermogen	6,3	6,2	5,9	6,0	38,0	5,6
Subsidies	3,2	3,0	2,6	1,9	12,0	-24,6
Uitkeringen sociale voorziening	4,6	4,4	4,4	4,1	26,2	-3,4
Uitkeringen sociale verzekering	20,5	21,0	19,9	19,7	125,0	2,7
Overige inkomensoverdrachten	5,0	5,0	4,9	4,9	31,3	4,3
Kapitaaloverdrachten	1,2	1,2	1,1	6,4	40,9	15,9 ¹⁾
Correctie voor de bruteringsoperatie ¹⁾				-5,2	-32,8	
Totaal lasten	57,5	57,6	55,2	54,3	344,9	2,0
	<i>mld gld</i>					
Totaal lasten	325,7	334,7	338,3	344,9		
Bruto binnenlands product	566,1	581,5	613,0	635,0		
	<i>% waardemutaties</i>					
Totaal lasten	4,9	2,7	1,1	2,0		
Bruto binnenlands product	4,3	2,7	5,4	3,6		

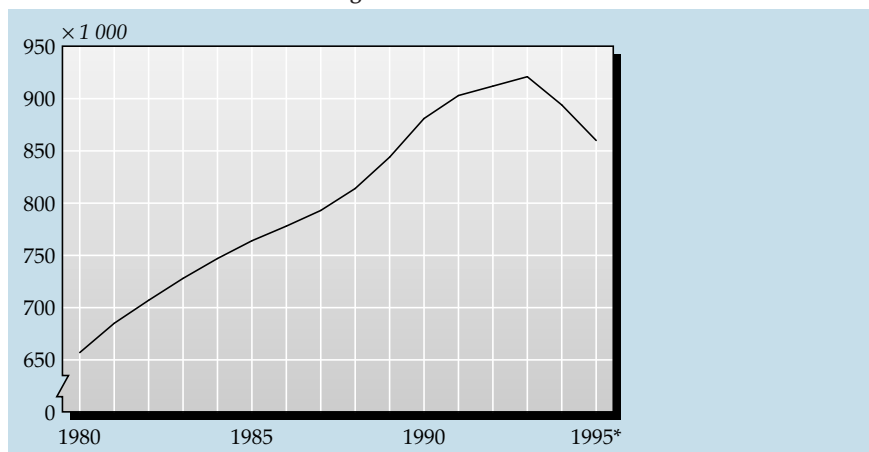
Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

- ¹⁾ Betreft het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.
²⁾ Gecorrigeerd voor de invloed van de bruteringsoperatie.

De consumptieve bestedingen en de investeringen van de overheid zijn als percentage van het BBP constant gebleven. De subsidies namen in waarde af, als gevolg van de bruteringsoperatie. De uitkeringen voor de sociale voorzieningen zijn afgenomen door een daling van het aantal bijstandsgerechtigden. Dit was ten dele het gevolg van de introductie van Melkert-banen en de uitbreiding van de Banenpools.

De sociale verzekeringsuitkeringen namen in 1995 toe met 3,3 miljard gulden. Dit had onder meer betrekking op de invaliditeitspensioenen (arbeidsongeschiktheidsuitkeringen) voor overheidspersoneel, als gevolg van de privatisering van het ABP. Daarnaast waren vooral de uitkeringen inzake de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) en de Algemene Ouderdomswet (AOW) hoger. De uitkeringen inzake de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen (AAW en WAO) namen daarentegen af van in totaal 21,1 naar 20,0 miljard gulden. Dit kwam door een vermindering van het aantal uitkeringsgerechtigden met 34 duizend (zie grafiek). In 1994 was daarin voor het eerst in 15 jaar een vermindering opgetreden.

4.7 Aantal AAW- en WAO-uitkeringen

Bron: CBS, Sociaal Economisch Maandstatistiek (t/m 1993) en CTSV, Kroniek van de sociale verzekeringen (m.i.v. 1994).

Bij de betaalde kapitaaloverdrachten was er sprake van een incidentele meevaller. Dit betrof de garantieregeling van het Rijk met betrekking tot de export naar landen met een verhoogd politiek risico. In 1994 was door het Rijk ruim 400 miljoen gulden aan garantieverplichtingen betaald aan Nederlandse exporteurs. Omdat een aantal landen alsnog aan hun financiële verplichtingen voldeden, werd in 1995 per saldo 390 miljoen terugontvangen. Dit bedrag is als een negatieve betaling geboekt.

Kader 4.e

Drastische vermindering van de huurprijsverlagende subsidies in 1995 *De bruteringsoperatie volkshuisvesting*

In 1995 heeft de overheid de jaarlijkse exploitatie-subsidies aan woningcorporaties afgekocht. De netto contante waarde van deze verplichtingen (de afkoopsom) werd vooraf berekend op 32,8 miljard gulden. Uiteindelijk is ook nog 2,0 miljard gulden uit hoofde van 'flankerend beleid' uitgekeerd en is 150 miljoen gulden bijgedragen aan het Waarborgfonds sociale woningbouw. Al deze bijdragen zijn in de nationale rekeningen geregistreerd als kapitaaloverdrachten door de overheid. Deze overdrachten zijn daardoor drastisch gestegen; van 7,0 miljard gulden in 1994 naar 40,9 miljard in 1995. De woningcorporaties hebben de afkoopsom benut om hun leningen bij de overheid af te lossen. Als gevolg van deze zogenaamde bruteringsoperatie zijn de huurprijsverlagende subsidies gedaald van 5,3 miljard gulden in 1994 naar 1,2 miljard gulden in 1995. De resterende huurprijsverlagende subsidies hebben betrekking op tekortbijdragen van gemeenten aan hun woningexploitatiebedrijven en op bijdragen van het Rijk voor woningen in de vrije sector.

In de tabellen en beschouwingen van deze publicatie waarbij de kapitaaloverdrachten van de overheid aan niet-financiële vennootschappen een rol spelen, is gerekend met een bedrag exclusief de afkoopsom, conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.

Het vorderingentekort van de overheid

Het vorderingentekort is het saldo van de baten en de lasten van de overheid. Aan de hoogte ervan zijn eisen gesteld in het kader van de toetreding tot de Economische en Monetaire Unie (zie paragraaf 5.4). In 1995 nam het structurele vorderin-

gentekort van de Nederlandse overheid toe van 3,4% naar 4,0% van het BBP. Dit structurele tekort is exclusief de vooraf berekende afkoopsom in verband met de zogenaamde bruteringsoperatie in de volkshuisvesting (zie kader 4e). Ongeveer één derde van de stijging van het structurele tekort werd veroorzaakt door de oplopende tekorten van de sociale verzekeringsinstellingen. De tekorten liepen vooral op bij de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). Daarentegen nam bij de Werkloosheidswet het tekort af en sloeg bij de Ziekenfondswet het tekort om in een overschot.

4.4 *Huishoudens*

De inkomens van huishoudens

In 1995 was de bruto toegevoegde waarde van huishoudens 123 miljard gulden. Deze waarde wordt gecreëerd door zelfstandige ondernemers en eigen-woningbezitters. De loonsom betaald door de ondernemers nam toe met 5,9%. Dit is een hogere stijging dan bij de niet-financiële vennootschappen. De verklaring hiervoor is dat een groot deel van de zelfstandige ondernemers werkzaam is in bedrijfstakken waar de werkgelegenheid vrij krachtig toenam, zoals de (detail)handel, de horeca, de zakelijke dienstverlening en de niet-commerciële dienstverlening. De loonsomquote (exclusief het eigen-woningbezit) steeg in 1995 van 39,0% naar 41,1%. Deze quote is veel lager dan die bij de niet-financiële vennootschappen. Dit komt omdat het netto exploitatie-overschot van zelfstandigen impliciet nog een beloning voor de productiefactor arbeid bevat, te weten de beloning voor het werk van de ondernemers zelf en van de eventueel meewerkende gezinsleden.

Het netto exploitatie-overschot van huishoudens nam toe met 1,6 miljard gulden. Het overschot dat resulteerde uit eigen-woningbezit steeg fors evenals in voorgaande jaren. In 1995 bedroeg deze toename 10%, ofwel 2,3 miljard gulden (zie kader 4.f). Hiertegenover stond een daling van het netto exploitatie-overschot bij de zelfstandige ondernemers in de landbouw en in de niet-commerciële dienstverlening. In de landbouw was dit een gevolg van lagere prijzen (zie ook paragraaf 3.3). De daling in de niet-commerciële dienstverlening werd met name veroorzaakt door een aantal overheidsmaatregelen inzake de tarieven en budgetten in de gezondheidszorg. Mede omdat het aantal zelfstandige ondernemers in 1995 met 5000 groeide, nam het gemiddelde netto exploitatie-overschot per zelfstandige ondernemer 3,7% af, tot 63 500 gulden voor belastingen.

Voor de sector huishoudens als geheel is het looninkomen verreweg de belangrijkste inkomensbron. De ontvangen loonsom nam 4,0% toe, tot 328 miljard gulden. Deze stijging was bijna twee keer zo groot als die in 1994. De loonvoet (exclusief sociale premies ten laste van werkgevers) per gewerkt arbeidsjaar nam in 1995 met 0,9% toe tot 58 220 gulden.

Kader 4.f

Nederland telt miljoenen onroerend-goedexploitanten

Het eigen huis op waarde geschat

Bij de beschrijving van de Nederlandse economie wordt de eigenaar van een eigen woning gezien als een exploitant van onroerend goed. Hij verhuurt de woning als het ware aan zichzelf en consumeert daarmee zijn eigen productie.

Deze constructie lijkt op het eerste gezicht wellicht wat vreemd, maar is in feite goed verklaarbaar. De aankoop van bijvoorbeeld een nieuwbouwwoning wordt niet als een eenmalige consumptieve besteding beschouwd, maar als een investering. Dit heeft als consequentie dat het gebruik van deze nieuwbouwwoning een productieve activiteit is in de nationale rekeningen, ook als de eigenaar tevens gebruiker is.

Bovendien is door deze registratiewijze de omvang van productie, consumptie en investeringen in landen met relatief veel eigen woningen beter vergelijkbaar met de ramingen in landen met relatief veel huurwoningen.

Deze boeking van de eigenaar van een eigen woning als producent en tegelijk ook als consument van woondiensten verhoogt het bruto binnenlands product tegen marktprijzen in Nederland met 5 à 6%. Overigens ziet, zoals bekend, ook de fiscus het bewonen van een eigen woning als een productieve activiteit, die inkomen oplevert (het zogenaamde huurwaardeforfait).

De productiewaarde van eigen woningen is gebaseerd op de huur voor een vergelijkbare huurwoning. In de periode 1989 tot en met 1995 is de productiewaarde van eigen woningen jaarlijks variërend van 8,5% tot 10,5% toegenomen. Voor deze sterke stijging zijn enkele oorzaken te noemen. In de eerste plaats is de groei per definitie afhankelijk van de jaarlijkse huurverhogingen, die de afgelopen jaren relatief fors waren. Daarnaast is het aandeel van de eigen woningen in de totale woningvoorraad toegenomen van 43% in 1985 tot 48% in 1995. In vergelijking met een aantal andere Europese landen is dit percentage nog steeds erg laag. In 1990 komt alleen Duitsland (exclusief de DDR) op een lager percentage uit. In Ierland, Griekenland, Spanje en Portugal bedraagt dit aandeel ongeveer 80%.

Het ontvangen dividend tezamen met de ontvangen rente op spaargelden en dergelijke weegt niet op tegen de betaalde rente, die vooral wordt betaald op hypothecaire leningen. In 1995 was de betaalde rente 2,3 miljard gulden hoger dan in 1994. Dit werd vooral veroorzaakt door een groter beroep op hypothecaire leningen. Zo nam het eigen-woningbezit toe en stegen de huizenprijzen. Bovendien heeft een relatief groot aantal mensen hun hypothecaire lening verhoogd.

In 1995 ontvingen de huishoudens 2,2 miljard gulden meer aan sociale verzekeringsuitkeringen dan ze betaalden aan sociale verzekeringspremies. In 1994 bedroegen deze netto ontvangsten nog 1,4 miljard gulden. Onder deze vrij bescheiden saldi schuilt overigens een omvangrijke herverdeling tussen huishoudens, via de overheid.

De sociale voorzieningen ontvangen door huishoudens namen in 1995 af met 900 miljoen gulden. Dit was vooral het gevolg van een afname van het aantal bijstandsuitkeringen. Bovendien daalden de uitkeringen in het kader van de Algemene Kinderbijslagwet. Deze daling betrof niet het aantal uitkeringen, maar het gemiddelde bedrag per uitkering. De huishoudens betaalden 3,5 miljard gulden minder belasting op inkomen en vermogen (zie ook paragraaf 4.3).

4.8 Ontwikkelingen per huishouden

	1992	1993	1994*	1995*	1995*
	<i>1000 gld</i>				<i>% waarde- mutaties</i>
Primair inkomen	65,9	66,5	68,0	69,4	2,0
Beschikbaar inkomen	62,5	62,7	64,7	66,8	3,3
Consumptieve bestedingen	54,4	55,2	57,3	58,3	1,7
Netto besparingen	8,1	7,4	7,4	8,5	15,7
w.v.					
via pensioenfondsen en levensverzekerings- maatschappijen	6,9	7,1	6,9	7,3	5,8
overig	1,3	0,4	0,4	1,2	181,1
Netto investeringen	2,7	2,4	2,7	2,8	1,9
	<i>× 1000</i>				
Aantal huishoudens	6266	6368	6445	6530	

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Na het ontvangen en betalen van deze primaire en secundaire inkomensstromen resulteert het beschikbaar inkomen. Dit inkomen nam in 1995 toe met 4,6% tot 436 miljard gulden. In 1994 was deze groei nog 4,4%. Van dit beschikbaar inkomen werd 87% uitgegeven aan consumptieve bestedingen. Deze bestedingen waren 3% hoger dan in 1994. Deze vrij lage stijging is voor een belangrijk deel een gevolg van de bescheiden prijsmutatie. In 1995 kwam de prijsverandering van de gezinsconsumptie uit op 0,9%, tegen 2,7% in 1994.

Na de consumptieve uitgaven hielden de huishoudens 55,6 miljard gulden als netto besparingen over. Het grootste deel hiervan bestaat uit besparingen via pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen. De overige besparingen bedroegen 7,9 miljard gulden. Dit is ongeveer 1 200 gulden per huishouden. Dit is een aanzienlijke toename ten opzichte van 1993 en 1994 toen dit bedrag uitkwam op ongeveer 400 gulden.

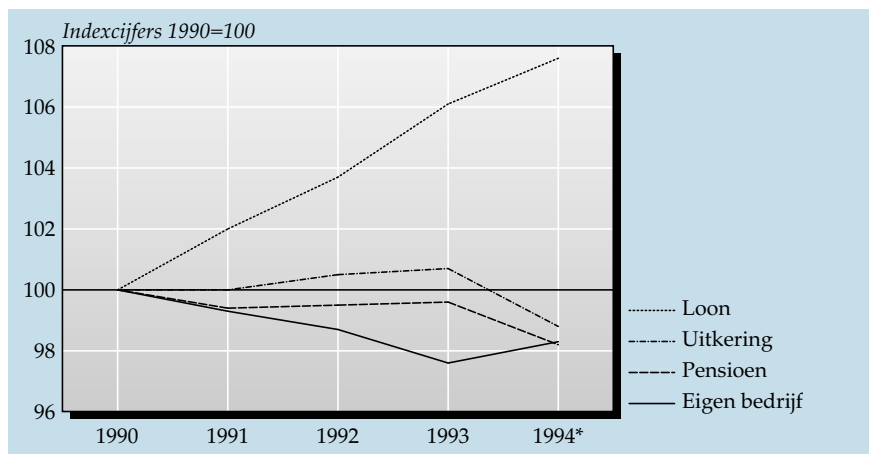
Het totaal van de bruto investeringen in vaste activa door zelfstandige ondernemers en de aankopen van en het groot onderhoud aan eigen woningen, nam met 3,7% toe en kwam uit op 36 miljard gulden. De toename was gering in vergelijking met 1994 (+10,1%). Ook in vergelijking met de ontwikkeling bij de niet-financiële vennootschappen (+11,1%) was de stijging beperkt. Vooral de groei van de bruto investeringen in woningen liep terug (van 15,0% in 1994 tot 3,8% in 1995). Aangezien deze investeringen ongeveer 70% van de totale investeringen van huishoudens uitmaken, bepaalt het verloop ervan grotendeels de totale ontwikkeling van de investeringen door huishoudens.

De inkomensverdeling tussen huishoudens

Huishoudens voor wie het eigen bedrijf de belangrijkste inkomstenbron is (bijna 5% van het totaal aantal huishoudens) hebben het hoogste gemiddelde netto beschikbaar inkomen. Het merendeel van deze huishoudens is actief in de landbouw en de commerciële dienstverlening. De huishoudens waar loon het belangrijkste is (meer dan de helft van het totale aantal) komen op de tweede plaats qua gemiddeld inkomen. Dan volgen huishoudens waar de oudedagvoorziening de belangrijkste inkomstenbron is (bijna een kwart van het totaal aantal). De rij wordt gesloten door huishoudens die voornamelijk van een uitkering moeten rondkomen (16% van de huishoudens). Het beschikbaar inkomen van deze laatste groep is gemiddeld ongeveer de helft van dat van werknemershuishoudens.

De samenstelling van de onderscheiden typen huishoudens verschilt echter nogal. Zo zijn de huishoudens van gepensioneerden over het algemeen veel kleiner dan de jongere, kinderrijke werknemershuishoudens. Per persoon lopen de gemiddelde inkomens van de vier onderscheiden huishoudenstypes dan ook veel minder uiteen.

4.9 Koopkrachtontwikkeling van huishoudens naar belangrijkste bron van inkomsten

Bron: CBS, Inkomenspanelonderzoek 1994 en detailgegevens Nationale rekeningen.

Tussen 1990 en 1994 is de koopkracht jaarlijks gemiddeld met 0,5% gestegen. De koopkracht van werknemershuishoudens is gemiddeld met 1,8% per jaar toegenomen, terwijl de koopkracht van uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden verminderde. Vooral in 1994 nam hun koopkracht flink af. Gepensioneerden zagen hun koopkracht in 1994 met 1,4% dalen, met name vanwege het achterblijven van de AOW-uitkering bij de inflatie. De koopkracht van huishoudens die afhankelijk zijn van een uitkering daalde in 1994 met 1,9%. Aangezien vooral mensen met de laagste inkomens erop achteruitgingen is het niet verwonderlijk dat de inkomensongelijkheid, gemeten aan de hand van de Theil-coëfficiënt, in de afgelopen jaren groter is geworden (zie tabel 1.1).

De laatste jaren is het aandeel werknemershuishoudens in het totaal licht gedaald. Daarentegen is het aantal huishoudens dat afhankelijk is van een uitkering of ouderdagvoorziening naar verhouding toegenomen. Deze structurele veranderingen hebben ook hun doorwerking op de macro-economische ontwikkelingen (zie ook kader 4.g).

Kader 4.g

Micro-macro

Arbeidsmarkt, inkomens en macro-economie in samenhang

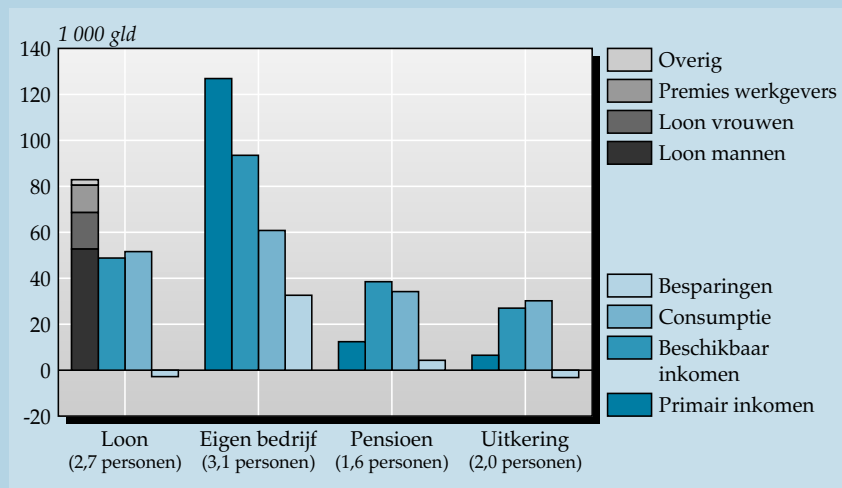
Macro-economie staat vaak ver af van de werkelijkheid zoals mensen die ervaren. Toch wordt de macro-economie voor een groot deel beïnvloed door individuele beslissingen. De gegevens over de relatie tussen mensen en de economie behandelen vaak afzonderlijke aspecten, zoals werkgelegenheid, inkomensverdeling, etcetera. In de Social Accounting Matrix (SAM) worden al deze gegevens zodanig bewerkt dat zij in hun macro-economische context kunnen worden geplaatst. Hiermee wordt de invloed van individuele beslissingen op de macro-economische uitkomsten beter in beeld gebracht.

Het meest recente jaar waarvoor alle informatie kon worden geïntegreerd in een Social Accounting Matrix is 1992. De grafiek laat het verband zien tussen inkomen, consumptie en besparingen van verschillende huishoudtypen. In de SAM worden de betaalde pensioen- en levensverzekeringspremies overigens op het beschikbaar inkomen in mindering gebracht, terwijl de ontvangen uitkeringen bij het beschikbaar inkomen worden opgeteld.

Een vergelijking tussen de huishoudensgroepen op basis van de figuur gaat overigens enigszins mank vanwege de sterk uiteenlopende gemiddelde huishoudensomvang. Zo hebben de gepensioneerden de hoogste consumptie per persoon, terwijl de gemiddelde consumptie per huishouden een stuk hoger ligt bij de zelfstandigen en de werknemershuishoudens. Uiteraard zijn in een kleiner huishouden de vaste lasten per persoon doorgaans ook hoger.

Het is opvallend dat de netto besparingen, in dit geval exclusief de besparingen in verband met pensioen- en levensverzekeringen niet alleen negatief zijn voor de huishoudens die afhankelijk zijn van een uitkering, maar ook voor de huishoudens met vooral looninkomen.

Inkomen, consumptie en besparingen per huishouden naar belangrijkste inkomstenbron, 1992

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

4.5 Financiering en toekomstvoorzieningen

Financiering

Het totale Nederlandse bezit aan vorderingen werd in 1994 uitgebreid met 169 miljard gulden, terwijl er voor een bedrag van 143 miljard aan schulden werd opgenomen. Daardoor groeide het financieel vermogen van Nederland ten opzichte van het buitenland met 26 miljard gulden. Dit kwam tot uitdrukking in een toename van de vorderingen op het buitenland met bijna 11 miljard gulden en een afname van de schulden met ruim 15 miljard. Een en ander blijkt uit tabel 4.10, waarin een volledig overzicht wordt gegeven van de financiering van Nederland. Het meest recente jaar waarvoor een dergelijk overzicht kon worden opgesteld is 1994. Waar bekend zullen de ontwikkelingen in 1995 worden aangegeven.

4.10 De financiering van Nederland naar type vordering en schuld, 1994 *

	Krediet- instel- lingen	Verze- kerings- instel- lingen	Niet- financiële vennoot- schappen	Overheid	Huis- houdens	Totaal binnen- land	Buiten- land
	<i>mld gld</i>						
Verandering van vorderingen (+)							
Liquide middelen	-8,9	-2,4	-2,0	-1,7	1,8	-13,2	-12,2
Spaargeld					7,2	7,2	1,3
Aandelen en overige deelnemingen	9,9	15,8	19,2	-9,4	8,6	44,1	11,9
Obligaties en kortlopende waardepapieren	14,6	31,8	3,1	-0,8	2,2	50,9	-1,5
Kredieten	15,5	1,6	12,2	-4,7	0,2	24,8	-4,2
Pensioen- en levensverzekerings- voorzieningen					44,8	44,8	-0,7
Overige	3,8	2,2	4,1	-0,1	-0,1	9,9	-9,9
Totaal	34,9	49,0	36,6	-16,7	64,7	168,5	-15,3
Verandering van schulden (-)							
Liquide middelen	-13,7					-13,7	-11,7
Spaargeld	8,5					8,5	
Aandelen en overige deelnemingen	7,5	0,9	15,0			23,4	32,6
Obligaties en kortlopende waardepapieren	27,6	0,0	5,5	9,7	0,0	42,8	6,6
Kredieten	0,1	0,2	3,7	-5,5	39,0	37,5	-16,9
Pensioen- en levensverzekerings- voorzieningen		44,1				44,1	0,0
Totaal	30,0	45,2	24,2	4,2	39,0	142,6	10,6
Verandering in het financieel vermogen, exclusief herwaarderingen							
	4,9	3,8	12,4	-20,9	25,7	25,9	-25,9

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

De financiering van de sectoren komt tot uitdrukking in financiële transacties. Dit zijn veranderingen in de diverse typen van vorderingen op en schulden aan andere sectoren en het buitenland. In het algemeen worden de veranderingen in zowel vorderingen als schulden gemeten als het saldo van verstrekkingen en aflossingen. Bij effecten (aandelen en obligaties) geven de financiële transacties het saldo van aan- en verkoopwaarden weer. Het saldo van de financiële transacties levert de belangrijkste bijdrage aan de verandering van het financieel vermogen. Deze vermogensverandering wordt daarnaast beïnvloed door waardeveranderingen die bestaande vorderingen en schulden in de loop van het jaar ondergaan, bijvoorbeeld door een verandering in de koerswaarde ervan. Dergelijke herwaarderingen zijn dus niet meegerekend in de financiële transacties. In paragraaf 4.6 wordt overigens inzage geboden in de omvang van het financieel vermogen van Nederland als onderdeel van het totale vermogen.

Bij alle sectoren, met uitzondering van de overheid, gaven de financiële transacties in 1994 een toename van het financieel vermogen te zien. Bij de niet-financiële vennootschappen bedroeg deze toename 12,3 miljard gulden. Tot dan toe was dat verreweg de grootste toename in de jaren negentig. In de jaren 1989 tot en met 1991 nam het financieel vermogen van deze sector zelfs af. Daarentegen was de toename van het financieel vermogen van huishoudens relatief gering: 25,5 miljard tegen een jaargemiddelde van 38 miljard in de periode 1990/1994. Dit kwam vooral door een record-groei van de woninghypotheken. De afname van het financieel vermogen van de overheid met 20,5 miljard gulden in 1994 wijkt nauwelijks af van de gemiddelde afname in de periode 1990-1993.

Kredietinstellingen

De financiële transacties van kredietinstellingen worden vaak gedomineerd door incidentele transacties met het buitenland. Zo nam in 1994 het bezit aan buitenlandse liquide middelen 10,4 miljard gulden af, bij een totale afname van de liquide middelen met 8,9 miljard. Dit ging gepaard met een nog grotere afname, ruim 12 miljard, van de Nederlandse liquide middelen in het bezit van het buitenland. Daarnaast werd door het buitenland voor een bedrag van bijna 19 miljard gulden afgelost op kortlopende kredieten, terwijl in 1993 nog bijna 30 miljard werd opgenomen. Dit zorgde ervoor dat de totale kredietverlening van 1993 op 1994 terugviel van ruim 62 miljard naar 15,5 miljard gulden. Bovendien trokken de kredietinstellingen voor een bedrag van 20 miljard gulden middelen aan in de vorm van obligatieleningen die in het buitenland geëmitteerd zijn. Deze werden voornamelijk aangewend voor de financiering en risico-afdekking van hun activiteiten in vreemde valuta. De binnenlandse kredietverlening van banken bedroeg in 1994 41,6 miljard gulden. Daarvan werd ruim 35 miljard verstrekt aan huishoudens, voornamelijk in de vorm van hypotheken en consumptief krediet. Aan niet-financiële vennootschappen werd niet meer dan 5,5 miljard aan krediet verstrekt. In 1995 is dit bedrag overigens weer aangetrokken tot 15 miljard. Dit hing samen met een opleving van

Kader 4.h

Wie financiert wie

De financiering naar sectoren van herkomst en bestemming

Voor de meeste financiële transacties kan niet alleen een indeling naar type vordering of schuld worden opgesteld, maar ook een indeling naar sector van herkomst van schulden en bestemming van Vorderingen. De onderstaande tabel geeft een overzicht van de financieringsstromen tussen de sectoren en met het buitenland.

Uit de tabel blijkt dat de vorderingen van de kredietinstellingen op het buitenland met 27,6 miljard afnamen in 1994, terwijl hun schulden aan het buitenland met 1,7 miljard toenamen. Opvallend bij de kredietinstellingen was ook dat bijna 11 miljard gulden 'intern' werd gefinancierd. Het ging hierbij voornamelijk om kortlopende waardepapieren die door De Nederlandsche Bank werden geëmitteerd en door andere banken werden aangekocht. De kredietverlening door kredietinstellingen aan huishoudens had grotendeels betrekking op woninghypotheken. De vorderingen van de overheid op niet-financiële vennootschappen daalden in 1994, vooral vanwege de beursintroductie van aandelen KPN en de vervroegde aflossing van woningwetleningen. De veranderingen van de vorderingen van huishoudens op kredietinstellingen hebben grotendeels betrekking op spaargelden en aandelen in beleggingsinstellingen. Verder financieren huishoudens de verzekeringsinstellingen nagenoeg volledig, in de vorm van voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen.

Het buitenland speelt een grote rol bij de financiering van de niet-financiële vennootschappen. Door de groot-scheepse verkoop van staatsobligaties door het buitenland nam de vordering van het buitenland op de overheid af.

De financiering naar sectoren van herkomst en bestemming, 1994

	Verandering van schulden							Totaal
	Kredietinstellingen	Verze-keringsinstellingen	Niet-financiële vennootschappen	Overheid	Huis-houdens	Buiten-land	Onver-deeld	
<i>Verandering van vorderingen</i>	<i>mld gld</i>							
Kredietinstellingen	10,9	0,3	7,4	4,9	35,2	-27,6	3,8	34,9
Verzekeringsinstellingen	4,2	0,6	10,4	15,0	3,2	13,4	2,2	49,0
Niet financiële vennootschappen	2,1	-0,2	5,8	-0,3	0,8	24,3	4,1	36,6
Overheid	-2,9	0,0	-14,6	0,5	-0,2	0,6	-0,1	-16,7
Huishoudens	14,0	45,4	1,0	4,5	0,0	-0,1	-0,1	64,7
Buitenland	1,7	-0,9	14,2	-20,4	0,0		-9,9	-15,3
Totaal	30,0	45,2	24,2	4,2	39,0	10,6	0,0	153,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

de investeringen van de niet-financiële vennootschappen. De kredietverlening aan huishoudens bleef in 1995 ongeveer op het niveau van 1994.

Verzekeringsinstellingen

De schulden van verzekeringsinstellingen bestaan vrijwel uitsluitend uit voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen. Deze geven de verplichtingen weer aan huishoudens en het buitenland uit hoofde van toekomstige uitkeringen (zie ook kader 4.b). Deze voorzieningen groeiden in 1994 met 44,1 miljard gulden. Dit bedrag wijkt nauwelijks af van de groeicijfers in 1991 tot en met 1993. Berekeningen voor 1995 wijzen echter op een versnelling van de groei naar bijna 48 miljard. Een meer dan gebruikelijke toename van de premieontvangsten en een daarbij achterblijvende groei van de uitkeringen waren daarvan de oorzaak (zie ook tabel

4.11).

Nagenoeg alle verkregen middelen werden belegd in aandelen en obligaties. Het was opvallend dat de aankopen van obligaties zich vooral richtten op staatsobligaties die door het buitenland werden afgestoten. Dit laatste was het gevolg van de onverwachte stijging van de rentetarieven op de kapitaalmarkt, die zich begin 1994 voordeed.

Niet-financiële vennootschappen

De niet-financiële vennootschappen bouwden in 1994 hun bezit aan vorderingen uit met 36,5 miljard gulden. Daarvan had ruim 15 miljard gulden betrekking op deelnemingen in het aandelenkapitaal van buitenlandse ondernemingen. Ook de kredietverlening door niet-financiële vennootschappen was hoofdzakelijk (voor ruim drie kwart) op het buitenland gericht.

Aan middelen werd ruim 24 miljard gulden aangetrokken, waarvan 15 miljard in de vorm van aandelenkapitaal. Daarvan kwam circa driekwart uit het buitenland. Aan kredieten werd in totaal voor 3,7 miljard opgenomen. Vergeleken met andere jaren is dit een uitzonderlijk laag bedrag. Zo werd in de periode 1990-1993 jaarlijks gemiddeld ruim 24 miljard gulden opgenomen. Hieruit blijkt duidelijk dat de niet-financiële vennootschappen hun oplopende besparingen in eerste instantie hebben gebruikt om de verhouding tussen eigen en vreemd vermogen te verbeteren. Recente gegevens over 1995 wijzen evenwel op een toename van de vraag naar bancaire kredieten met ongeveer 10 miljard gulden.

Overheid

Bij uitzondering werd het tekort van de overheid in 1994 slechts voor een klein deel gefinancierd via een beroep op de kapitaalmarkt. Een veel belangrijker financieringsbron was de liquidatie van vorderingen. Hiermee werd per saldo 16,3 miljard gulden aan middelen binnengehaald. Een belangrijke rol daarbij speelde de beursintroductie van aandelen KPN, waarbij het Rijk een opbrengst van 6,6 miljard gulden realiseerde. Daarnaast werd, mede vooruitlopend op de zogenaamde bruteringsoperatie bij de woningcorporaties, voor een bedrag van 6,5 miljard afgelost op woningwetleningen (zie kader 4.e). In 1995 werd door de overheid weer een fors beroep op de kapitaalmarkt gedaan (circa 24 miljard). Dit was onder meer noodzakelijk om de bruteringsoperatie te financieren.

Huishoudens

De belangrijkste vorderingencategorie van huishoudens, de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen, nam in 1994 met 44,8 miljard toe. Het spaargeld groeide in 1994 met 7,2 miljard gulden, na een vermeerdering met 5,2 miljard in het jaar ervoor. Deze toegenomen inleg loopt parallel aan de introductie van de spaarloonregelingen, waarmee 2,3 miljard gulden was gemoeid. In 1995 liep de aanwas van spaargelden verder op naar 14,2 miljard. Daaraan droegen de spaarloonregelingen voor 3,8 miljard bij.

Aan kredieten werd in 1994 voor 39 miljard gulden opgenomen, voornamelijk in de vorm van woninghypotheken. Dit bedrag lag ongeveer drie maal zo hoog als in 1991. Lage rentetarieven, met een naoorlogs dieptepunt begin 1994, waren voor veel eigen-woningbezitters aanleiding om hun woninghypotheken over te sluiten, vaak tegen hogere bedragen (zie kader 4.i).

Kader 4.i

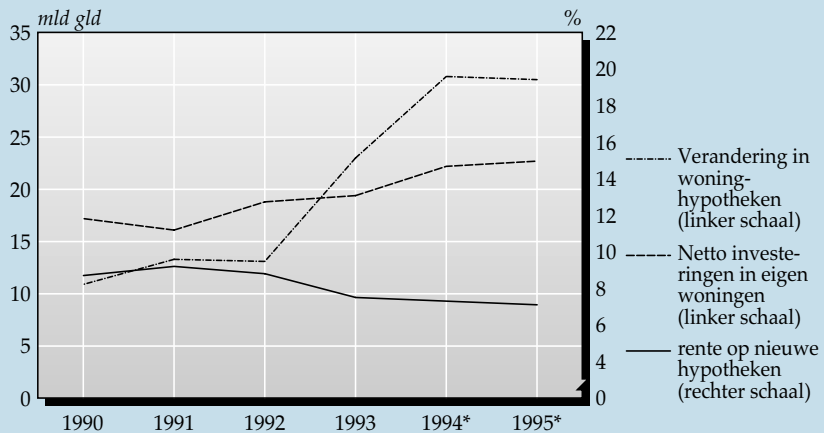
Een los verband

Eigen-woningbezit en woninghypotheken

De aankoop van de eigen woning en ingrijpende verbouwingen ervan worden doorgaans gefinancierd met woninghypotheken. Toch ligt de relatie tussen de netto investeringen in eigen-woningbezit en de uitstaande woninghypotheken niet zo eenduidig.

Uit de grafiek blijkt een duidelijk verschil tussen de perioden 1990-1992 en 1993-1995. Tussen 1990 en 1992 werden de netto investeringen in eigen woningen gemiddeld voor 72% gefinancierd met woninghypotheken. In de periode 1993-1995 lag dit percentage op 131. De samenhang tussen woninghypotheken en rentetarieven op nieuw verstrekte hypotheekleningen is duidelijker. In de periode 1990-1992 waren deze tarieven relatief hoog. Dit stimuleerde het gebruik van goedkopere financieringsvormen, zoals het opnemen van laagrentende spaargelden en misschien ook het uitstellen van de aanschaf van duurzame consumptiegoederen. In de periode 1993-1995 golden aanzienlijk lagere rentetarieven, waardoor het aantrekkelijk werd om juist zo veel mogelijk via woninghypotheken te financieren. In combinatie met de waardestijgingen van bestaande woningen werd het bovendien mogelijk om hogere bedragen te lenen, tegen gelijkblijvende maandelijkse lasten. Het is duidelijk dat toen in veel gevallen hypotheekair krediet is opgenomen zonder dat daar investeringen in de eigen woning tegenover stonden.

Netto investeringen in het eigen-woningbezit, veranderingen in woninghypotheken en de rente op nieuw afgesloten woninghypotheken

Bron: CBS, Financiële Maandstatistiek en detailgegevens Nationale rekeningen.

Toekomstvoorzieningen

Huishoudens hebben van alle sectoren het grootste financieel vermogen (zie ook paragraaf 4.6). Daarnaast beschikken zij over vermogen in de vorm van het schuldenvrije deel van de waarde van het eigen huis. Met name de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen en het vrije deel van het eigen huis zijn bestemd voor de toekomst. Daarnaast bestaat het vermogen uit een deel dat in de regel sneller te gelde wordt gemaakt, zoals de girale tegoeden, spaartegoeden bij k्रे-

dietinstellingen en beleggingen in de vorm van aandelen en obligaties. In het onderstaande wordt aan twee toekomstvoorzieningen uitgebreid aandacht besteed, te weten de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen en de spaartegoeden bij kredietinstellingen.

4.11 De pensioen- en levensverzekeringsvoorzieningen

	1991	1992	1993	1994*	1995*
	<i>mld gld</i>				
Stand op 1 januari	556,2	607,6	654,4	736,3	762,4
Premies	24,3	24,6	26,4	26,8	28,7
Toegerekende premies	42,6	45,2	47,5	49,1	51,0
Totaal premies	66,9	69,8	73,9	75,9	79,7
Uitkeringen	-24,8	-27,0	-29,2	-31,2	-31,8
Overige veranderingen	9,3	4,0	37,2	-18,6	.
Stand op 31 december	607,6	654,4	736,3	762,4	± 830
	<i>1 000 gld</i>				
Stand op 31 december per hoofd van de bevolking	40,2	42,9	48,0	49,4	54

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

De voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen worden gevoed met premies die door huishoudens worden betaald. Deze worden langlopend belegd. De daarmee behaalde rente- en dividendopbrengsten (toegerekende premies) worden eveneens aan de voorzieningen toegevoegd. De uitkeringen aan huishoudens worden aan de voorzieningen onttrokken.

Eind 1995 waren de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen anderhalf keer zo hoog als eind 1990. Per hoofd van de bevolking kwamen de voorzieningen daarmee op circa 54000 gulden. Het totaal van deze voorzieningen bedroeg in 1995 1,3 keer het bruto binnenlands product. De totale premies stegen tussen eind 1990 en eind 1995 gemiddeld met 4,5% per jaar. Zij bleven daarmee duidelijk achter bij de stijging van de uitkeringen, die gemiddeld 6,5% per jaar bedroeg. Niettemin overtroffen de totale premies in 1995 de uitkeringen nog met 48 miljard.

De stijging van de uitkeringen was in 1995 circa 1,5 miljard gulden hoger geweest indien de betaling van invaliditeitspensioenen van het ABP niet was overgedragen aan een nieuw opgerichte sociale verzekeringsinstelling (FAOP). Tot 1994 was de stijging van de uitkeringen namelijk gemiddeld 8% per jaar. Deze hoge stijging komt niet alleen door de vergrijzing van de bevolking, maar ook door de gestage kwaliteitsverbetering van de pensioenen. De jongere generatie gepensioneerden heeft gemiddeld meer premie betaald dan de oudere, en ontvangt dus ook hogere pensioenen.

De veranderingen in de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen werden de afgelopen jaren sterk beïnvloed door koerswijzigingen van aandelen en obligaties. Als gevolg hiervan nam in 1993 de marktwaarde van beleggingen 37 miljard gulden toe. Het jaar erop daalde de marktwaarde door de onverwachte stijging van de kapitaalmarktrente. Voor 1995 duiden de ontwikkelingen op de effectenmarkt wederom op een stijging van de marktwaarde van beleggingen met enkele tientallen miljarden gulden.

Al met al is de waarde van de voorzieningen voor pensioen- en levensverzekeringen veel hoger dan het totaal van de spaartegoeden die huishoudens bij kredietinstellingen aanhouden (228 miljard gulden).

4.12 De spaartegoeden bij Nederlandse banken

	1991	1992	1993	1994*	1995*
	<i>mld gld</i>				
Stand op 1 januari	183,2	193,7	201,8	206,9	214,1
Spaarverschil (= stortingen minus terugbetalingen)	4,5	1,6	-1,9	0,0	6,4
Bijgeschreven rente	6,0	6,5	7,0	7,2	7,6
Totaal mutatie	10,5	8,1	5,1	7,2	14,0
Stand op 31 december	193,7	201,8	206,9	214,1	228,1
w.v.					
spaarloonregelingen ¹⁾	-	-	-	2,3	6,1
	<i>1000 gld</i>				
Stand op 31 december per hoofd van de bevolking	12,8	13,2	13,5	13,9	14,7

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

¹⁾ Overeenkomstig de Wet Bedrijfsspaarregelingen 1994.

Eind 1995 bedroeg het spaartegoed per hoofd van de bevolking bijna 15000 gulden. Tussen eind 1990 en eind 1995 namen de spaartegoeden met 45 miljard toe. Dit betekent een gemiddelde jaarlijkse stijging van 4,5%. Ongeveer drie kwart

hiervan bestond uit bijgeschreven rente. Het gecumuleerde spaarverschil (stortingen minus opnamen) bedroeg in die periode bijna 11 miljard gulden. In 1993 werd het laagste spaarverschil gemeten (-1,9 miljard gulden). Daarna liep dit saldo weer op, tot 6,4 miljard gulden in 1995. Mogelijk werd aan deze ontwikkeling bijgedragen door de in 1994 geïntroduceerde bedrijfsspaaregelingen, waarmee de gelegenheid ontstond om een gedeelte van het loon belastingvrij te sparen.

4.6 De nationale balans en de overheidsbalans

De nationale balans

Het netto nationaal vermogen bedroeg 2,4 biljoen gulden aan het eind van 1990; dat is bijna 160 000 gulden per inwoner. Ruim 95% van het netto nationaal vermogen bestaat uit niet-financiële activa. Dit zijn onder meer woningen, bedrijfsgebouwen, wegen en machines, grond en aardgas- en aardolievoorraden. Bijna de helft van de waarde hiervan had betrekking op woningen en bedrijfsgebouwen. De aardgas- en aardolievoorraden in Nederland vertegenwoordigden maar 2% van het totaal. Dit blijkt uit een recente studie van het CBS naar het nationaal vermogen. Daarbij is voor het eerst een nationale balans samengesteld.

4.13 De nationale balans

De nationale balans ultimo 1990, mld gld			
Kapitaalgoederen	1799	Netto nationaal vermogen	2377
w.v.		Schulden aan het buitenland	580
grond-, weg- en waterbouwkundige werken	385		
woningen en bedrijfsgebouwen	1071		
machines, vervoermiddelen en dergelijke	343		
Voorraden	90		
Aardgas- en aardolievoorraden	51		
Grond	329		
Vorderingen op het buitenland	688		
Totaal	2957	Totaal	2957

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Behalve de niet-financiële activa maakt ook het saldo van vorderingen en schulden deel uit van het netto vermogen. De vorderingen van ons land op het buitenland waren aanzienlijk hoger dan onze schulden. Eind 1990 had Nederland per saldo een tegoed van 108 miljard gulden op het buitenland. Dit is gemiddeld 7000 gulden per inwoner.

Enkele andere landen, waaronder Australië, Frankrijk en Canada, hebben ook gegevens beschikbaar over het netto nationaal vermogen. Voor een vergelijking tussen landen kan worden gekeken naar de verhouding tussen het netto vermo-

gen en het netto nationaal inkomen (NNI). Voor ons land kwam deze ratio uit op 5,1. Voor Australië, Frankrijk en Canada bedroegen deze ratio's respectievelijk 4,9, 4,2 en 3,4. Hierbij is de waarde van de aardgas- en aardolievoorraad van Nederland niet meegerekend, omdat niet alle genoemde landen beschikten over ramingen voor de aanwezige minerale reserves.

De hoge ratio van ons land kan onder meer verklaard worden uit het saldo van vorderingen en schulden. Dat was alleen voor Nederland positief. Dit hangt vooral samen met het structurele overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans van Nederland. Zo is in ons land al vanaf 1981 de uitvoer van goederen en diensten groter dan de invoer.

Duurzame consumptiegoederen worden overigens niet gerekend tot de niet-financiële activa op de nationale balans. Dit zijn auto's, audio-apparatuur, huishoudelijke apparaten, meubels, kleding en dergelijke in het bezit van gezinnen. De waarde hiervan wordt geschat op 210 miljard gulden aan het eind van 1990.

Overheidsbalans

Eind 1990 waren de bezittingen van de overheid 330 miljard gulden meer waard dan de overheidsschuld. De totale waarde van de bezittingen was gelijk aan 766 miljard gulden, waarvan 247 miljard bestond uit (financiële) vorderingen. Omdat de schuld van de overheid 436 miljard gulden bedroeg, resulteerde een negatief financieel vermogen van 189 miljard.

De totale waarde van de niet-financiële activa in handen van de overheid bedroeg 519 miljard gulden. Bijna 60% hiervan had betrekking op de infrastructuur (wegen en straten, rioleringen, bruggen en dergelijke). In aansluiting op de huidige internationale voorschriften voor de nationale rekeningen is niet afgeschreven op de waarde van deze kapitaalgoederen in het bezit van de overheid. De richtlijnen zijn onlangs overigens aangepast, onder andere op dit punt. Als deze nieuwe richtlijnen over enkele jaren worden toegepast, dan zal dit leiden tot een fors lagere waarde op de balans voor de overheid (ongeveer 150 miljard lager).

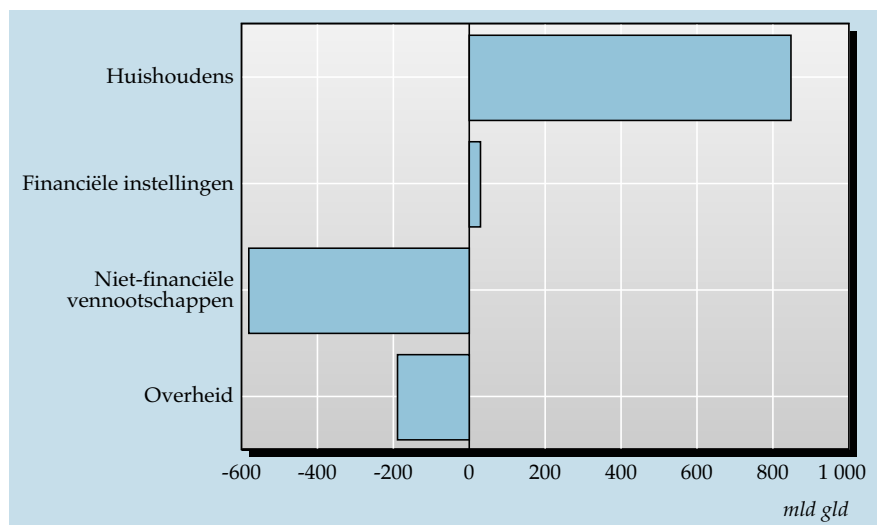
Structuur van het financieel vermogen in Nederland

In de nationale balans zijn de onderlinge vorderingen en schulden tussen Nederlandse ingezetenen tegen elkaar weggestreept. Door deze ook in de beschouwing te betrekken ontstaat een totaalbeeld van de structuur van het financieel vermogen in Nederland.

De huishoudens vormen de enige sector met een duidelijk positief financieel vermogen. Bij de financiële instellingen (banken en verzekeringsinstellingen) houden vorderingen en schulden elkaar nagenoeg in evenwicht. De huishoudens financieren dus uiteindelijk de niet-financiële vennootschappen, de overheid en de netto-

vorderingenpositie ten opzichte van het buitenland. Dit gebeurt door middel van bijvoorbeeld het aandelenbezit in niet-financiële vennootschappen en het bezit aan staatsobligaties. Veel belangrijker is echter de indirecte financiering. Dit zijn de vorderingen van huishoudens op financiële instellingen, die door deze instellingen zijn omgezet in vorderingen op niet-financiële vennootschappen, de overheid, het buitenland en, niet in de laatste plaats, op de huishoudens zelf. Deze laatste vordering heeft bijvoorbeeld betrekking op woninghypotheken.

4.14 Saldo van vorderingen en schulden naar sectoren, ultimo 1990

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

5. *Internationale vergelijkingen*

In de voorgaande hoofdstukken stond de Nederlandse economie centraal. Daarbij bleek dat ons land een zeer open economie heeft. In 1995 was de waarde van invoer en uitvoer tezamen ruwweg gelijk aan het bruto binnenlands product (BBP). In dit hoofdstuk wordt de Nederlandse economie daarom in een internationale context geplaatst.

Eerst worden productie, bestedingen en de arbeidsmarkt internationaal vergeleken. Daarna wordt bekeken in welke mate Nederland en de andere landen van de Europese Unie voldoen aan de criteria voor toetreding tot de Economische en Monetaire Unie. Tot slot wordt bekeken hoe Nederland ervoor staat als naast het BBP per hoofd van de bevolking ook andere welvaartsaspecten, zoals opleiding en levensverwachting in de beschouwing worden betrokken.

5.1 Productie

In 1995 lag de gemiddelde volumegroei van het bruto binnenlands product in de Europese Unie (EU) op zo'n 2,4%. De groei in Nederland bleef hier iets bij achter. In bijna alle jaren in de periode 1990-1994 deed Nederland het evenwel beduidend beter dan de EU in zijn geheel.

In de Europese Unie was Ierland een opvallende uitschieter naar boven met een groei van meer dan 8%. Sinds 1985 lag de economische groei in Ierland vrijwel steeds boven het Europees gemiddelde. De Ierse groei is in belangrijke mate bepaald door grote directe investeringen uit het buitenland, vooral van computer- en software-bedrijven. Deze directe investeringen stimuleerden met name de uitvoer. De Zweedse en Finse economieën hebben zich duidelijk hersteld van hun inzinking in het begin van de jaren negentig.

Evenals in 1994 groeide in 1995 het BBP in alle lidstaten. De laatste keer dat dit gebeurde was in 1988-1989.

5.1 Bruto binnenlands product

	1992	1993	1994*	1995*	1995*
					per hoofd van de bevolking
	% volumemutaties				1000 ECU
Nederland	2,0	0,8	3,4	2,1	17,9
België	1,8	-1,6	2,2	1,9 ¹⁾	19,4
Denemarken	0,2	1,5	4,4	2,6	19,7
Duitsland	2,2	-1,2	2,9	1,9	18,9
Finland	-3,6	-1,2	4,4	4,2	15,9
Frankrijk	1,2	-1,3	2,8	2,2	18,5
Griekenland	0,4	-0,9	1,5	2,0 ¹⁾	10,9
Ierland	3,9	3,1	6,7	8,6 ¹⁾	15,6
Italië	0,6	-1,2	2,1	3,0	17,8
Luxemburg	2,3	5,5	3,8	3,2 ¹⁾	28,4
Oostenrijk	2,0	0,4	3,0	1,8	19,4
Portugal	1,1	-1,2	0,7	1,9	11,6
Spanje	0,7	-1,2	2,1	3,0	13,2
Verenigd Koninkrijk	-0,5	2,3	3,8	2,4	17,1
Zweden	-1,4	-2,2	2,6	3,0	16,9
Europese Unie (15)	1,0	-0,6	2,8	2,4	17,3
Verenigde Staten	2,7	2,2	3,5	2,1	25,4
Japan	1,1	0,1	0,5	0,9	20,1

Bron: Eurostat, *Statistics in Focus*; OESO, *Quarterly National Accounts* en CBS, *Nationale rekeningen 1995*.

¹⁾ Op basis van schattingen door Eurostat.

Hoewel in 1995 de groeicijfers in de EU, de Verenigde Staten (VS) en Japan redelijk bij elkaar in de buurt lagen, verkeerden deze landen(groepen) in verschillende fasen van de conjunctuurcyclus. In de VS lag het laatste dieptepunt in 1991, toen de economie met 1% kromp. Daarna namen de groeicijfers snel toe, tot een maximum van 3,5% in 1994. In 1995 werd een (waarschijnlijk zachte) landing gemaakt, met een groeiniveau van zo'n 2%. In de EU en Japan lag het laatste dieptepunt in 1993, waarna in Europa de groei snel aantrok tot 2 à 3%. In Japan daarentegen bleef de economische ontwikkeling aarzelend: zowel in 1994 als in 1995 nam het BBP er in reële termen met minder dan 1% toe.

Kader 5a

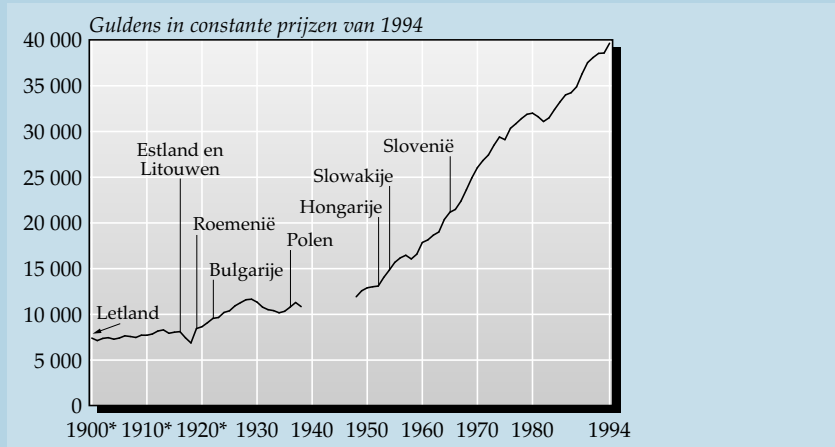
De kloof tussen Oost- en West-Europa Oost-Europa nu en Nederland toen

Binnen Europa bestaan grote verschillen in materiële welvaart tussen de afzonderlijke landen. Vooral tussen West-Europa en Oost-Europa gaapt nog een diepe kloof. Deze kloof blijkt duidelijk als het huidige bruto binnenlands product (BBP) per hoofd van de bevolking in de Oost-Europese landen afgezet wordt tegen dat van Nederland in het verleden.

Zo bedroeg in 1994 het BBP per hoofd van de bevolking in Polen bijna 11 000 gulden ofwel iets meer dan 25% van het huidige Nederlandse niveau. Anders gezegd, het gemiddelde Poolse inkomen komt overeen met dat van Nederland in de jaren dertig. Ook al zou Polen een reële jaarlijkse groei per hoofd kunnen realiseren van 5%, dan nog zou het meer dan 25 jaar in beslag nemen om het Nederlandse niveau van 1995 te bereiken. Hierbij is overigens al rekening gehouden met het gemiddeld lagere prijsniveau in Polen (zie ook kader 5b).

Landen als Slovenië, Slowakije en Hongarije staan er beter voor dan Polen, maar bijvoorbeeld Bulgarije en Roemenië hebben nog een langere weg te gaan. Dit geldt in versterkte mate voor de Baltische staten. Zo is in Letland het BBP per hoofd gelijk aan 6 400 gulden, ofwel slechts 16% van het huidige Nederlandse niveau. Voor een vergelijkbaar inkomen in Nederland moeten we teruggaan naar de vorige eeuw.

Bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, Nederland

Bron: OESO, Short-term Indicators Transition Economies en CBS, Nationale rekeningen 1995.

5.2 Bestedingen

De bestedingenstructuur

Ondanks de voortgaande internationalisering, die onder meer blijkt uit het gestaag groeiende internationale goederen- en kapitaalverkeer, blijft de bestedingenstructuur tussen de westerse landen verschillen. Zo zijn in- en uitvoer in de EU-lidstaten veel belangrijker dan in de VS en Japan. Meer in zijn algemeenheid geldt dat er een negatieve correlatie bestaat tussen de grootte van een land en het belang van de buitenlandse handel. Ons land staat bijvoorbeeld bekend om haar open economie, maar het wordt hierin overtroffen door België, Luxemburg en Ierland. In deze landen gaat de waarde van in- en uitvoer tezamen het BBP ruimschoots te boven. Het relatief grote belang van de buitenlandse handel voor Nederland hangt mede samen met de functie van toegangspoort tot Europa. Indien de wederuitvoer buiten beschouwing gelaten wordt, dan wordt de verhouding van de in- en uitvoer tezamen tot het BBP ongeveer 80%.

5.2 Finale bestedingen, 1995*

	Consumptieve bestedingen van huishoudens	Consumptieve bestedingen van de overheid	Bruto investeringen in vaste activa	Veranderingen in voorraden	Uitvoer- invoer	Totaal	Uitvoer	Invoer
<i>in % van het BBP</i>								
Nederland	60	14	19	-0	6	100	53	47
België ¹⁾	62	15	17	0	5	100	71	66
Denemarken	53	25	16	1	4	100	34	30
Duitsland	57	20	22	1	1	100	23	22
Finland	54	21	15	1	8	100	38	30
Frankrijk	60	20	18	0	2	100	23	21
Griekenland ¹⁾	75	14	19	2	-9	100	18	27
Ierland ¹⁾	56	16	15	-1	14	100	72	58
Italië	63	17	17	1	3	100	25	22
Luxemburg ¹⁾	58	13	21	0	8	100	92	84
Oostenrijk	55	19	25	2	-1	100	38	39
Portugal	68	19	24	1	-12	100	25	36
Spanje	62	16	21	0	0	100	24	24
Verenigd Koninkrijk	64	21	15	1	-1	100	28	29
Zweden	52	26	15	1	6	100	41	34
Europese Unie (15)	60	19	19	0	2	100	29	27
Verenigde Staten	68	16	17	1	-1	100	11	13
Japan	60	10	28	0	1	100	9	8

Bron: OESO, *Quarterly Nationale Accounts; National Accounts Main Aggregates en CBS, Nationale rekeningen 1995.*

¹⁾ 1994*.

Tabel 5.2 toont verder het vrij consumptieve karakter van de Amerikaanse economie: de VS hadden in 1995 een relatief hoge particuliere consumptiequote. Binnen de EU geldt dat voor Griekenland en Portugal. In Griekenland bedroeg de particu-

liere consumptie driekwart van het BBP. Een hoge particuliere consumptie ging in 1995 vaak gepaard met een tekort op de handelsbalans. Op Oostenrijk na hadden alle landen in de tabel met een handelsbalanstekort een particuliere consumptiequote die internationaal boven het gemiddelde lag.

De particuliere consumptiequote van Nederland was gelijk aan het EU-gemiddelde en aan die van Japan. In de Scandinavische landen was het aandeel van de particuliere consumptie in het BBP relatief laag, maar dit werd gecompenseerd door een vrij hoge overheidsconsumptie. Dit is in overeenstemming met de vrij grote rol van de overheid in die landen. Het is opmerkelijk dat het aandeel van de overheidsconsumptie in ons land beduidend onder het EU-gemiddelde ligt. De naar verhouding belangrijke rol van de overheid in ons land betreft dus niet zozeer de productiekant van de economie als wel de herverdeling van het nationaal inkomen (sociale zekerheid). Het aandeel van de overheidsconsumptie is het kleinst in Japan.

Het aandeel van de investeringen in het BBP was daarentegen in Japan verreweg het hoogst. In de VS, Scandinavië, Ierland en het Verenigd Koninkrijk was dit veel lager. De Nederlandse investeringsquote lag iets boven het gemiddelde in de EU. Mede gezien het hoge uitvoeroverschot in ons land (6% van het BBP) is dit een behoorlijk niveau.

De internationale handel

De internationale handel is in 1994 en 1995 fors gegroeid. De gemiddelde volumetoename van de in- en uitvoer in de OESO-landen overtrof de 7%, terwijl de jaarlijkse groei in het begin van de jaren negentig nog rond de 4% lag. In de VS was de toename van de invoerwaarde in 1994 aanmerkelijk hoger dan die van de uitvoerwaarde, terwijl in 1995 beide toenames elkaar nagenoeg in evenwicht hielden. In Japan steeg de invoer in beide jaren veel sneller dan de uitvoer. Hierdoor is het traditionele overschot op de handelsbalans in twee jaar tijd met één derde geslonken. De EU heeft over het algemeen een gering overschot op de handelsbalans. In 1994 en 1995 nam dit overschot iets toe. Nederland behield naar internationale maatstaven gemeten een hoog handelsoverschot. Ons overschot in verhouding tot het BBP wordt echter nog overtroffen door dat in Luxemburg en Finland en in ruime mate door dat in Ierland.

De hoge volumegroei van de uitvoer in 1995 werd vooral in die landen gerealiseerd, waarvan de valuta sterk in waarde daalde. De koersdaling verbeterde de concurrentiepositie waardoor deze landen meer dan andere profiteerden van de aantrekkelijke wereldhandel. Zo ontwikkelde de uitvoer van de VS zich mede dankzij de dalende dollarkoers voorspoedig. De dollar bereikte in april zelfs een historisch dieptepunt ten opzichte van de gulden: f 1,52. In de EU had vooral Italië profijt van de waardedaling van haar munt, met een volumetoename van de uitvoer met bijna 12%. De uitvoer in Nederland groeide ondanks de sterke gulden met 6,9%. Dat was een beduidend hogere groei dan in Duitsland, dat ook een sterke munt had. Hier was de volumestijging van de uitvoer minder dan 4%.

De consumptie

In 1994 en 1995 bedroeg de volumegroei van de consumptie door huishoudens in de VS gemiddeld 2,4%. In Japan en in de EU lag de jaarlijkse groei in deze jaren meer dan een half procentpunt lager. De groei in Nederland bedroeg ruim 2% en lag daarmee in beide jaren boven het EU-gemiddelde.

De reële groei van de overheidsconsumptie was vrijwel overal gering. Alleen in Japan lag deze toename boven de BBP-groei (+1,2 procentpunt).

De investeringen

Bij de ontwikkeling van de investeringen in vaste activa komt het verschil in conjunctuurfase tussen de EU, de VS en Japan tot uitdrukking. In alle drie de landen(blokken) nam het investeringsvolume in 1995 toe. Het aarzelende herstel van de Japanse economie ging gepaard met een beperkte investeringsgroei, na een periode van drie jaar waarin de investeringen terugliepen. De toename in de VS was aanzienlijk, volgend op een periode van drie jaar waarin al sprake was van forse groei. Toch kwam de investeringsquote in de VS niet in de buurt van die in Japan (zie tabel 5.2). In de EU trokken de investeringen in 1994 en 1995 weer aan, na dalingen in de twee voorafgaande jaren. In Nederland was de volumetoename van de investeringen in 1995 bijna het dubbele van die in de EU als geheel.

5.3 Bruto investeringen in vaste activa

	1992	1993	1994*	1995*
	% volumemutaties			
Nederland	0,6	-2,8	1,6	6,7
Duitsland	3,5	-5,6	4,3	1,5
Frankrijk	-2,8	-6,7	1,3	2,8
Verenigd Koninkrijk	-1,5	0,6	3,0	-0,7
Italië	-1,8	-12,8	0,2	5,9
Europese Unie (15)	-1,0	-6,7	2,5	3,7
Verenigde Staten	5,2	5,1	7,9	5,3
Japan	-1,5	-2,0	-1,0	0,8

Bron: OESO, *Quarterly National Accounts* en CBS, *Nationale rekeningen 1995*.

Kader 5b

De welvaart internationaal vergeleken Het nut van koopkrachtpariteiten

Verschillen in materiële welvaart tussen landen meet men vaak af aan de omvang van het bruto binnenlands product (BBP) per hoofd van de bevolking. Met behulp van de wisselkoersen zijn de betreffende waardebedragen in nationale valuta eenvoudig om te rekenen naar eenzelfde geldeenheid, bijvoorbeeld de Amerikaanse dollar. Een lijst gebaseerd op deze dollar-BBP's geeft echter geen reëel beeld. Het BBP per hoofd van de bevolking ligt in Nederland meer dan 35% hoger dan in Italië. Dit is echter deels het gevolg van het gemiddeld hogere prijsniveau in Nederland.

Voor een betere vergelijkbaarheid moeten de waardebedragen geschoond worden voor de verschillen in prijsniveau tussen de afzonderlijke landen. In plaats van wisselkoersen wordt daarom bij de vergelijkingen van het BBP per hoofd meestal gebruik gemaakt van zogenaamde koopkrachtpariteiten. Dit zijn omrekenfactoren tussen valuta, zodanig dat in de betrokken landen met een bepaald bedrag een even groot pakket aan goederen en diensten kan worden aangeschaft.

Uit de tabel blijkt dat de prijsniveaus tussen de landen van de Europese Unie fors verschillen. Toch leveren de berekeningen van het BBP per hoofd met koopkrachtpariteiten en die met wisselkoersen ruwweg dezelfde onderlinge rangschikking van de lidstaten op. De grootste verschillen betreffen Italië, dat drie plaatsen stijgt als koopkrachtpariteiten gebruikt worden, en Zweden dat dan drie plaatsen lager staat, als gevolg van een relatief hoog binnenlands prijspeil. Nederland is op beide ranglijsten een middenmoter.

De berekening op basis van koopkrachtpariteiten laat zien dat de materiële welvaartsverschillen tussen de landen van de Europese Unie kleiner zijn dan zij in eerste instantie lijken. De verhouding tussen het BBP per hoofd in het rijkste land en die in het armste land is meer dan 4 bij een berekening op basis van wisselkoersen. Bij een berekening op basis van koopkrachtpariteiten daalt dit verschil tot een factor 2,6.

Bij het gebruik van koopkrachtpariteiten is enige voorzichtigheid geboden. Zo is het vaststellen van het wegingschema van de verbruikte goederen een heikele kwestie. Daarnaast bestaan er meetproblemen bij het vergelijken van prijzen van dezelfde goederen in verschillende landen. Bovendien worden productiviteitsverschillen tussen de overheidsactiviteiten in de onderscheiden landen niet onderkend en ook de wijze van omrekening van de internationale handel per land is niet onomstreden. Toch is het gebruik van koopkrachtpariteiten te prefereren boven een materiële welvaartsvergelijking die louter op wisselkoersen gebaseerd is.

Bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, 1995*

BBP per hoofd van de bevolking			BBP per hoofd van de bevolking, koopkrachtpariteit	BBP per hoofd van de bevolking, wisselkoers	Wisselkoers	Koopkrachtpariteit	Prijspeil t.o.v. EU(15)
Rangorde (A) ¹⁾	(B) ²⁾		Indexcijfer EU(15)=100		1 ECU= .. nationale valuta	1 KKP= .. nationale valuta	%
1	(1)	Luxemburg	165	185	38,6	43,2	+12,2
2	(2)	Denemarken	114	147	7,33	9,39	+28,1
3	(4)	Oostenrijk	112	128	13,2	15,1	+14,2
4	(5)	België	112	117	38,6	40,3	+4,5
5	(3)	Duitsland	110	131	1,87	2,24	+19,5
6	(6)	Frankrijk	107	117	6,53	7,13	+9,3
7	(8)	Nederland	104	113	2,10	2,30	+9,4
8	(11)	Italië	103	83	2130	1705	-20,0
9	(10)	Verenigd Koninkrijk	99	84	0,83	0,70	-15,6
10	(7)	Zweden	98	115	9,3	10,9	+16,9
11	(9)	Finland	92	109	5,71	6,76	+18,4
12	(12)	Ierland	90	76	0,82	0,68	-16,1
13	(13)	Spanje	76	63	163	135	-17,4
14	(15)	Portugal	67	45	196	132	-32,9
15	(14)	Griekenland	63	47	303	227	-25,0

Bron: Eurostat, *Statistics in Focus* en CBS, *Nationale rekeningen 1995*.

¹⁾ Rangorde op basis van koopkrachtpariteiten.

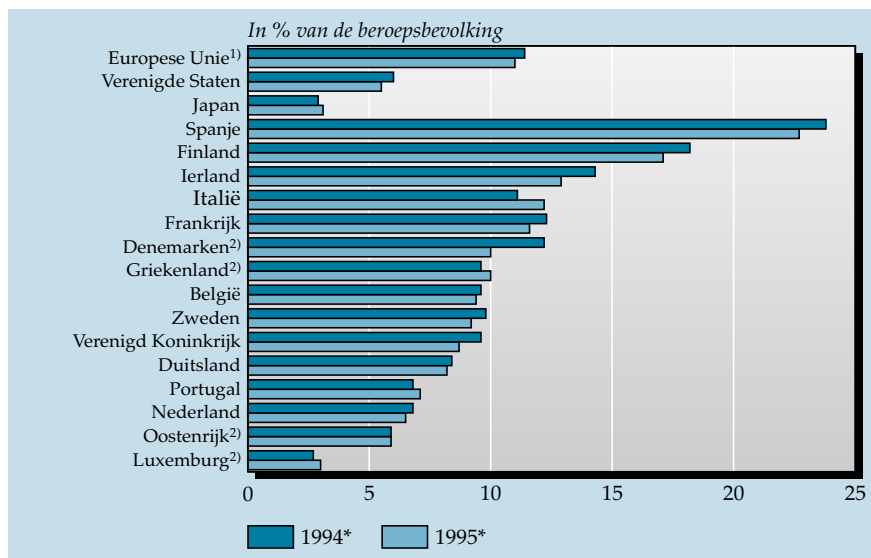
²⁾ Rangorde op basis van wisselkoersen.

5.3 Arbeidsmarkt

In 1995 is de werkgelegenheid toegenomen, zowel in de Europese Unie als in de Verenigde Staten en Japan. Het was voor het eerst in vijf jaar dat in alle drie de handelsblokken sprake was van een positieve ontwikkeling van de werkgelegenheid. In Japan was de groei echter gering, terwijl zich in de VS voor het derde achtereenvolgende jaar een hoge stijging voordeed. In de EU nam voor het eerst sinds 1991 de werkgelegenheid weer toe.

In de meeste lidstaten van de EU nam de werkgelegenheid toe, maar in Duitsland, Italië, Luxemburg en Portugal verslechterde de situatie in 1995. De werkgelegenheid in Frankrijk, Spanje en de Scandinavische landen ontwikkelde zich min of meer synchroon aan die in de Europese Unie als geheel: een ommekeer na een aantal jaren van afnemende werkgelegenheid. Per saldo is in Zweden en Finland de werkgelegenheid in de eerste helft van de jaren negentig met meer dan 10% gedaald. In Ierland en Nederland steeg de werkgelegenheid in dezelfde periode met meer dan 10%. Deze cijfers betreffen het aantal werkzame personen. Vooral in Nederland nam het arbeidsvolume minder dan evenredig toe; de gemiddelde werkweek werd korter waardoor het werk verdeeld werd over meer mensen.

5.4 Werkloosheid, gestandaardiseerd

Bron: OESO, Economic Outlook.

¹⁾ Alleen de landen met een gestandaardiseerd werkloosheidscijfer.

²⁾ Niet gestandaardiseerd.

In de Verenigde Staten en Japan lag de participatiegraad (de verhouding tussen de beroepsbevolking en de totale bevolking van 15 tot en met 64 jaar) rond de 77%. Deze verhouding lag in de EU meer dan 10 procentpunten lager. De Nederlandse participatiegraad lag daar met 61% nog weer 5 procentpunten onder. In de EU was de participa-

tiegraad alleen lager in Italië, Griekenland en Spanje. In de Scandinavische landen en het Verenigd Koninkrijk ligt de participatiegraad rond de waarden voor Japan en de VS. De verschillen in participatiegraden tussen mannen en vrouwen lopen per land sterk uiteen. In Italië, Ierland, Griekenland en Spanje zijn bijna twee keer zoveel mannen als vrouwen actief op de arbeidsmarkt. Daarentegen is de deelname van beide sexen in de Scandinavische landen en in het Verenigd Koninkrijk veel evenwichtiger. De lange-termijntrend is overal vrijwel hetzelfde: een stijging van de participatiegraad van vrouwen gaat gepaard met een daling van die van mannen. Vooral in Nederland gaat deze ontwikkeling zeer snel. In het begin van de jaren zeventig was de arbeidsparticipatie van vrouwen in ons land de laagste van de OESO-landen. Toen namen nog drie keer zoveel mannen als vrouwen deel aan het arbeidsproces. Deze verhouding is inmiddels gehalveerd.

In 1995 daalde de werkloosheid in de VS en de EU. In Japan was de werkgelegenheids groei evenwel duidelijk onvoldoende om de stijging van de beroepsbevolking te compenseren. De werkloosheid in de VS vermindert al vanaf 1993. In de EU is de hoge stijging van de werkloosheid in het begin van de jaren negentig nog lang niet ongedaan gemaakt. Het werkloosheidspercentage in de EU blijft daarmee aanzienlijk hoger dan dat in Japan en de VS. In de EU is dit percentage het hoogst in Finland en Spanje en het laagst in Luxemburg. Het Nederlandse werkloosheidspercentage lag in 1995 beduidend lager dan het EU-gemiddelde en was het op-twee-na-laagste van alle lidstaten.

In 1995 bestond meer dan een kwart van de werklozen in de EU uit jongeren tussen 15 en 24 jaar. Dit aandeel was iets hoger dan in Japan, maar veel lager dan in de VS. In de Verenigde Staten neemt het aandeel van de jeugdwerkloosheid al een aantal jaren toe, terwijl de totale werkloosheid afneemt. In de EU is het aandeel van de jeugdwerkloosheid tussen 1990 en 1995 met bijna 7 procentpunten afgenomen. In Italië is zij relatief het hoogst en in Duitsland het laagst. Nederland bevindt zich in de buurt van het EU-gemiddelde.

Bijna de helft van de werklozen in de EU waren vrouwen, terwijl zij een beduidend kleiner deel van de beroepsbevolking uitmaken. Ook in Nederland lopen deze cijfers nog ver uit elkaar. Hier maakten vrouwen meer dan de helft uit van de werklozen en slechts 38% van de beroepsbevolking. In Japan en in de VS was het aantal werkloze vrouwen naar verhouding veel lager dan in de EU.

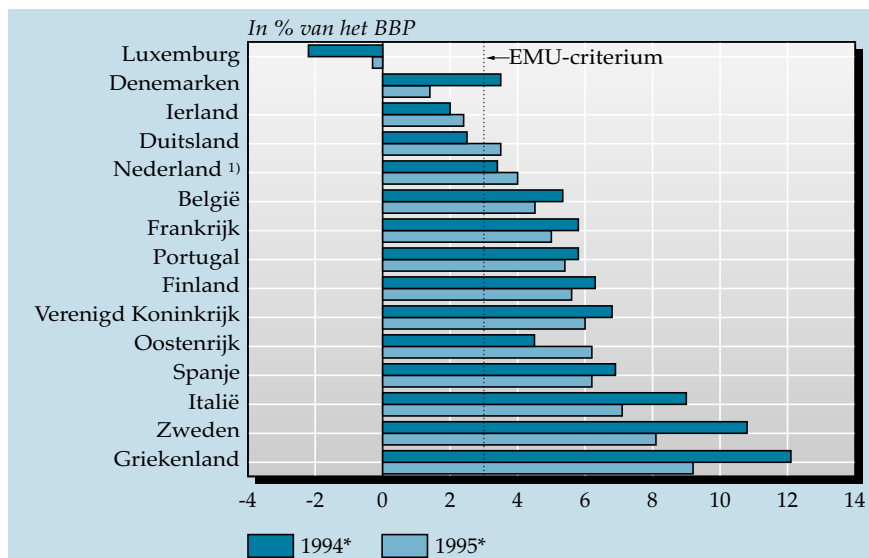
5.4 Criteria voor toetreding tot de EMU

Over toetreding van afzonderlijke landen tot de Economische en Monetaire Unie (EMU) wordt besloten op basis van de zogenaamde convergentiecriteria. Dit zijn normen die gesteld worden aan de overheidsfinanciën, de inflatie, de rente op de kapitaalmarkt en de wisselkoers.

Aan de overheidsfinanciën worden twee eisen gesteld. Ten eerste mag het jaarlijkse tekort van de overheid maximaal 3% van het BBP bedragen en ten tweede mag de schuld van de overheid niet hoger zijn dan 60% van het BBP. Maar het is ook voldoende als een land de vereiste niveaus nadert in een tempo dat bevredigend wordt geacht. Volgens de Raad van Ministers van Financiën (Ecofin-Raad) voldeden in 1995 alleen Luxemburg, Ierland en Denemarken aan deze eisen. Alleen voor Luxemburg waren de schuld- en de tekortquote beide al lager dan de maximaal toegestane waarden. Bij Ierland voldeed de schuldquote nog niet aan die voorwaarde, maar werd het verloop ervan positief beoordeeld (van 91,1% in 1994 naar 85,5% in 1995). Denemarken kende een spectaculaire daling van de tekortquote (van 3,5% in 1994 naar 1,4% in 1995), terwijl ook de schuldquote fors afnam (van 76,0% naar 71,9%).

Duitsland, dat in 1994 nog aan de gestelde eisen voldeed, viel in 1995 af. Dit was het gevolg van het oplopen van de tekortquote van 2,5% naar 3,5%. De schuldquote liep ook op (van 50,4% naar 58,1%), maar bleef nog beneden de normwaarde. Ook in Nederland ontwikkelden beide quotes zich niet in gunstige zin. De tekortquote liep op van 3,4% in 1994 naar 4,0% in 1995, de schuldquote steeg van 77,6% naar 79,6%.

5.5 Vorderingstekort van de overheid

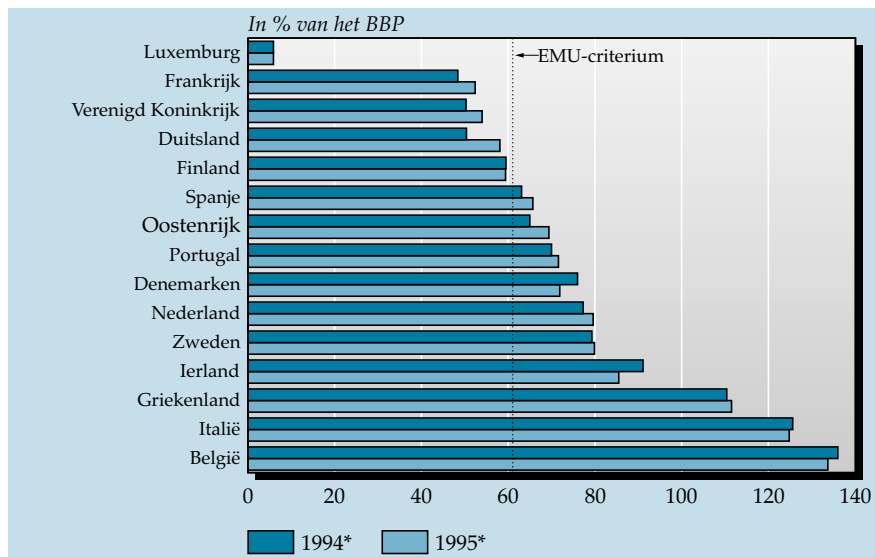
Bron: Eurostat, *European Economy* en CBS, *Nationale rekeningen 1995*.

¹⁾ In 1995 exclusief het afkopen van de jaarlijkse exploitatiesubsidies aan de woningcorporaties conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.

Het inflatiecriterium houdt in dat de inflatie van een lidstaat maximaal 1,5 procentpunt boven een vastgesteld referentieniveau mag liggen. Dit referentieniveau is de gemiddelde inflatie van (ten hoogste) de drie landen met de laagste inflatie. In 1995 was de inflatie het laagst in Finland (1,0%), België (1,5%) en Frankrijk (1,7%). De

normwaarde was daardoor in 1995 gelijk aan $((1,0 + 1,5 + 1,7)/3 + 1,5 =) 2,9\%$. Alleen Griekenland, Spanje, Italië, Portugal en het Verenigd Koninkrijk voldeden niet aan de gestelde eis. Vooral Griekenland en Italië waren, met een inflatie van respectievelijk 9,3% en 5,4%, nog ver verwijderd van de normwaarde. In Nederland lag de inflatie volgens de geharmoniseerde prijsindex op 1,9%, zodat ons land ruim beneden de normwaarde bleef.

5.6 Overheidsschuld

Bron: Eurostat, *European Economy* en CBS, *Nationale rekeningen 1995*.

Kader 5.c

Het Verdrag van Maastricht

Ontwikkeling overheidstekort en -schuld van belang voor toetreding EMU

In 1991 heeft de Europese Raad op de conferentie van Maastricht een verdrag opgesteld over onder meer de vorming van de Economische en Monetaire Unie (EMU). In dit Verdrag van Maastricht zijn afspraken over het voorgenomen tijdspad vastgelegd, alsmede criteria voor de toetreding van de lidstaten tot de EMU. De belangrijkste doelstelling van de EMU is te komen tot vaste wisselkoersen tussen de valuta van de lidstaten. Dit moet uiteindelijk leiden tot de invoering van een gemeenschappelijke munt, de euro. Vanwege de verstrekkende gevolgen van deze operatie heeft men besloten de invoering stapsgewijs te laten plaatsvinden. De laatste fase van de vorming van de EMU – de feitelijke toetreding van de lidstaten – zal uiterlijk op 1 januari 1999 van start gaan. Bij het besluit of landen al dan niet kunnen toetreden wordt gekeken naar de convergentie-criteria.

Jaarlijks wordt in de Raad van Ministers van Financiën (Ecofin-Raad) beoordeeld welke landen op dat moment voldoen aan de gestelde eisen. Onlangs is afgesproken dat in het voorjaar van 1998 een definitief besluit over de toetreding genomen zal worden, op basis van de (voorlopige) realisatiecijfers over het jaar 1997.

De kapitaalmarktrente in een land mag volgens de EMU-normen niet meer dan 2 procentpunten hoger zijn dan de gemiddelde kapitaalmarktrente van (ten hoogste) de drie landen met de laagste inflatie. In 1995 voldeden Spanje, Italië, Portugal, Zweden en Griekenland niet aan dit criterium. Nederland voldeed ruimschoots aan deze norm, aangezien de Nederlandse kapitaalmarktrente er meer dan 3 procentpunten onder bleef.

5.7 De gestandaardiseerde inflatie en de kapitaalmarktrente, 1995*

	Gestandaardiseerde inflatie	Kapitaalmarktrente
	%	
Finland	1,0	8,8
België	1,5	7,5
Frankrijk	1,7	7,6
Referentie-niveau	1,4	8,0
Duitsland	1,8	6,8
Nederland	1,9	6,9
Luxemburg	2,0	.
Denemarken	2,1	8,6
Oostenrijk	2,2	7,2
Ierland	2,4	8,6
Zweden	2,6	10,2
EMU-criterium	2,9	10,0
Verenigd Koninkrijk	3,5	8,2
Portugal	4,1	11,5
Spanje	4,7	11,3
Italië	5,4	11,9
Griekenland	9,3	.

Bron: Eurostat, European Economy en CBS.

Met betrekking tot de wisselkoers wordt een stabiele ontwikkeling van de nationale munt vereist. Hiertoe moet het betrokken land ten minste twee jaar hebben deelgenomen aan het wisselkoersmechanisme van het Europese Monetair Stelsel, zonder spanningen en zonder devaluatie op eigen initiatief. Dit houdt in dat de verandering in de wisselkoers binnen bepaalde marges moet blijven. Met haar harde gulden voldoet Nederland probleemloos aan dit criterium. Op dit moment doen de valuta van Finland, Zweden, Italië, Griekenland en het Verenigd Koninkrijk niet mee aan het Europees wisselkoersmechanisme.

5.5 Welzijn

Bij de beoordeling van het economische ontwikkelingsniveau van een land worden over het algemeen financieel-economische indicatoren gebruikt, zoals het bruto binnenlands product (BBP) of het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking. De kracht van deze indicatoren is dat zij in één oogopslag duidelijk maken of, en in welke mate, er sprake is van een toename van de levensstandaard. Anderzijds laten deze indicatoren de ontwikkeling van niet-financiële welvaartsaspecten buiten beschouwing. Dit betreft facetten zoals de inkomensverdeling, de toestand van het milieu, de productie door onbetaalde arbeid, de hoeveelheid vrije tijd, de gezondheidstoestand en het opleidingsniveau.

Er zijn meerdere mogelijkheden om de beperkingen van de financieel-economische indicatoren te ondervangen. Zo kunnen de andere welvaartsaspecten gepresenteerd worden in samenhang met de financieel-economische indicatoren (zie bijvoorbeeld tabel 1.1). Een andere mogelijkheid is om een nieuwe indicator samen te stellen waarbij ook andere welvaartsaspecten meetellen. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door het United Nations Development Programme. Deze organisatie stelt een 'human development index' (HDI) samen om hiermee tot uitdrukking te brengen in hoeverre (de combinatie van) een lang en gezond leven, kennis en een redelijke levensstandaard bereikbaar zijn voor de bevolking van ieder land. Deze facetten worden op de volgende manier gekwantificeerd:

- een lang en gezond leven: de levensverwachting bij de geboorte;
- kennis: het alfabetisme onder volwassenen telt voor tweederde mee en de deelname aan basisonderwijs en voortgezet en hoger onderwijs voor eenderde;
- een redelijke levensstandaard: het BBP per hoofd van de bevolking.

Voor elk van deze onderdelen wordt per land de afstand tot de optimale waarden berekend. Voor de levensverwachting is deze waarde gesteld op 85 jaar en voor het alfabetisme en de onderwijsdeelname op 100%. Bij het BBP per hoofd van de bevolking ligt dit wat gecompliceerder. Hier staat voorop dat een 'redelijk' inkomensniveau wordt bereikt. Dit redelijk inkomensniveau is gedefinieerd als het gemiddelde BBP per hoofd van de bevolking in de wereld, berekend op basis van koopkrachtpariteiten. Een inkomen tot dit niveau telt volledig mee, maar wat dit niveau te boven gaat telt in toenemende mate minder dan evenredig mee. De index wordt vervolgens berekend als het ongewogen gemiddelde van de drie onderdelen. Hoe hoger de index, des te beter staat het ervoor met het ontwikkelingsniveau van een land, zo is de achterliggende gedachte.

In de top 20 van 1993 komen alleen OESO-landen voor. Nederland is nummer vier van de wereld, na Canada, de Verenigde Staten en Japan, maar vòòr alle andere Europese landen. De Aziatische tijgers lopen nog achter, en een aantal kleine oliestaten, zoals Koeweit en de Verenigde Arabische Emiraten, zakken ver weg in vergelijking met de rangschikking op basis van het BBP per hoofd. In deze landen leidt vooral het analfabetisme tot een lagere HDI.

5.8 Human development index 1993, de top 20 aangevuld met de ontbrekende EU-landen

HDI-rang	BBP-rang ¹⁾		HDI	Levensverwachting bij geboorte	Alfabetisme	Bruto deelname aan basis-, voortgezet en hoger onderwijs
				<i>jaren</i>	<i>in % van de volwassen bevolking</i>	<i>in % van de relevante bevolking</i>
1	(7)	Canada	0,951	77,5	99,0	100
2	(2)	Verenigde Staten	0,940	76,1	99,0	96
3	(9)	Japan	0,938	79,6	99,0	78
4	(22)	Nederland	0,938	77,5	99,0	89
5	(10)	Noorwegen	0,937	77,0	99,0	90
6	(25)	Finland	0,935	75,8	99,0	96
7	(14)	Frankrijk	0,935	77,0	99,0	88
8	(17)	IJsland	0,934	78,2	99,0	82
9	(21)	Zweden	0,933	78,3	99,0	80
10	(31)	Spanje	0,933	77,7	98,0	87
11	(18)	Australië	0,929	77,8	99,0	79
12	(12)	België	0,929	76,5	99,0	85
13	(15)	Oostenrijk	0,928	76,3	99,0	85
14	(24)	Nieuw-Zeeland	0,927	75,6	99,0	89
15	(4)	Zwitserland	0,926	78,1	99,0	75
16	(23)	Verenigd Koninkrijk	0,924	76,3	99,0	83
17	(11)	Denemarken	0,924	75,3	99,0	87
18	(16)	Duitsland	0,920	76,1	99,0	79
19	(29)	Ierland	0,919	75,4	99,0	84
20	(20)	Italië	0,914	77,6	97,4	70
21	(40)	Griekenland	0,909	77,7	93,8	78
27	(1)	Luxemburg	0,895	75,8	99,0	57
35	(35)	Portugal	0,878	74,7	86,2	79

Bron: *United Nations Development Programme, Human Development Report 1996.*

¹⁾ Gerangschikt volgens het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking berekend op basis van koopkrachtpariteiten.

Het is opvallend dat de HDI-ranglijst duidelijk afwijkt van de BBP-ranglijst. Zo staat Nederland pas op de 22ste plaats wanneer alleen gekeken wordt naar het BBP per hoofd van de bevolking. Anderzijds is bijvoorbeeld Luxemburg dan eerste, en komt dit land pas op de 27ste plaats in de HDI-volgorde. In de Europese landen kunnen de verschillen tussen beide rangordes grotendeels worden toegeschreven aan een uiteenlopende opleidingsdeelname. Ook bestaan er enige verschillen in de levensverwachting. Deze is in Nederland bijvoorbeeld 77,5 jaar, dat is meer dan 2 jaar hoger dan in Denemarken.

De HDI geeft een interessante vergelijking van de toegankelijkheid van economische ontwikkeling voor de bevolking van de afzonderlijke landen. Het is dan ook

te prijzen dat de UNDP de uitdaging is aangegaan om dit in beeld te brengen. Het is echter inherent aan een dergelijke indicator dat zij nooit onbetwist zal zijn. Het blijft raadzaam om de uitkomsten ervan met de nodige omzichtigheid te hanteren. Er zijn namelijk een aantal kritische kanttekeningen te plaatsen bij het nut en de berekeningswijze van de HDI.

Ten eerste is de keuze van de indicatoren, hun berekeningswijze en vooral hun samenvoeging tot één cijfer een nogal arbitraire zaak. Andere keuzen zouden tot een andere landenvolgorde leiden.

Ten tweede staat de internationale vergelijkbaarheid van de afzonderlijke indicatoren ter discussie. Zo is de vergelijkbaarheid op het gebied van de onderwijsdeelname moeizaam, gezien de grote verschillen tussen de onderwijssystemen per land.

Ten slotte, en dit is wellicht het zwaarstwegende bezwaar, biedt de index geen handvat voor beleid, omdat deze niet is gebaseerd op een onderliggend informatiesysteem. De BBP-indicator ontleent wellicht zijn voornaamste kracht aan het feit dat deze is ingebed in een uitgebreid, internationaal vergelijkbaar systeem van nationale rekeningen per land. Hierdoor bestaat er een schat aan mogelijkheden om de oorzaken van een minder gewenste situatie te analyseren en om bij voorbaat de consequenties van voorgenomen beleidsreacties en verwachte externe ontwikkelingen in te schatten. Hierdoor bestaat er een directe wisselwerking tussen de betreffende statistiek en het regeringsbeleid.

6. Productiefactoren

Kort samengevat worden de volgende ontwikkelingen in dit hoofdstuk beschreven:

- 1) Het aantal bedrijven stijgt de laatste jaren fors.
- 2) In 1995 werd, na twee jaren van stilstand, de stijgende lijn in de vraag naar arbeid uit de periode 1985-1992 weer opgepakt: het arbeidsvolume steeg met 100000 mensjaren.
- 3) In 1994 was een kapitaalgoederenvoorraad van gemiddeld 5,4 gulden nodig om 1 gulden toegevoegde waarde te genereren. Deze kapitaalintensiteit is in de afgelopen 25 jaren met een kwart toegenomen. Deze stijging is vrijwel geheel tot stand gekomen in de periode 1970-1982.
- 4) De uitgaven voor de opbouw van kennis hebben in de periode 1987-1993 onder druk gestaan. In 1994 is een kleine opleving geconstateerd.

Ondernemen kan gezien worden als het combineren van productiefactoren. Productiefactoren zijn – naast arbeid, kapitaalgoederen en kennis – financiële middelen, grond- en hulpstoffen en dergelijke, land en de natuur. Het combineren van productiefactoren gebeurt in bedrijven. Voordat de ontwikkelingen van een aantal productiefactoren meer in detail aan de orde komen, wordt daarom eerst de groei van het aantal bedrijven besproken.

6.1 Aantal bedrijven naar economische activiteit ¹⁾ en grootte, 1995*

	Klein- bedrijf	Midden- bedrijf	Groot- bedrijf	Totaal
	× 1000			
Landbouw en visserij	114,2	1,3	0,0	115,6
Delfstoffenwinning, industrie en openbare nutsbedrijven	32,2	9,2	1,6	43,0
Bouwnijverheid	35,5	6,5	0,4	42,5
Handel, horeca, reparatie consumenten artikelen	180,5	14,0	0,8	195,3
Vervoer, opslag en communicatie	18,6	3,5	0,3	22,4
Financiële instellingen	13,5	0,9	0,2	14,5
Verhuur en zakelijke dienstverlening	81,0	5,7	0,7	87,4
Openbaar bestuur, sociale verzekeringen	0,4	0,5	0,5	1,3
Onderwijs	12,9	3,1	0,7	16,7
Gezondheids- en welzijnszorg	36,1	3,2	1,1	40,4
Cultuur, recreatie en overige dienstverlening	31,7	2,2	0,2	34,2
Totaal	556,7	50,0	6,4	613,1

Bron: CBS, *Bedrijven in Nederland 1995*.

¹⁾ Gebaseerd op de standaardindeling 1993. Deze wijkt iets af van de indeling die elders in deze publicatie gehanteerd wordt.

Op 1 januari 1995 waren er ongeveer 613000 bedrijven in Nederland. Hiervan behoorde 91% tot het kleinbedrijf (bedrijven met minder dan 10 werknemers), 1% tot het grootbedrijf (100 of meer werknemers) en 8% tot het middenbedrijf (tussen de 10 en 100 werknemers).

Meer dan een kwart van de bedrijven is actief in de handel en een vijfde deel in de landbouw en visserij. Dit laatste percentage is veel hoger dan het aandeel van deze bedrijfstak in het BBP (3,5%). De bedrijven in deze tak zijn dus betrekkelijk klein. De transportbedrijven omvatten bijna 4% van de Nederlandse bedrijven. Dit is half zo veel als het aantal bedrijven in de industrie. Deze verhouding is hoger dan gemiddeld in de Europese Unie (40%).

Een vergelijking van de Bedrijfstellingen van 1963, 1978 en 1993 laat zien dat in de periode 1963-1978 een netto daling van het aantal bedrijven optrad van bijna 4%. In 1993 is dit aantal weer duidelijk groter: 20% groter dan in 1978 en 15% groter dan in 1963. Deels hangt dit samen met veranderingen in de economische conjunctuur. In 1963 zat Nederland midden in een periode van hoge groei, terwijl 1978 juist midden in een periode van afnemende groei ligt. In 1993 haperde de groei na een aantal jaren van hoogconjunctuur.

Kader 6.a

Startende bedrijven en werkgelegenheid

De betekenis van startende bedrijven voor de werkgelegenheid

Het belang van starters voor de creatie van werkgelegenheid wordt vaak benadrukt. Startende bedrijven zijn echter klein: het gemiddelde aantal (voltijd) werkzame personen komt uit op 1,6. De bijdrage van starters aan de totale werkgelegenheid is daarom niet zo groot. Ze hebben echter wel een groot aandeel in de groei van de werkgelegenheid. In totaal waren de 29000 startende bedrijven in 1995 goed voor 46000 werkzame personen. Dat is een derde tot de helft van de totale werkgelegenheids groei. De overlevingskansen van jonge bedrijven zijn echter vrij klein. Circa 40% overleeft de eerste vijf jaar niet. Bij de starters die wel overleven neemt de werkgelegenheid evenwel iets toe, al blijven de meeste bedrijven klein. Deze toename compenseert het verlies aan werkgelegenheid als gevolg van voortijdige sterfte van bedrijven. Per saldo blijft de werkgelegenheid in een cohort startende bedrijven op wat langere termijn stabiel. Dit betekent dat toch een belangrijk deel van de werkgelegenheids groei te danken is aan starters.

Overigens moet ook rekening gehouden worden met de indirecte effecten. Enerzijds zijn nieuwe bedrijven doorgaans concurrenten van reeds bestaande bedrijven; de werkgelegenheid in deze bestaande bedrijven kan hierdoor afnemen. Anderzijds zijn de starters ook klanten van bestaande bedrijven en kunnen ze daardoor tot werkgelegenheids groei elders aanleiding geven.

Sterfte van bedrijven wordt nogal eens verward met een faillissement. Het aantal faillissementen is echter maar een fractie van het aantal bedrijfsbeëindigingen. Andere vormen van beëindiging betreffen bijvoorbeeld een overname of fusie of een beëindiging in verband met het overlijden van de ondernemer. Anderzijds is bij faillissement niet altijd sprake van sterfte van een bedrijf. Een bedrijf kan na een faillissement voortbestaan doordat het onder een nieuwe eigenaar wordt voortgezet. Er kan ook een faillissement plaatsvinden voordat sprake is van een bedrijf; bij sterfte moet een bedrijf eerst actief zijn geweest. Veel faillissementen waarbij sprake is van fraude betreffen bedrijven die nooit daadwerkelijk geproduceerd hebben. Daarnaast komt het voor dat een starter begint met aanschaf van dure productiemiddelen, waarna blijkt dat er geen geld meer is voor de echte productie.

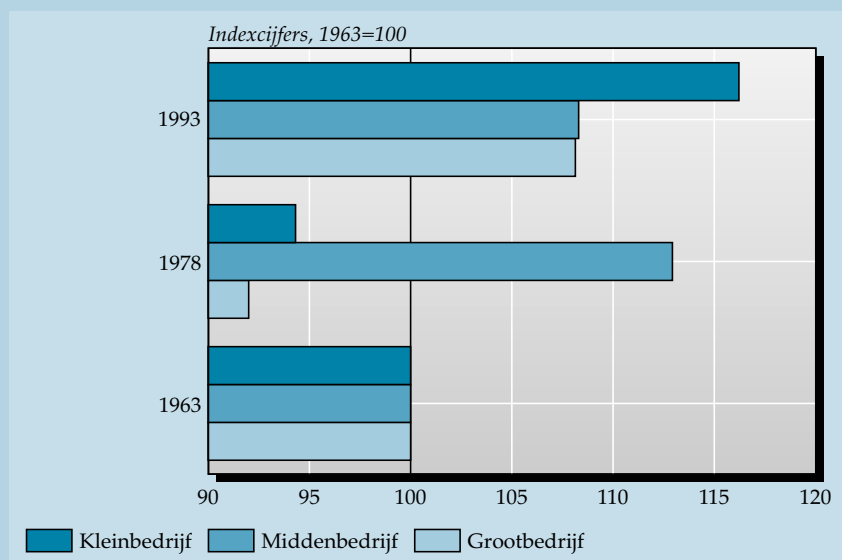
Kader 6.b

Ontwikkeling bedrijven naar grootte, 1963-1993

Het klein-, midden- en grootbedrijf

In de verdeling van bedrijven over het klein-, midden- en grootbedrijf treedt van jaar tot jaar weinig verandering op. Vergeleken met 1963 en 1978 is de situatie in 1993 wel duidelijk anders. In 1978 is ten opzichte van 1963 het aantal middenbedrijven gegroeid, en zowel het groot- als het kleinbedrijf in aantal afgenomen. Van 1978 tot 1993 is juist het aantal kleinbedrijven sterk gestegen. Ook het aantal grootbedrijven is in deze periode fors toegenomen, terwijl het aantal middenbedrijven juist iets gedaald is. Ten opzichte van 1963 zijn midden- en grootbedrijf in 1993 ongeveer evenveel gegroeid.

Ontwikkeling van het aantal bedrijven naar grootte

Bron: CBS, *Bedrijven in Nederland 1995*.

6.1 Arbeid

Het arbeidsvolume, de werkgelegenheid uitgedrukt in volledige banen, steeg in 1995 met 2% en bleef daarmee vrijwel in de pas met de volumegroei van het BBP (2,1%). De arbeidsproductiviteit bleef daarmee vrijwel gelijk. Na twee jaren van stilstand werd de stijgende lijn in de vraag naar arbeid uit de periode 1985-1992 weer opgepakt.

Volgens de Enquête beroepsbevolking telde de beroepsbevolking in 1995 6,6 miljoen mensen: 4,1 miljoen mannen en 2,5 miljoen vrouwen. Voor de mannen betekende dit een stijging ten opzichte van 1994 van 1,5% en voor de vrouwen was de groei van dit aantal 3,4%. Gemiddeld bedroeg de groei daarmee 2,3%. Het *werkzame* deel van de beroepsbevolking nam in 1995 met 2,4% toe tot bijna 6,1 miljoen personen.

In 1995 hadden gemiddeld 6,7 miljoen mensen een baan; dit is een stijging van 118000 ten opzichte van een jaar eerder. Hierin zijn, anders dan bij de beroepsbevolking, ook personen jonger dan 15 jaar en ouder dan 64 jaar met een baan en mensen met een baan van minder dan 12 uur begrepen. Deze cijfers zijn niet op slechts één enquête gebaseerd, maar op een combinatie van alle beschikbare informatie. Daardoor komen de werkgelegenheidscijfers iets lager uit dan die uit de enquête beroepsbevolking. De toename van het aantal werkzame personen bedroeg ongeveer 60000 voor zowel mannen als vrouwen. De jaren daarvoor was vooral het aantal vrouwen met een baan toegenomen. Het is ook opmerkelijk dat de groei in 1995 vooral grotere banen (20 uren en meer per week) betrof. De jaren ervoor daalde dit aantal en nam alleen het aantal mensen met een kleine baan toe.

6.2 Werkgelegenheid 1990-1995

	Eenheid	Bron	Mutaties					Niveau
			1991	1992	1993	1994*	1995*	1995*
Beroepsbevolking	1000	EBB	126	107	110	60	130	6596
Werkzame beroepsbevolking	1000	EBB	145	95	40	-5	143	6063
w.v. aandeel van vrouwen	%-punt	EBB	0,8	0,2	0,6	0,3	0,4	37,1
Werkzame personen	1000	AR	127	99	2	51	118	6713
Banen	1000	AR	130	98	17	52	126	6982
Arbeidsvolume	1000 jaren	NR	70	55	-5	7	103	5433

Bronnen: CBS, Enquête beroepsbevolking (EBB), Arbeidsrekeningen (AR) en Nationale rekeningen (NR).

6.3 Werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar naar geslacht en wekelijkse arbeidsduur

		Mutaties							Niveau	
		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1995
<i>Geslacht en arbeidsduur</i>	<i>×1000</i>									
Mannen										
12-19 uur		-3	-1	7	3	-26	4	9	9	74
20-34 uur		-21	5	12	31	-57	15	11	26	313
35 uur en meer		52	51	48	13	131	-28	-44	32	3428
totaal		28	55	67	46	48	-9	-24	67	3814
Vrouwen										
12-19 uur		30	3	17	10	-14	8	5	30	351
20-34 uur		50	40	28	58	66	36	45	55	950
35 uur en meer		12	2	54	33	-5	4	-31	-9	947
totaal		93	44	100	99	48	49	18	77	2249
Mannen en vrouwen										
12-19 uur		27	1	24	12	-39	12	15	38	425
20-34 uur		29	45	41	88	9	51	56	81	1263
35 uur en meer		65	53	102	45	127	-23	-77	24	4375
totaal		121	99	167	146	95	40	-5	143	6063

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking.

De stijging van het aantal werkzame personen werd overtroffen door de groei van het aantal banen in 1995 (126000). Vanwege de verdere toename van deeltijdwerk steeg het aantal werkzame personen wel meer dan het arbeidsvolume (103000 voltijd equivalenten), ofschoon het verschil tussen beide mutaties wel geringer was dan het gemiddelde over de afgelopen vijf jaren. Tabel 6.3 geeft een indruk van de (geleidelijke) verandering van de verdeling van de werkzame beroepsbevolking naar arbeidsduur en geslacht.

6.4 Arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen naar bedrijfstakken en -klassen

	Mutaties					Niveau	Aandeel
	1991	1992	1993	1994*	1995*	1995*	1995*
	1 000 arbeidsjaren						%
Landbouw en visserij	-2	2	-1	-5	-4	251	4,6
Delfstoffenwinning	0	0	0	0	0	10	0,2
Industrie	-3	-7	-31	-35	-10	876	16,1
Voedings- en genotmiddelenindustrie	0	0	-2	-1	-5	152	2,8
Textiel-, kleding- en lederindustrie	-2	-1	-2	-4	-2	43	0,8
Hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie	1	-1	2	-3	-1	74	1,4
Papier-, grafische industrie en uitgeverijen	1	1	-5	-3	0	110	2,0
Aardolie-industrie	0	0	0	0	0	9	0,2
Chemische-, rubber- en kunststofindustrie	0	-1	-4	-7	-3	110	2,0
Metaalindustrie	-3	-5	-21	-17	0	351	6,5
Overige industriële bedrijven	0	0	1	0	1	27	0,5
Openbare nutsbedrijven	-1	0	0	-1	-1	42	0,8
Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	0	-1	2	0	2	392	7,2
Handel en horeca	35	26	7	16	37	1159	21,3
Groothandel en detailhandel	32	20	2	6	28	913	16,8
Horeca en reparatiebedrijven	3	6	5	10	9	246	4,5
Transport en communicatiebedrijven	11	9	-5	-4	3	360	6,6
Overige diensten	30	26	23	36	76	2343	43,1
Bank- en verzekeringswezen	3	-1	1	0	0	187	3,4
Exploitatie van onroerend goed	1	1	1	1	2	33	0,6
Overige commerciële diensten	24	15	14	34	62	754	13,9
Overheidsbestuur en sociale verzekering	-1	-1	2	1	-4	330	6,1
Defensie	-6	-6	-4	-9	-9	95	1,7
Gesubsidieerd onderwijs	-1	1	0	-3	-1	234	4,3
Overige niet-commerciële diensten	10	17	9	12	26	710	13,1
Totale arbeidsvolume	70	55	-5	7	103	5433	100,0

Bron: CBS, Nationale rekeningen.

De grootste groei van het arbeidsvolume werd gerealiseerd in de zakelijke dienstverlening (62000 arbeidsjaren), waarbij de uitzendbranche de absolute topper was met een toename van ruim 25%. Daarnaast is de werkgelegenheid in de handel (28000), gezondheids- en welzijnszorg en cultuur en overige dienstverlening (26000) en horeca (9000) duidelijk toegenomen.

In de periode 1991-1994 is het arbeidsvolume in de industrie jaarlijks afgenomen. Indien evenwel de uitzendkrachten die in de industrie werken worden meegeteld bij het arbeidsvolume van de industrie, dan zou de werkgelegenheid in de industrie in 1995 zijn toegenomen (zie ook paragraaf 2.6).

6.5 Werkzame personen naar geslacht en onderwijsniveau

	Mutatie	Niveau	Structuur		Mutatie structuur
	1990-1995	1995	1990	1995	1990-1995
	%	× 1000	%		%-punt
Mannen					
BO	-20,9	396	7,9	5,9	-2,0
MAVO	3,7	262	4,0	3,9	-0,1
LBO	-11,3	670	12,0	10,0	-2,0
HAVO/VWO	8,7	197	2,9	2,9	0,0
MBO	8,2	1550	22,7	23,1	0,4
HBO	22,2	615	8,0	9,2	1,2
WO	12,4	337	4,7	5,0	0,3
Totaal ¹⁾	2,3	4038	62,5	60,1	-2,4
Vrouwen					
BO	-10,1	223	3,9	3,3	-0,6
MAVO	11,0	291	4,2	4,3	0,1
LBO	-2,7	388	6,3	5,8	-0,5
HAVO/VWO	25,8	191	2,4	2,8	0,4
MBO	19,6	981	13,0	14,6	1,6
HBO	20,3	456	6,0	6,8	0,8
WO	41,9	141	1,6	2,1	0,5
Totaal ¹⁾	12,9	2675	37,5	39,9	2,4
Totaal					
BO	-17,3	619	11,9	9,2	-2,7
MAVO	7,4	553	8,1	8,2	0,1
LBO	-8,3	1058	18,3	15,8	-2,5
HAVO/VWO	16,5	388	5,3	5,8	0,5
MBO	12,3	2530	35,7	37,7	2,0
HBO	21,4	1070	14,0	15,9	1,9
WO	19,7	478	6,3	7,1	0,8
Totaal ¹⁾	6,3	6713	100,0	100,0	0,0

Bron: CBS, Arbeidsrekeningen.

¹⁾ Inclusief onderwijsniveau onbekend.

Reeds geruime tijd vindt er een geleidelijke verschuiving plaats in het onderwijsniveau en de leeftijd van de beroepsbevolking. In 1990 had 38% van de beroepsbevolking maximaal een lbo- of mavo-opleiding en in 1995 was dit percentage teruggelopen tot 33. Het percentage werknemers met een havo-, vwo- of mbo-opleiding steeg in deze periode van 41 naar 44 en dat van hbo-ers en wo-ers van 20 tot 23. Ook is een duidelijke ontgroening van de beroepsbevolking waarneembaar.

6.6 Structuur beroepsbevolking naar leeftijdsklasse

	1990	1995
	%	
Mannen		
16-24 jaar	9,2	7,1
25-44 jaar	37,8	35,9
45-64 jaar	16,8	18,6
totaal	63,7	61,7
Vrouwen		
16-24 jaar	8,7	6,5
25-44 jaar	21,2	23,2
45-64 jaar	6,3	8,7
totaal	36,3	38,3
Mannen en vrouwen		
16-24 jaar	17,9	13,6
25-44 jaar	58,9	59,1
45-64 jaar	23,1	27,4
totaal	100,0	100,0

Bron: CBS, *Enquête beroepsbevolking*.

De gemiddelde beloning per voltijdbaan loopt tussen de bedrijfstakken sterk uiteen, onder meer als gevolg van verschillen in het gemiddelde opleidingsniveau per werknemer. Tabel 6.7 laat zien dat in 1995 de gemiddelde beloningsvoet in de delfstoffenwinning het hoogst was (f103000) en in de landbouw en visserij het laagst (45000). Het is opvallend dat ook in de industrie de gemiddelde betaling voor een voltijdbaan sterk uiteenloopt: van f56000 in de textiel tot f91000 in de chemie. Ook de handel, de horeca en de niet-financiële commerciële diensten kennen een vrij laag gemiddeld loonniveau, terwijl het loonzakje in de financiële en kwartaire dienstverlening veel beter gevuld was. Overigens is deze rangorde van bedrijfstakken naar gemiddelde beloningsvoet in vrijwel alle landen grosso modo hetzelfde.

Tabel 6.7 geeft ook de ontwikkeling van de gemiddelde beloningsvoet per economische activiteit weer. De tabel bevat de mutaties van de arbeidskosten per voltijdwerknemer. De netto-loonvoetverandering behoeft niet dezelfde te zijn vanwege een mogelijke gelijktijdige verandering van de sociale lasten. Ten opzichte van 1994 is in 1995 de beloningsvoet van alle werknemers gemiddeld 2% toegenomen. De grootste procentuele mutatie is te vinden bij defensie: +9,6%. Dit houdt verband met de drastische vermindering van het aantal dienstplichtigen, de laagstbetaalde werknemers in deze bedrijfsklasse.

De beloningsvoet bij de overige commerciële diensten daalde een fractie. Hier speelde de eerdergenoemde enorme stijging van het aantal uitzendkrachten een rol. Deze werknemers verdienen minder dan het gemiddelde in deze branche.

6.7 Beloningsvoeten werknemers naar bedrijfstakken en -klassen

	Procentuele mutaties					Niveau
	1991	1992	1993	1994*	1995*	1995*
	<i>beloning van werknemers (incl. sociale premies t.l.v. werkgevers) per arbeidsjaar</i>					
Landbouw en visserij	3,6	1,9	0,7	-1,1	-0,2	45000
Delfstoffenwinning	7,0	6,2	4,0	-4,0	-3,1	103000
Industrie	4,6	4,9	3,8	3,2	3,0	75000
Voedings- en genotmiddelenindustrie	4,5	4,6	5,9	3,6	4,5	77000
Textiel-, kleding- en lederindustrie	6,5	1,9	3,9	6,7	4,4	56000
Hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie	5,1	6,9	2,1	6,0	3,9	68000
Papier-, grafische industrie en uitgeverijen	6,0	3,0	3,6	1,2	2,7	71000
Aardolie-industrie	6,8	6,2	-1,7	-1,7	-1,1	98000
Chemische, rubber- en kunststofindustrie	2,6	4,8	7,0	3,9	2,4	91000
Metaalindustrie	4,6	5,3	2,4	2,7	2,5	73000
Overige industriële bedrijven	3,1	6,8	2,7	1,4	2,5	73000
Openbare nutsbedrijven	6,7	5,7	3,2	4,4	2,6	85000
Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	5,1	5,7	1,1	0,9	2,9	67000
Handel en horeca	4,6	3,0	3,7	2,9	1,5	57000
Groothandel en detailhandel	3,9	3,1	3,6	3,6	1,4	59000
Horeca en reparatiebedrijven	7,6	2,7	4,6	0,3	1,9	52000
Transport en communicatiebedrijven	3,9	3,9	2,3	4,2	2,4	77000
Overige diensten	4,5	5,3	3,7	2,1	1,9	71000
Bank- en verzekeringswezen	4,8	6,4	6,1	0,5	3,8	89000
Exploitatie van onroerend goed	3,9	4,4	-0,4	0,3	2,0	75000
Overige commerciële diensten	3,4	5,0	3,6	2,5	-0,0	57000
Overheidsbestuur en sociale verzekering	5,2	6,6	4,1	2,1	3,9	86000
Defensie	5,8	13,3	3,6	3,9	9,6	72000
Gesubsidieerd onderwijs	4,0	6,2	3,5	4,0	6,4	95000
Overige niet-commerciële diensten	5,4	3,0	3,3	2,3	0,3	64000
Totaal werknemers	4,5	4,7	3,3	2,4	2,0	69000

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

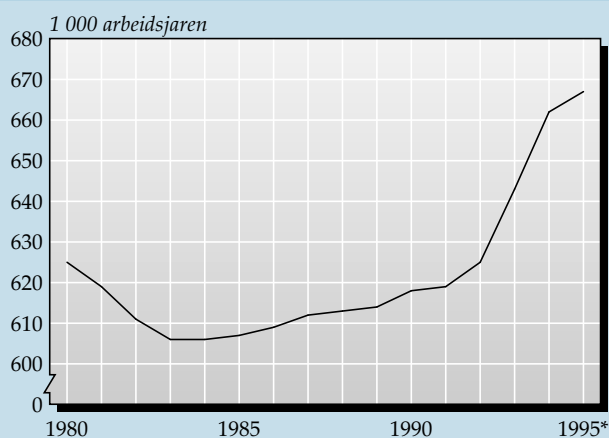
In de periode 1990-1995 nam de beloningsvoet met 18% toe. Ook hier is defensie de grote positieve uitschieter: +41,5%. Dit wordt verklaard door de afschaffing van de dienstplicht alsmede door de extra beloningen in verband met de sterk toegenomen uitzendingen van personeel naar de verschillende brandhaarden in de wereld. Tussen de overige bedrijfstakken zijn geen spectaculaire verschillen waar te nemen, zij het dat 'Landbouw en visserij' een beloningsvoetstijging van slechts 5% te zien geeft.

Kader 6.c

Groei arbeidsvolume van zelfstandigen zwakt af *Arbeidsvolume zelfstandigen per bedrijfstak*

De groei van de werkgelegenheid van zelfstandigen is in 1995 iets afgezwakt. Sinds 1983 is het arbeidsvolume van zelfstandigen toegenomen, van 606 000 tot 667 000 arbeidsjaren in 1995. De jaren 1993 en 1994 gaven een forse toename te zien van respectievelijk 18 000 en 19 000. In 1995 is deze groei afgenomen tot 5 000 (+7,6%). De lagere groei van deed zich vooral voor in de handel en horeca, transport- en communicatiebedrijven en bouwnijverheid.

Arbeidsvolume zelfstandigen

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Van oudsher is het aandeel van zelfstandigen in de werkgelegenheid per bedrijfstak het hoogst in de landbouw en visserij (circa 70%) en handel en horeca (rond 20%). De forse daling van het aantal zelfstandigen in de landbouw in de periode 1980-1995 (-18,8%) wordt meer dan gecompenseerd door de stijging in de handel en de overige dienstverlening (+22,9%).

6.2 Kapitaal

In 1994 was 5,4 gulden aan kapitaalgoederen nodig om één gulden toegevoegde waarde te genereren. Ongeveer 60% van de kapitaalgoederenvoorraad bestaat uit woningen en bedrijfsgebouwen. Het aandeel van zowel de fysieke infrastructuur (grond-, weg- en waterbouwkundige werken) als machines en werktuigen bedraagt 15 à 20% van de kapitaalgoederenvoorraad. In vergelijking hiermee is de waarde van transportmiddelen ten behoeve van de productie vrij gering.

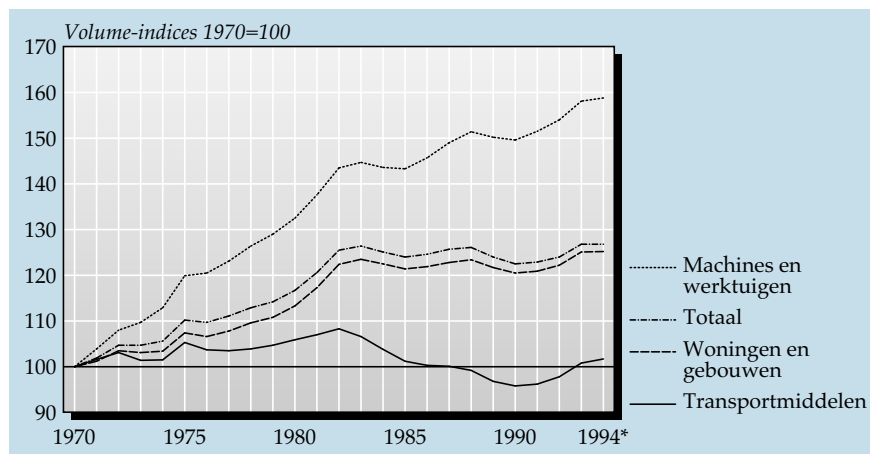
6.8 Kapitaalcoëfficiënt naar type activa

	Volume-indices 1970=100				Niveau
	1975	1982	1990	1994*	1994*
Woningen en bedrijfsgebouwen	107	122	120	125	3,3
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	113	128	117	115	0,9
Transportmiddelen	105	108	96	102	0,3
Machines en werktuigen	120	144	150	159	1,0
Totaal	110	126	123	127	5,4

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

De voorraad kapitaalgoederen ten behoeve van het productieproces is in de afgelopen kwart eeuw aanzienlijk sneller toegenomen dan de toegevoegde waarde. Voor prijsveranderingen geschoond is de kapitaalcoëfficiënt (de bruto kapitaalgoederenvoorraad gedeeld door de bruto toegevoegde waarde) meer dan 25% gestegen ten opzichte van 1970. Tot en met 1982 was er sprake van een scherpe stijging; in de daaropvolgende twaalf jaren bleef de relatieve inzet van kapitaalgoederen, met enkele kleine schommelingen, steken op het niveau van 1982.

6.9 Kapitaalcoëfficiënt naar type activa

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Vooral machines en werktuigen kenden een sterke stijging van de kapitaalcoëfficiënt van bijna 60%. Ook hier vond de stijging vooral plaats in de periode vóór 1982; daarna was er sprake van een afvlakking van de groei. De inzet van transportmiddelen per gulden toegevoegde waarde week in 1994 nauwelijks af van het niveau in 1970.

De periode na 1982, waarbij de kapitaalcoëfficiënt weinig veranderde, komt ruwweg overeen met de periode van loonmatiging. Dit beleid werd in 1982 ingezet met het zogenaamde akkoord van Wassenaar tussen de toenmalige voormannen van FNV en VNO. Het lijkt erop dat dit loonmatigingsbeleid inderdaad vruchten heeft afgeworpen. Tot het begin van de jaren tachtig veranderde de vraag naar arbeid nauwelijks en nam, bij een toenemend aanbod, de werkloosheid sterk toe. In de periode daarna kon de werkgelegenheid sterk stijgen, terwijl de kapitaalcoëfficiënt van de productie stabiel bleef.

Een andere factor die bij de stabiele kapitaalcoëfficiënt een rol speelt, is het toenemend belang van uitgaven aan immateriële activa, zoals software. Deze uitgaven worden (nog) niet als investeringen geboekt en dus ook niet in de kapitaalgoederen verwerkt.

Per bedrijfstak zijn er aanmerkelijke verschillen in de voorraad kapitaalgoederen ten behoeve van de productie. Zo kennen de openbare nutsbedrijven (elektriciteitscentrales en energie-infrastructuur) en de exploitatie van onroerend goed (woningen en bedrijfsgebouwen) een zeer hoge kapitaalcoëfficiënt. Hetzelfde geldt voor de overheid (infrastructuur), zij het in mindere mate. De inzet van transportmiddelen, machines en werktuigen is vooral van belang in de transport- en communicatiebedrijven, de openbare nutsbedrijven en de industrie.

Opvallend is de daling van de kapitaalcoëfficiënt van de transport- en communicatiebedrijven, met 7% ten opzichte van 1970. Hieraan ligt een forse daling van de inzet van transportmiddelen ten grondslag: per gulden toegevoegde waarde bedroeg deze in 1994 nog slechts twee derde van de inzet in 1970. Het is aannemelijk dat dit onder andere samenhangt met het toenemende belang van lease. Kapitaalgoederen die worden gehuurd, worden namelijk beschouwd als een investering door de leasemaatschappijen, dat wil zeggen als investeringen in de zakelijke dienstverlening. Verder heeft ook de afstoot van schepen en vliegtuigen naar het buitenland ('uitvlaggen') geresulteerd in een negatief effect op de kapitaalcoëfficiënt. De inzet van machines en werktuigen in de transport- en communicatiebedrijven is overigens wel sterk toegenomen in de afgelopen 25 jaren.

Een relatief hoge stijging van de kapitaalcoëfficiënt is geconstateerd in de nijverheid. De groei vond vrijwel uitsluitend plaats in de periode vóór 1982. Vooral het gebruik van machines en werktuigen is toen sterk gestegen.

Een nadere analyse van de ontwikkelingen na 1982 wijst uit dat de kapitaalcoëfficiënt van de overige dienstverlening (exclusief overheid en de exploitatie van onroerend goed) met meer dan 20% is gestegen tussen 1982 en 1994. Hiermee is deze groep bedrijven een uitzondering, want de kapitaalcoëfficiënt van andere bedrijfstakken kende een zeer geringe stijging of zelfs een daling in de periode na 1982. Dit verschil in ontwikkeling wordt verklaard door het relatief grote aandeel van computers in de investeringen van de overige diensten (15%); in de economie als geheel is dit aandeel nog geen 5%. Juist vanaf het begin van de jaren tachtig maakte de automatisering een stormachtige ontwikkeling door. Ook het toenemende belang van lease heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de groeiende kapitaalcoëfficiënt van deze bedrijfstak, waar de lease-bedrijven deel van uitmaken.

6.10 Kapitaalcoëfficiënt naar bedrijfstakken

	Volume-indices, 1970=100				Niveau
	1975	1982	1990	1994*	1994*
Landbouw en visserij	109	114	108	103	3,5
Nijverheid	111	139	133	140	3,7
Handel en horeca	112	124	115	128	2,2
Transport- en communicatiebedrijven	108	107	99	93	4,9
Overige diensten	106	112	114	117	7,3
w.v. exploitatie onroerend goed	18,2
Overheidsbestuur en sociale verzekering	8,7
Overige	2,1
Totaal	110	126	123	127	5,4

Bron: CBS, detailgegevens Nationale rekeningen.

Bij bovengenoemde cijfers is geen rekening gehouden met het grondbezit. Indien dit ook in de beschouwing betrokken wordt, dan verandert het beeld voor enkele bedrijfstakken behoorlijk. Het meetellen van de waarde van landbouwgrond zou bijvoorbeeld voor 1990 leiden tot bijna een verdrievoudiging van de kapitaalcoëfficiënt in de landbouw en visserij. De waarde van de grond in het kader van de onroerendgoed-exploitatie bedroeg in dat jaar ongeveer drie gulden per gulden toegevoegde waarde. Voor andere bedrijfstakken zijn de effecten uiteraard veel geringer. Ook de aardolie- en aardgasreserves zijn tot nu toe buiten beschouwing gelaten. Bij de delfstoffenwinning zou het meenemen hiervan de kapitaalcoëfficiënt met circa drie punten verhogen.

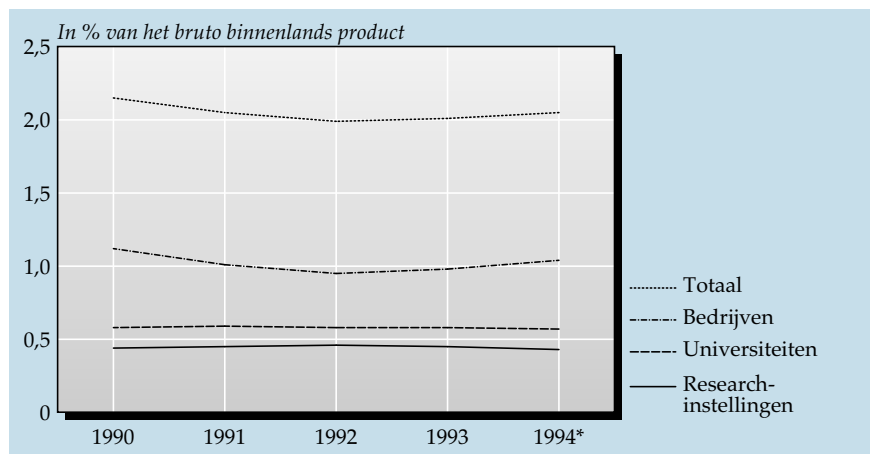
6.3 Kennis

Het wordt voor Nederlandse ondernemers steeds belangrijker dat zij zich op de wereldmarkt onderscheiden door de kwaliteit van hun producten en diensten en door de efficiency van hun productie-apparaat. Dat wordt onder andere bewerkstelligd door toepassing van kennis en de nieuwste technologieën. Kennis is derhalve één van de meest bepalende factoren voor een vergroting van de welvaart. De recent verschenen nota van het Ministerie van Economische Zaken 'Kennis in Beweging' toont aan dat het belang van kennisvorming en -diffusie voor de Nederlandse economie steeds meer wordt ingezien. Innovatie is hierbij het kernbegrip.

Er zijn vele indicatoren waarmee kennisvorming, -diffusie en innovatie beschreven kunnen worden. De uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling (meestal uitgaven voor Research en Development of R&D-uitgaven genoemd) is wellicht de meest gehanteerde indicator.

De gezamenlijke R&D-uitgaven van ondernemingen, universiteiten en researchinstellingen bedroegen in 1994 2,04% van het BBP. In dat jaar zijn deze uitgaven sneller gegroeid (7,2%) dan de economie als geheel. Daarmee lijken de R&D-uitgaven uit een dal te klimmen, nadat ze sinds medio jaren tachtig onder druk hebben gestaan. Deze dalende tendens werd veroorzaakt doordat met name de ondernemingen minder aan R&D deden. In Nederland nemen de ondernemingen iets meer dan de helft van alle R&D-uitgaven voor hun rekening. De rest van het onderzoek wordt door de universiteiten en de researchinstellingen verricht. In andere OESO-landen zijn de ondernemingen doorgaans verantwoordelijk voor veel meer dan de helft van de R&D-uitgaven.

6.11 R&D-uitgaven ten opzichte van het bruto binnenlands product

Bron: CBS, Kennis en economie 1995.

Kenmerkend voor de R&D-inspanningen van Nederlandse bedrijven is dat zij voor bijna de helft geconcentreerd zijn bij de vijf grote multinationale ondernemingen. De concentratie van R&D-inspanningen bij deze vijf bedrijven geeft al aan dat uitgaven in dit kader vooral plaatsvinden in de industrie.

R&D is grotendeels mensenwerk. Personeel is dan ook de belangrijkste kostenpost (55%) in de R&D-budgetten van de bedrijven. Het blijkt dat bij bedrijven buiten de industrie dit loonaandeel groter is dan bij bedrijven in de industrie. De industriële bedrijven besteden relatief meer aan overige exploitatiekosten en aan investeringen in gebouwen, machines en andere onderzoeksapparatuur.

De concentratie van de R&D-uitgaven in de industrie betekent niet dat de ondernemingen buiten de industrie niet innovatief zijn. Het doen van eigen onderzoek is slechts één manier waarop innovatie tot stand komt. Bedrijven in de dienstensector zijn vooral afhankelijk van andere (niet technologische) methoden van innovatie, zoals nieuwe organisatievormen, marketingconcepten of de inkoop van technologie. Uitbesteding van R&D is zo'n vorm van inkoop van technologie. In 1994 werd door bedrijven voor ruim 1,2 miljard aan R&D-activiteiten uitbesteed. Deze uitgaven komen bovenop de bijna 6,4 miljard aan R&D-activiteiten verricht door eigen personeel.

7. *Niet-financiële welvaartsaspecten*

Het gezegde 'geld maakt niet gelukkig' wordt door sommigen liever in de variant 'geld alléén maakt niet gelukkig' gebezigd. Het is in ieder geval een feit dat welvaart ook vele aspecten heeft die niet of slechts indirect met geld van doen hebben. Aan gezondheid, milieu, veiligheid, onderwijs en vrijetijdsbesteding hangt natuurlijk een prijskaartje, maar hier spelen ook andere, niet-financiële aspecten een belangrijke rol. Daarnaast hangt het welbevinden nauw samen met een aantal demografische facetten; relativering of -verbreking, geboorte van kinderen, pensionering, sterfte van familieleden en dergelijke zijn zeer ingrijpende gebeurtenissen die de financiële perikelen dikwijls doen verbleken. Tenslotte bestaat er een nauwe relatie tussen demografische verschuivingen en structurele economische ontwikkelingen. Vandaar dat dit hoofdstuk begint met een paragraaf over de bevolking.

7.1 *Demografische aspecten*

In 1995 woonden er bijna 15,5 miljoen mensen in Nederland. De groei van de bevolking was daarmee 0,5%; dat is iets minder dan in 1994. Dit werd veroorzaakt doordat de geboorte en immigratie lager waren, terwijl er anderzijds meer mensen overleden en emigreerden. Het saldo van (levend)geborenen en overledenen was bijna tweemaal zo groot (53000) als dat van de immigratie en emigratie (32000).

Per vierkante kilometer wonen in ons land gemiddeld ruim 370 mensen. Hiermee is Nederland het dichtstbevolkte land in de Europese Unie. Maar ook in de rest van de geïndustrialiseerde wereld zijn er, op Hongkong en enkele dwergstaatjes na, geen landen waar de mensen zo dicht bij elkaar wonen als in Nederland. België en Japan komen nog het dichtstbij, beide met een gemiddelde van 330 personen per km².

Wel zijn er een aantal dichtbevolkte ontwikkelingslanden. In Bangladesh wonen nu reeds gemiddeld meer dan 800 mensen op een vierkante kilometer. Volgens prognoses van de Verenigde Naties zullen in de volgende eeuw de inwonertallen van andere ontwikkelingslanden zo sterk blijven toenemen dat ook daar het aantal inwoners per km² dat van Nederland zal gaan overtreffen. In India bijvoorbeeld zullen er volgens deze prognoses in het jaar 2050 per km² ruim 500 mensen wonen.

In Nederland zal, naar verwachting, de bevolking de komende veertig jaar blijven groeien. Rond 2035 zal de bevolking zijn maximale omvang van 17,4 miljoen hebben bereikt. Tegen die tijd zal de bevolking veel meer vergrijsd zijn dan nu. Daardoor zal het aantal sterfgevallen op den duur beduidend groter zijn dan het aantal geboorten, hetgeen na 2035 zal leiden tot een geleidelijke daling van het inwonertal.

In 1995 was het aantal (levend)geborenen enkele duizenden lager dan in de voorgaande jaren. Vermoedelijk gaat het hier om een tijdelijke daling. De komende jaren wordt een stijging van het aantal geboorten verwacht, als gevolg van een verdere toename van het aantal vrouwen van boven de dertig dat kinderen krijgt.

Het aantal overledenen daarentegen was in 1995 hoger dan in 1994, ofschoon minder hoog dan in 1993. Deze fluctuaties rond een geleidelijk toenemende trend worden veroorzaakt door tijdelijke sterftepieken ten gevolge van ondermeer griepiepidemieën en extreme kou in de winter en hittegolven in de zomer. De hierdoor optredende grotere sterfte beperkt zich vrijwel uitsluitend tot ouderen. Waarschijnlijk zullen griepiepidemieën en extreme weersomstandigheden in de toekomst steeds meer slachtoffers gaan eisen, aangezien het aantal ouderen de komende decennia nog sterk zal toenemen. De levensverwachting van vrouwen steeg van 80,1 tot 80,3 jaar en die van mannen van 73,8 tot 74,6 jaar in de periode 1990-1994.

Zowel in 1994 als in 1995 was het aantal immigranten lager dan in de voorgaande jaren. Vanwege de invoering van een aantal maatregelen in 1993 en 1994 is in de praktijk de immigratie van mensen zonder Nederlands paspoort beperkt. Zo zijn de regels omtrent gezinsherenigende en gezinsvormende immigratie aangescherpt. Mensen die hun gezin of hun toekomstige partner naar Nederland willen laten komen, moeten beschikken over een voldoende hoog inkomen en adequate woonruimte. Bovendien is er een duidelijke termijn gesteld waarbinnen een dergelijke vorm van immigratie kan plaatsvinden. Ook is sinds april 1994 de procedure voor de aanvraag van een verblijfsvergunning aangescherpt. Ten slotte moeten niet-Nederlanders die zich willen laten inschrijven in de gemeentelijke basisadministratie, een geldig verblijfsdocument kunnen overleggen.

Het aantal gepensioneerden nam verhoudingsgewijs sneller toe dan de totale bevolking van Nederland. Dit komt niet alleen door de voortdurende toename van de gemiddelde leeftijd waarop mensen overlijden. Ook speelt een rol dat de opeenvolgende geboortegeneraties nu geleidelijk groter werden. Na 2010, als de naoorlogse geboortegolf de 65ste verjaardag gaat vieren, zal de vergrijzing in versneld tempo voortgaan.

Het aantal personen jonger dan 20 jaar groeit de laatste jaren weer licht, na een daling die inzette in het midden van de zestiger jaren en aanhield tot 1993. Het aandeel van de 0-19-jarigen in de bevolking dat sinds de jaren zestig was gedaald, verandert daardoor nauwelijks meer. Het proces van ontgroening zet dus niet door.

Het aantal huishoudens is de afgelopen zeven jaar met 12% gestegen. De groei van het aantal eenpersoonshuishoudens was beduidend groter (ruim 20%) dan de toename van het aantal meerpersoonshuishoudens (7%). Daarbij is het meerpersoonshuishouden de afgelopen jaren sterk van karakter veranderd. Terwijl in 1988 het aantal paren met kinderen nog bijna anderhalf keer zo groot was als het aantal paren zonder thuiswonende kinderen (respectievelijk 2,2 miljoen en 1,6 miljoen), waren in 1995 beide groepen ongeveer even groot. Deels was deze verandering het gevolg van de stijgende gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind, van ruim 24 jaar in 1970 tot bijna 28 jaar in 1992. Maar ook zijn er nu meer paren waarvan de kinderen het ouderlijk huis hebben verlaten. Het gemiddeld aantal personen per huishouden is dus dalende.

Het aantal eenoudergezinnen daarentegen veranderde slechts weinig. Weliswaar wordt tegenwoordig gemiddeld bijna één op de zes kinderen buitenechtelijk geboren, maar in de meeste gevallen wonen de ouders van deze kinderen samen. Het aantal vrouwen dat ervoor kiest zonder samenwonenrelatie een kind te krijgen en op te voeden, is zeer beperkt. De meeste eenoudergezinnen ontstaan door het verbreken van een huwelijk of samenwonenrelatie.

7.1 Bevolking en huishoudens

	Stand						Gemiddelde jaarlijkse mutatie 1990/1995
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	
	× 1000						
Bevolking gemiddeld over het jaar ¹⁾	14952	15070	15184	15291	15383	15459	101,5
w.v.							
0-19 jaar ¹⁾	3804	3774	3754	3749	3756	3766	-7,7
20-64 jaar ¹⁾	9228	9349	9457	9545	9606	9646	83,6
65 jaar of ouder ¹⁾	1920	1947	1973	1997	2021	2047	25,5
w.v.							
geboren in Nederland ¹⁾	13760	13819	13878	13938	14001		60,5 ²⁾
geboren in het buitenland ¹⁾	1192	1251	1306	1352	1382		47,4 ²⁾
Levendgeborenen	198	199	197	196	196	189	-1,8
Overledenen	129	130	130	138	133	136	1,4
Immigratie	117	120	117	119	99	96	-4,2
Emigratie	57	57	59	59	62	64	1,4
Saldo correcties	-11	-13	-15	-16	-17	-18	
Huishoudens op 1 juli	6061	6164	6266	6368	6445	6516	91
w.o.							
eenpersoonshuishoudens	1813	1844	1913	1968	2003	2048	47

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek.

¹⁾ Rekenkundig gemiddelde van de aantallen per 1 januari en 31 december.

²⁾ 1990-1994.

Kader 7.a

Bevolking steeds pluriformer

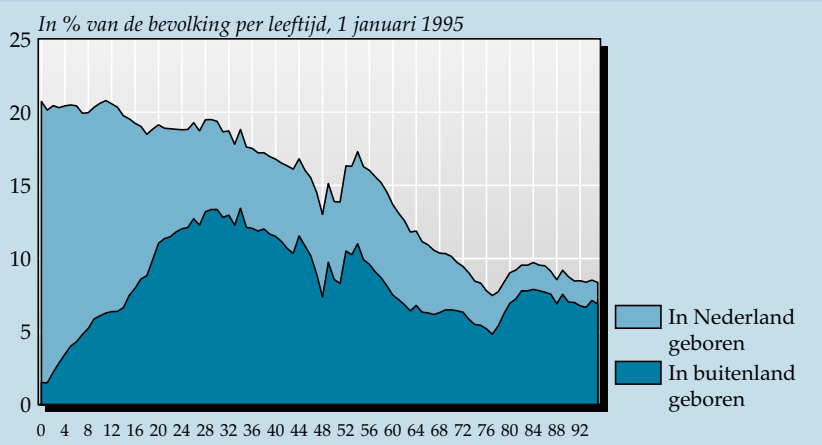
Het deel van de bevolking dat zelf in het buitenland geboren is of minstens één in het buitenland geboren ouder heeft

Een groeiend deel van de bevolking van Nederland is zelf in het buitenland geboren (allochtoon) of heeft één of twee in het buitenland geboren ouders. Lange tijd bestond het allochtone deel van de bevolking voornamelijk uit mensen die waren geboren in het toenmalige Nederlands-Indië of in één van de ons omringende landen. De komst van zogenaamde 'gastarbeiders' vanaf eind jaren vijftig bracht hierin verandering. Deze immigratie was bedoeld om in het destijds bestaande tekort aan ongeschoolde arbeidskrachten te voorzien. Vooral Turken en Marokkanen maakten vervolgens gebruik van de mogelijkheid hun (toekomstige) partner of hun gezinnen te laten overkomen. De onafhankelijkheid van Suriname in 1975 en de verslechtering van de economische situatie in dat land in de jaren tachtig leidden tot een massale uittocht uit dit voormalige rijkdeel. De bevolking van Suriname is tussen 1972 en 1980 gedaald van 380 000 tot 355 000 personen. In 1994 woonden er 405 000 mensen.

Sinds het midden van de jaren tachtig hebben velen die in diverse delen van de wereld om politieke, godsdienstige of andere redenen werden vervolgd, in Nederland asiel aangevraagd. Hoewel lang niet iedereen uiteindelijk werd toegelaten is daardoor het aantal personen uit ondermeer Bosnië-Herzegovina, Irak, Iran, Somalië en Sri Lanka sterk gestegen.

Immigranten zijn doorgaans jonge mensen. Het aandeel in het buitenland geboren personen of hier geboren personen met een of twee buiten Nederland geboren ouders, ligt daardoor hoger in de jongere leeftijdsgroepen.

In het buitenland geboren personen en in Nederland geboren personen met tenminste één in het buitenland geboren ouder

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek.

Kader 7.b

Steeds meer eenpersoonshuishoudens

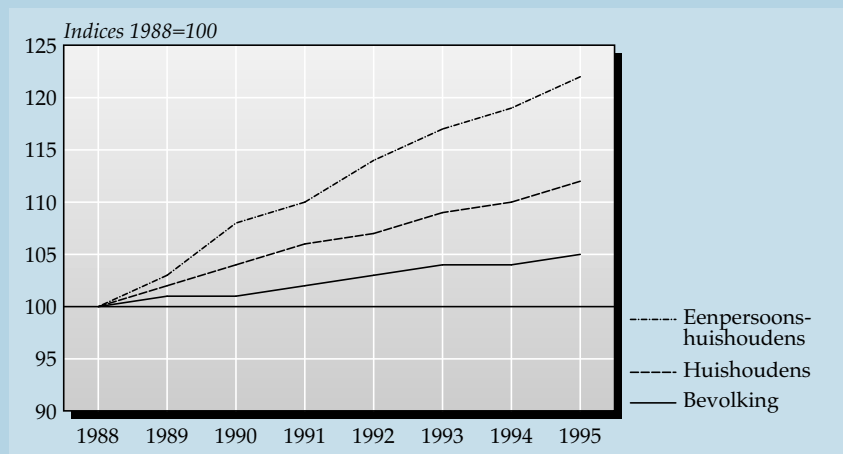
Aantal eenpersoonshuishoudens

Het aantal eenpersoonshuishoudens groeit aanzienlijk sneller dan het aantal inwoners van Nederland. Deze ontwikkeling wordt deels veroorzaakt doordat jongeren die de ouderlijke woning verlaten, meer dan in het verleden de neiging hebben eerst een tijdje alleen te gaan wonen. Het aantal alleenstaanden neemt voorts toe omdat meer mensen na het verbreken van een relatie enige tijd op zichzelf gaan wonen. Daarbij komt dat het aantal samenwoningrelaties de laatste jaren veel sneller is toegenomen dan het aantal huwelijken. Samenwoningrelaties blijken in het algemeen minder stabiel te zijn dan huwelijkse relaties.

De vergrijzing van de bevolking draagt eveneens bij tot de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens. Mensen worden gemiddeld steeds ouder, terwijl het overheidsbeleid in toenemende mate er op is gericht om ouderen zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen. Hierdoor is het aantal personen in bejaardenoorden en verzorgingstehuizen de afgelopen jaren geleidelijk kleiner geworden, ondanks het toegenomen aantal 65-plussers.

De oudere alleenstaanden zijn voor 80% vrouwen. Dit komt omdat vrouwen gemiddeld bijna zeven jaar ouder worden dan mannen. Er zijn dan ook veel meer bejaarde vrouwen dan bejaarde mannen. Omdat vrouwen voorts meestal met een man trouwen die een paar jaar ouder is, is 50% van de oudere vrouwen alleenstaand en slechts 20% van de mannen.

Bevolking, huishoudens en eenpersoonshuishoudens

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek.

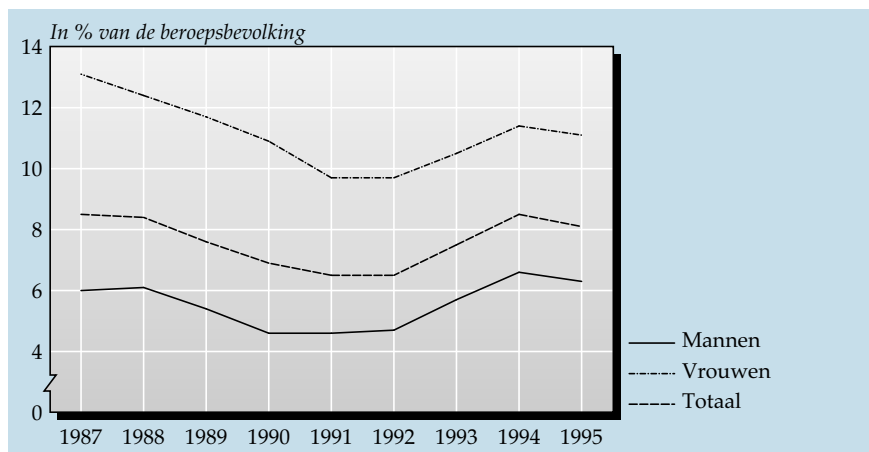
7.2 Sociale aspecten

Veel facetten die het (sociale) welzijn van de bevolking mede bepalen, lieten een positieve ontwikkeling zien. De werkloosheid nam af, de criminaliteit nam niet verder toe, de onderwijsdeelname groeide en het ziekenhuis-'bezoek' daalde iets.

Werkloosheid

De werkloosheid daalde in 1995. Terwijl in 1994 nog 8,5% van de beroepsbevolking werkloos was, nam dit in 1995 af tot 8,1% of 538 000 mensen. Het aantal werkloze mannen nam met 10 000 af tot 256 000, terwijl het aantal werkloze vrouwen juist toenam, met 2 000 tot 282 000. Omdat de beroepsbevolking groeide, nam voor beide geslachten het percentage werklozen af, bij de vrouwen van 11,4% in 1994 tot 11,1% in 1995 en bij de mannen van 6,6% tot 6,3%.

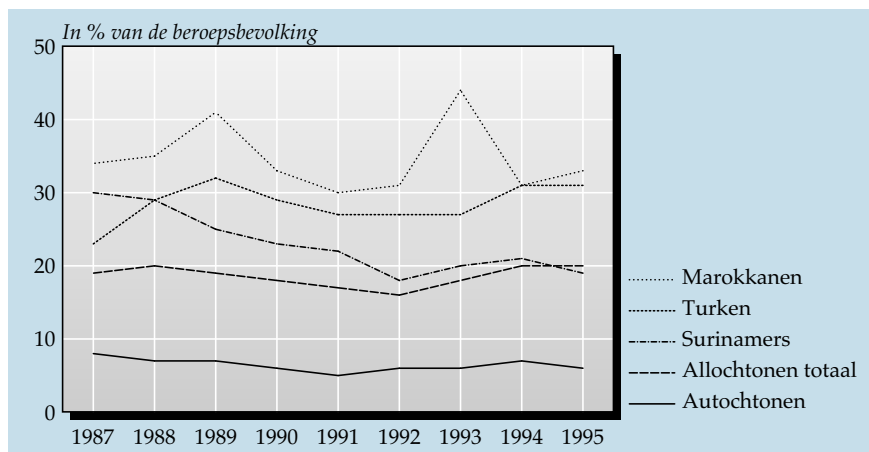
7.2 Werkloosheid naar geslacht

Bron: CBS, *Enquête beroepsbevolking*.

Niet alleen tussen de geslachten bestaan er duidelijke verschillen in werkloosheidspercentages, maar ook tussen autochtonen en allochtonen. Gedurende de periode 1988-1995 was de werkloosheid onder allochtonen naar verhouding drie maal zo hoog als die onder autochtonen. Dit ondanks het feit dat het arbeidsaanbod ook relatief lager ligt bij allochtonen: 55% van de 15-64 jarigen in deze bevolkingsgroep behoort tot de beroepsbevolking terwijl dat percentage voor autochtonen 64 bedraagt. De arbeidsparticipatie van allochtonen (44%) is dus ook veel lager dan die van de autochtonen (59%).

7.3 Werkloosheid naar etniciteit

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking.

Criminaliteit

De criminaliteit lijkt zich enigszins te stabiliseren, zeker in vergelijking met de toename in de jaren tachtig. In 1995 registreerden slachtofferenquêtes onder de bevolking nauwelijks een verdere stijging in de veelvoorkomende criminaliteit terwijl het aantal slachtoffers van geweldsdelicten enige daling vertoonde. Dit beeld wordt bevestigd in de statistiek van het aantal misdrijven dat werd geregistreerd door de politie. Dit aantal misdrijven en specifiek de hoeveelheid zwaardere misdrijven, zijn in 1995 zelfs enigermate gedaald. De bestrijding van de criminaliteit ging in de afgelopen jaren gepaard met een groeiend aantal opgelegde dienstverleningen, maar ook met een toename van het aantal gevangenisstraffen, een langere gemiddelde strafduur en een uitbreiding van de celcapaciteit in gevangenissen.

Het aantal branden was in 1995 wel wat groter dan in voorgaande jaren, vooral door een groter aantal buitenbranden. Dit hield vermoedelijk verband met het droge en warme zomerweer. Het totale schadebedrag was evenwel ongeveer gelijk aan 1994.

Cultuur en recreatie

Het bezoek aan podiumkunsten kende in de afgelopen jaren een voortgaande groei, vooral als gevolg van groeiende bezoekersaantallen van muziekuitvoeringen; het bezoek aan theatervoorstellingen daalde licht.

De groei van het aantal (lange) vakanties van Nederlanders zette zich in 1995 niet voort; het aantal buitenlandse vakanties liet een daling zien, die de groei van het aantal binnenlandse vakanties overtrof. De ontwikkeling van het toerisme vertoonde na een terugval in 1993 weer een stijgende lijn.

Onderwijs

De onderwijsparticipatie groeide, vooral in de leeftijdsgroepen boven 20 jaar. Zo volgde 47,5% van de 16-24 jarigen voltijdonderwijs in 1994, terwijl dit aandeel in 1980 nog op 40,3% lag.

Het opleidingsniveau stijgt dan ook. In 1995 had 58,3% van de bevolking van 15-64 jaar minstens een havo-opleiding. In 1990 was dit nog 51,9%.

7.4 Opleidingsniveau van 15-64 jarigen

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>in % van de bevolking van 15-64 jaar</i>						
BO	18,9	18,0	17,1	16,4	15,7	14,8
MAVO/LBO	29,2	28,9	28,2	27,5	27,4	26,9
HAVO/VWO/MBO	35,9	37,0	37,5	38,2	38,4	38,7
HBO	11,0	11,5	12,1	12,7	13,0	13,7
WO	4,6	4,5	4,9	5,1	5,3	5,6
Onbekend	0,4	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking.

De uitgaven van de overheid voor onderwijs lijken zich te stabiliseren. Uitgedrukt in procenten van het BBP is sprake van een voortgaande daling.

Gezondheidszorg

Op langere termijn bezien is er sprake van een stijgend aantal contacten met huisartsen en specialisten. Recentelijk lijkt deze stijging echter af te vlakken. Bij het tandartsbezoek is deze opwaartse trend in 1995 doorbroken door een daling onder de ziekenfondsverzekerden. De stijging van het gebruik van medicijnen zette zich nog wel voort; deze toename betreft de laatste jaren vooral de vrij verkrijgbare medicijnen. Bij de ziekenhuizen is al geruime tijd sprake van zowel een daling van het aantal bedden als een verkorting van de verpleegduur; het aantal opnamen bleef ongeveer op hetzelfde niveau.

Het aantal mensen met een (zeer) goede gezondheid blijft schommelen rond de 81% van de bevolking.

Hoewel de kosten van de gezondheidszorg een voortgaande stijging lieten zien, werd de stijging allengs minder groot; in 1995 bedroeg deze groei 3,2%, in 1994 was dit nog 3,8%.

Kader 7.c

Concentratie van lage inkomens in de vier grote steden

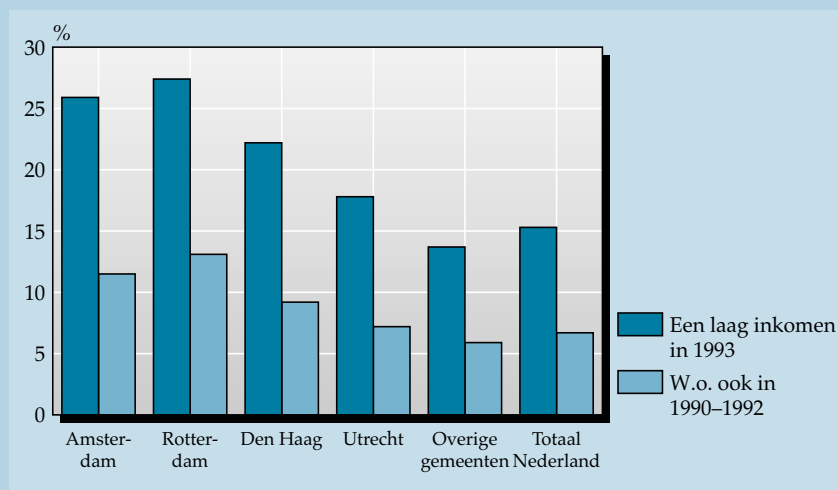
Aantal huishoudens met een inkomen rond het sociale minimum

In 1993 moesten in Nederland ruim 900 000 huishoudens rondkomen van een inkomen om en nabij het sociale minimum. Hiervan hadden er 400 000 ook in de drie voorafgaande jaren een laag inkomen.

Met name in de vier grote steden is de inkomenssituatie van veel huishoudens weinig rooskleurig. Het aandeel van de huishoudens met een laag inkomen ligt in de vier grote steden ver boven het landelijk gemiddelde. Zo moet ruim een kwart van de huishoudens in Amsterdam en Rotterdam van een laag inkomen rondkomen. In deze twee steden heeft ongeveer één op de acht huishoudens een duurzaam laag inkomen. In Den Haag en Utrecht is de concentratie van lage en duurzaam lage inkomens iets minder hoog, maar wel beduidend hoger dan in de rest van Nederland.

Voor een vergelijkbaar welvaartsniveau benodigt een echtpaar minder dan het dubbele inkomen van een alleenstaande. Daarom zijn de inkomensgrenzen voor de minima afhankelijk van de grootte en samenstelling van het huishouden. Zo is een laag inkomen voor een alleenstaande van 23 jaar en ouder gedefinieerd als een inkomen van minder dan 1550 gulden per maand, terwijl voor echtparen zonder thuiswonende kinderen de grens bij 2100 gulden per maand ligt (dit is omgerekend naar prijzen van 1995). Deze grenzen liggen ongeveer 200 gulden boven het netto sociale minimum. Bij de bepaling van het huishoudensinkomen is huursubsidie buiten beschouwing gelaten. Zelfstandig wonende studenten zijn niet in de cijfers opgenomen vanwege hun bijzondere inkomenssituatie.

Aandeel huishoudens met een laag inkomen per gemeente

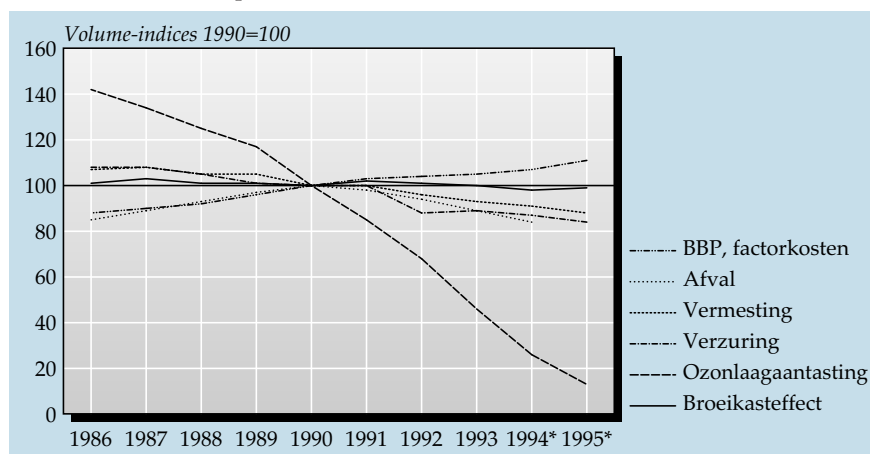

Bron: CBS, Inkomens-panelonderzoek.

7.3 Milieu-aspecten

De uitstoot van een aantal belangrijke milieubelastende stoffen bleef in 1995 achter bij de productiegroei. Dit blijkt uit grafiek 7.5, waarin de uitstoot van milieubelastende stoffen wordt vergeleken met de volumegroei van het BBP. Daarbij is deze uitstoot gegroepeerd naar de bijdrage aan vijf belangrijke milieuproblemen, zoals het broeikas-effect en de verzuring. Alleen de emissies die bijdragen aan het broeikas-effect bevinden zich in 1995 nog ongeveer op het niveau van 1990. De verzuring, de vermesting en de hoeveelheid afval namen af, terwijl de productie en de consumptie bleven stijgen. De daling van de ozonlaagaantasting was ronduit spectaculair: in 1995 bedroeg de milieudruk nog slechts 15% van het niveau in 1990. Het verbod op het gebruik van CFK's als drijfgassen in bijvoorbeeld spuitbussen speelde hierbij een belangrijke rol.

7.5 Bruto binnenlands product en milieu-indicatoren

Bron: CBS, Rekeningen en indicatoren voor economie in milieu, NAMEA 1986-1992.

Tabel 7.6 laat zien in welke mate economische activiteiten bijdroegen aan de milieudruk. De gegevens hebben betrekking op 1993, het meest recente jaar waarvoor informatie op detailniveau beschikbaar is. Overigens is gebleken dat de percentages in deze tabel van jaar op jaar weinig veranderen. De totale binnenlandse milieuvervuiling is deels gerelateerd aan de consumptieve bestedingen van huishoudens en deels afkomstig van de productie. Tenslotte betreft een klein deel emissies die niet zijn toe te rekenen aan de huidige productie of consumptie. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om methaan- en CFK-emissies uit stortplaatsen. Voor alle milieu-indicatoren, behalve voor het geloosde afvalwater, geldt dat de productie het grootste aandeel had in de milieu-vervuiling. Het aandeel van de consumptie in de vervuiling door afvalwater was 55%, terwijl daarentegen van de totale uitstoot van ozonlaagaantastende stoffen slechts 2% voor rekening kwam van de consumptie door huishoudens.

Ongeveer 8% van de gezinsconsumptie had betrekking op de aankoop en het gebruik van privé-vervoermiddelen. Voor de meeste milieu-problemen was de bijdrage van dit eigen vervoer aan de vervuiling veel hoger dan het aandeel ervan in de totale consumptie. Zo was bijna 90% van de verzurende uitstoot door de consumenten afkomstig van het gebruik van de auto en overig gemotoriseerd vervoer. Dus was de directe verzurende uitstoot per gulden besteed aan eigen vervoer ongeveer 80 maal zo hoog als de uitstoot per gulden overige consumptieve bestedingen door huishoudens.

Op overeenkomstige wijze zijn bij de productie activiteiten aan te wijzen waarvan het aandeel in de milieudruk groter of kleiner is dan het aandeel in het BBP. Zo leiden de uitstoot van ammoniak, fosfaten en nitraten door de landbouw en de vrij hoge energie-intensiteit van de tuinbouw tot een naar verhouding hoge bijdrage per gulden toegevoegde waarde aan de verzuring, vermesting en het broeikaseffect.

In verhouding tot de toegevoegde waarde draagt de nijverheid relatief veel bij aan het broeikaseffect, de ozonlaagaantasting en het afvalprobleem. Dit geldt in het bijzonder voor de chemische industrie. Elektriciteitsbedrijven dragen nogal veel bij aan het broeikaseffect. De bouwnijverheid kent vooral een relatief hoge uitstoot van afval. Bij de diensten ligt de milieudruk per gulden toegevoegde waarde ruimschoots beneden het gemiddelde.

Niet alle activiteiten hebben hun milieudruk in dezelfde mate teruggebracht. Tabel 7.7 toont de gemiddelde jaarmutaties over de periode 1986-1993 van de milieu-indicatoren, met uitzondering van het geloosde afvalwater.

De forse jaarlijkse volumegroei (gemiddeld 2,7%) van de consumptie ging gepaard met een daling van de hoeveelheid (niet hergebruikt) afval (-0,3%), alsmede van alle overige indicatoren voor de vervuiling. Opvallend is de daling van de bijdrage aan het afvalprobleem die zich bij het eigen vervoer voordeed. Het aantal voertuigwrakken en afgedankte autobanden is voortdurend teruggelopen.

Evenals bij de consumptie het geval was, ging de volumegroei van de productie-opbrengst, het BBP, gepaard met een veel geringere stijging van het afval en met een daling van alle andere genoemde milieu-indicatoren. De landbouw droeg flink bij aan de vermindering van de vermesting en de verzuring, terwijl de industrie voornamelijk verantwoordelijk was voor de geringere ozonlaagaantasting en de naar verhouding beperkte toename van de hoeveelheid afval.

7.6 Economische indicatoren en milieu-indicatoren t.a.v. productie en consumptie, 1993

	Economische indicatoren		Milieu-indicatoren					
	BBP, factor-kosten	Consumptieve bestedingen	Broeikas-effect	Ozonlaag-aantasting	Verzuring	Vermesting	Vast afval	Afval water
<i>aandelen in %</i>								
Consumptieve bestedingen			19	2	15	8	27	55
Productie			79	97	85	92	73	45
Stortplaatsen e.d.			2	1	-	-	-	-
Consumptieve bestedingen		100	100	100	100	100	100	100
w.v. eigen vervoer		8	38	-	88	21	1	-
overig		92	62	100	12	79	99	100
Productie	100		100	100	100	100	100	100
w.v. landbouw en visserij	3		15	2	47	81	6	2
nijverheid	28		66	64	36	8	65	31
diensten	69		19	34	17	11	29	67

Bron: CBS, Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu, NAMEA 1986-1992.

7.7 Economische indicatoren en milieu-indicatoren voor productie en consumptie: gemiddelde jaarlijkse mutaties, 1986-1993 (rekenkundige gemiddelden)

	Economische indicatoren		Milieu-indicatoren				
	BBP factor kosten	Consumptieve bestedingen	Broeikas-effect	Ozonlaag-aantasting	Verzuring	Vermesting	Vast Afval
	<i>% volumemutaties</i>		<i>% groeivoeten</i>				
Totaal	2,7	2,7	-0,1	-9,7	-2,6	-2,1	0,9
Consumptieve bestedingen		2,7	-0,3	-4,3	-1,2	-2,0	-0,3
w.o. eigen vervoer		0,8	1,3	-	-1,1	-1,0	-8,7
andere consumptie		2,9	-1,0	-4,3	-1,4	-2,2	0,0
Productie-activiteiten	2,7		-0,1	-9,8	-2,8	-2,1	1,4
landbouw en visserij	4,2		1,5	-6,0	-2,9	-2,4	8,5
nijverheid	1,5		-0,3	-10,1	-3,8	-1,7	0,3
diensten	3,3		-0,4	-9,0	0,5	-0,2	3,4

Bron: CBS, Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu, NAMEA 1986-1992.

Deze gegevens over de directe uitstoot van vervuilende stoffen door bedrijven zeggen echter niet alles. Er bestaat namelijk een sterke verwevenheid tussen de afzonderlijke bedrijfstakken. Bij een vergelijking van bedrijfstakken op basis van

hun directe aandelen in de milieu-indicatoren blijft deze onderlinge afhankelijkheid onderbelicht. Immers, wanneer een bedrijfstak met een relatief schoon productieproces gebruik maakt van halffabrikaten afkomstig van een bedrijfstak met een relatief groot aandeel in de vervuiling, dan veroorzaken de producten van de eerstgenoemde bedrijfstak meer vervuiling, dan op het eerste gezicht zou blijken. Dergelijke indirect veroorzaakte emissies kunnen in de beschouwing worden betrokken door de vervuiling in de verschillende productie-activiteiten toe te rekenen aan de afzet van eindproducten. Dit betekent dat de vervuiling die verband houdt met de productie van grond- en hulpstoffen wordt toegerekend aan de bedrijfstak die deze goederen gebruikt. De op deze manier berekende (procentuele) aandelen in de vervuiling worden gecumuleerde aandelen genoemd. Hier is ook rekening gehouden met indirecte vervuiling in het buitenland die samenhangt met het intermediair gebruik van ingevoerde goederen. Omdat er veel ingevoerd wordt in Nederland, is de totale toegerekende (gecumuleerde) vervuiling aanzienlijk groter dan de totale directe vervuiling die in tabel 7.6 is weergegeven. Indien deze cijfers werden gebruikt in een internationale vergelijking, zou evenwel de gecumuleerde vervuiling ten behoeve van de uitvoer hierop weer in mindering gebracht moeten worden. Ten behoeve van een vergelijking van de vervuilingintensiteit per productgroep is een dergelijke correctie niet wenselijk.

Uit tabel 7.6 blijkt dat de landbouw (inclusief de visserij) zorgt voor bijna de helft van de binnenlandse verzuring en voor ruim 80% van de vermisting. Wanneer de vervuiling wordt toegerekend aan eindproducten ontstaat een geheel ander beeld. Het aanzienlijke verbruik van landbouwproducten door de voedingsmiddelenindustrie leidt er toe dat bijna de helft van de vermisting en bijna 30% van de verzuring juist aan voedingsmiddelen moet worden toegerekend.

7.8 Vervuilingsintensiteiten per gulden eindproduct, in verhouding tot de gemiddelde vervuilingintensiteit, 1987

	Broeikas-effect	Ozonlaag-aantasting	Verzuring	Vermisting	Vast afval
	<i>aandeel in vervuiling/aandeel in finale afzet</i>				
Productie-activiteiten					
landbouw en visserij	3,08	1,29	8,26	13,91	1,51
nijverheid	1,70	1,71	1,59	1,46	1,71
diensten	0,45	0,50	0,33	0,22	0,49
Totaal	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

Bron: CBS, Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu, NAMEA 1986-1992.

Tabel 7.8 geeft een globaal overzicht van de vervuilingssintensiteit per gulden eindproduct van een aantal bedrijfstakken in 1987. Hieruit blijkt bijvoorbeeld dat de aankoop van een eindproduct van de landbouw en visserij gemiddeld bijna zeven keer zoveel (3,08/0,45) broeikas-effect veroorzaakte als een zelfde bedrag besteed aan een dienst. Voor de ozonlaagaantasting, de verzuring, de vermesting en het afval was dit respectievelijk 2½, 25, 63 en 3 keer zoveel. Een gulden besteed aan een eindproduct van de nijverheid leverde 46,71% meer vervuiling op dan gemiddeld.

Tabel 7.9 weerspiegelt de procentuele afname van vervuilingssintensiteiten in 1992 ten opzichte van 1987. Deze daling kan worden beschouwd als de 'efficiency-winst' die ten aanzien van de verschillende milieuthema's gedurende deze periode is behaald. Met milieu-efficiencywinst wordt dan bedoeld: minder vervuiling per gulden eindproduct. Voor alle thema's is een efficiencywinst zichtbaar; voor afval is dit 7%, voor ozonlaagaantasting werd zelfs een winst van 48% geboekt. Het is opmerkelijk dat voor ieder van de vijf milieuthema's de grootste efficiencywinst is behaald bij de meest vervuilende eindproducten (zie ook tabel 7.8).

7.9 Relatieve afname in vervuilingssintensiteiten van eindproducten in 1992 t.o.v. 1987, naar bedrijfstakken en milieuthema's

	Broeikas-effect	Ozonlaagaantasting	Verzuring	Vermesting	Vast afval
	%				
Productie-activiteiten					
landbouw en visserij	23	43	42	33	3
nijverheid	15	49	34	27	9
diensten	13	46	21	18	7
Totaal	14	48	32	25	7

Bron: CBS, Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu, NAMEA 1986-1992.

Kader 7.d

De balans tussen milieu en economie

Wat zegt een 'Groen' BBP?

Het BBP is een maatstaf voor het feitelijke inkomen dat in een bepaald jaar in een land verdiend wordt. De berekeningswijze van deze indicator is vastgelegd in internationale richtlijnen.

Van verschillende kanten zijn voorstellen gedaan om een 'Groen' BBP of een 'duurzaam' nationaal inkomen te berekenen. Hierbij zou alle problematische vervuiling in geld moeten worden uitgedrukt en het totaalbedrag daarvan zou moeten worden afgetrokken van het feitelijke BBP of nationaal inkomen voor een bepaald jaar in het verleden. Het probleem is evenwel dat onze economie er destijds geheel anders uitgezien zou hebben, indien deze vervuiling daadwerkelijk in rekening gebracht was, bijvoorbeeld bij de vervuilende bedrijven. Immers, de betrokken producenten zouden deze extra kosten (deels) doorberekend hebben aan hun afnemers, die op hun beurt minder van die veel duurdere producten gekocht hadden. Anderzijds was de omzet van milieu-vriendelijkere producten wellicht hoger geweest, omdat die dan relatief goedkoper geworden waren. Hierdoor zou dus een andere productiestructuur ontstaan zijn. Al met al is het effect op het BBP onzeker en sterk afhankelijk van de gehanteerde veronderstellingen.

Indien de rekening voor de vervuiling geïnd zou zijn in de vorm van een extra belasting, dan had het voor de invloed op het BBP nogal wat uitgemaakt hoe de overheid de extra middelen besteed had (bijvoorbeeld loonbelastingverlaging, reductie financieringstekort of subsidiëring milieu-investeringen). Kortom, het effect op het BBP kan alleen op basis van een economisch model geschat worden. Op basis van een dergelijk model zou dan gesimuleerd moeten worden hoe de economie er destijds uitgezien had, indien bepaalde milieunormen niet overschreden waren. Die milieunormen zouden daarbij door de samenleving gewenst en vastgesteld moeten zijn.

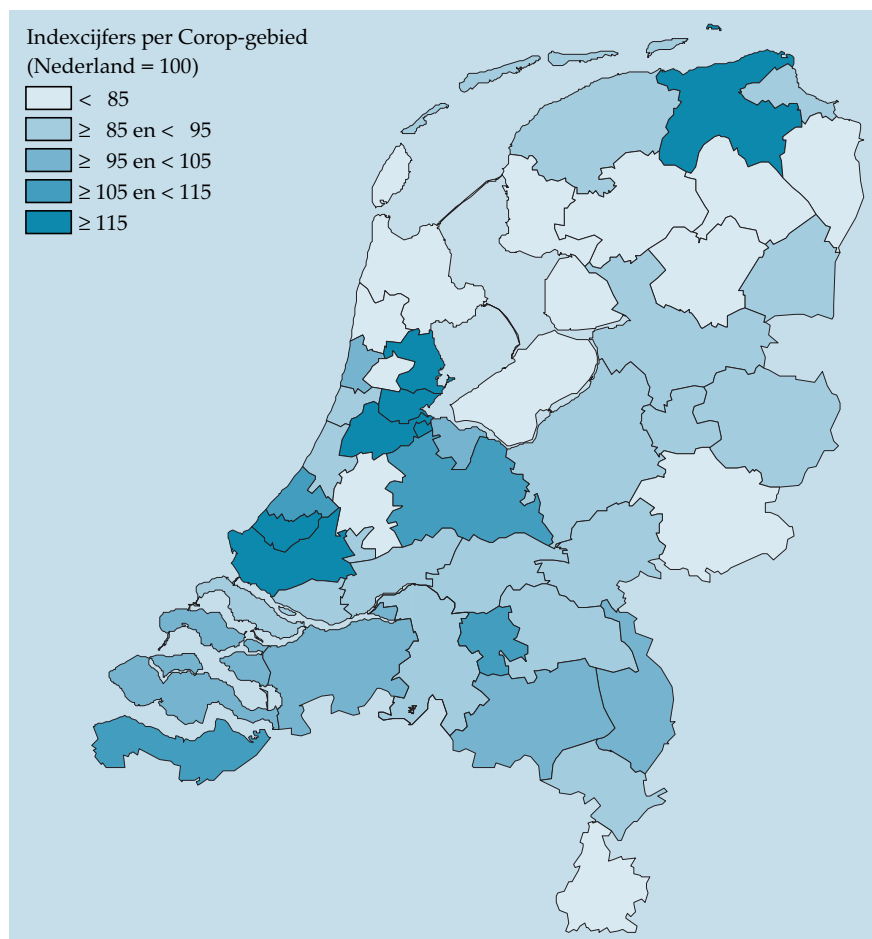
In plaats van te proberen om de totale welvaart in één getal uit te drukken, is het mogelijk om voor verschillende facetten van onze welvaart afzonderlijke indicatoren te ontwikkelen (zie ook tabel 1.1 van deze publicatie). De milieu-module (NAMEA) van het CBS is gebaseerd op deze filosofie. Deze module is een informatiesysteem waaraan volledig consistente economische en milieu-indicatoren worden ontleend. Thans zijn indicatoren beschikbaar voor het broeikas-effect, ozonlaagaantasting, verzuring, vermisting, afval, afvalwater en de olie- en gaswinning. Tegelijkertijd komt dit informatiesysteem van pas bij allerhande beleidsanalyses waarin de relatie tussen economie en milieu een rol speelt.

7.4 Regionale aspecten

Net zo min als er sprake is van één landschapsbeeld voor heel Nederland, bestaat er één 'economisch landschap' tussen Terschelling en Vaalserberg. De economische activiteiten zijn niet gelijkmatig over Nederland gespreid. De ene regio levert een grotere bijdrage aan het bruto binnenlands product dan de andere. Zo wordt bijna de helft (47%) van het BBP in de drie Randstedelijke provincies verdiend. Zuid-Holland is zelfs alleen al goed voor bijna een kwart (23%) van het totaal; anderzijds wordt in Flevoland slechts 1% van het BBP voortgebracht.

Krantenberichten over de Nederlandse economie worden niet zelden overheerst door de zogenaamde mainports Rotterdam en Schiphol. Het aandeel van deze gebieden in de nationale economie is inderdaad niet gering: in Rijnmond wordt bijna 10% van de toegevoegde waarde voortgebracht en in de regio Schiphol (exclusief de gemeente Amsterdam) bijna 4%.

7.10 Bruto regionaal product per inwoner, 1994*

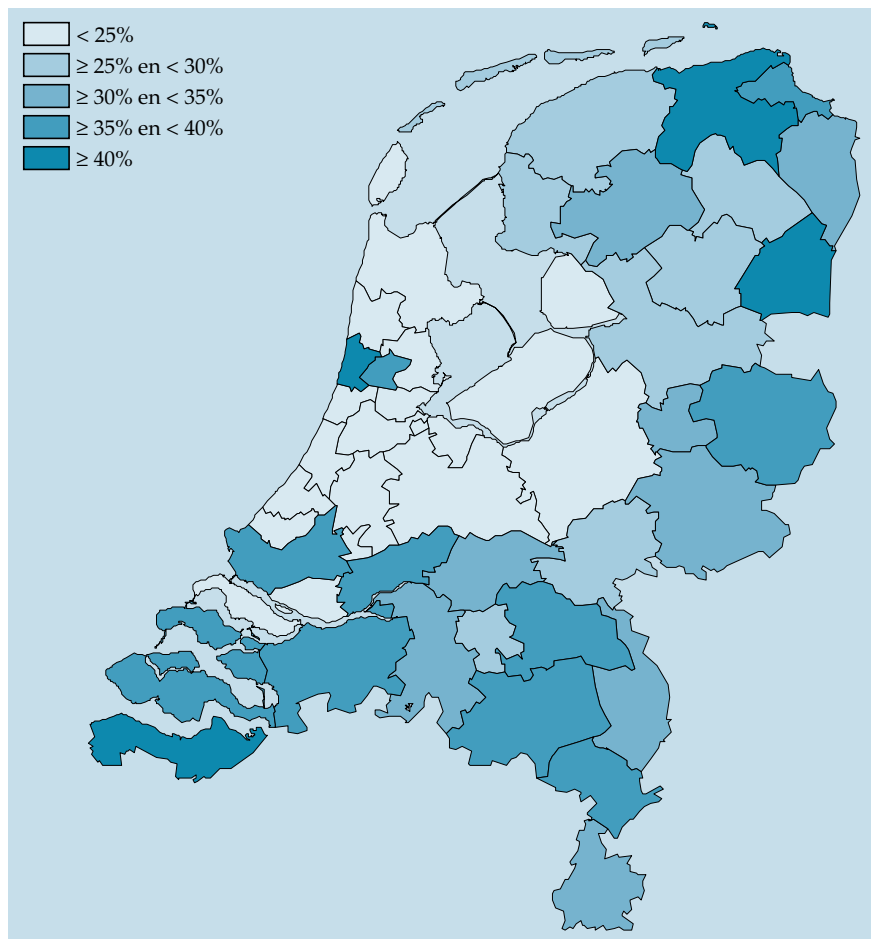
Bron: CBS, Regionale economische jaarcijfers.

Bruto regionaal product per inwoner

Het bruto regionaal product (BRP) geeft aan hoeveel toegevoegde waarde in de betreffende regio wordt gevormd. Dit is overigens niet hetzelfde als het gemiddelde inkomen per huishouden in deze regio. Immers, forensen verdienen hun geld elders en verder zorgen indirecte belastingen en subsidies en de afroaming van aardgas- en aardoliewinsten door de overheid voor een aanzienlijke inkomensherverdeling tussen regio's.

Figuur 7.10 toont duidelijk de regionale goudhaantjes van onze economie: de gebieden met de eerdergenoemde mainports, de regio Delft en Westland en het gedeelte van de provincie Groningen met het gasveld in Slochteren. Laatstgenoemd gebied heeft een regionaal product per inwoner dat 50% boven het Nederlands gemiddelde ligt. In dezelfde provincie ligt echter ook de regio met de laagste toegevoegde waarde per inwoner: het BRP per inwoner van Oost-Groningen ligt

7.11 Aandeel nijverheid in het bruto regionaal product, 1994*

Bron: CBS, Regionale economische jaarcijfers.

40% onder het landelijke cijfer. Ook Flevoland ligt ver onder het landelijk gemiddelde. Dit komt vooral omdat relatief veel inwoners van deze provincie elders werken. In iets mindere mate geldt dit ook voor de Kop van Noord-Holland, de Zaanstreek en het oostelijk deel van de provincie Zuid-Holland.

Aandeel nijverheid

Niet alleen de omvang van de toegevoegde waarde verschilt per regio, ook de manier waarop deze wordt gevormd. Zo is de nijverheid het sterkst vertegenwoordigd in de regio IJmond (47%, Hoogovens) en Zeeuwsch-Vlaanderen (45%, chemie). Op zich zijn ook de aandelen in Overig Groningen (52%) en Zuidoost-Drenthe (48%) groot. Maar als de delfstoffenwinning buiten beschouwing wordt gelaten, dan bedraagt het aandeel van de nijverheid in deze gebieden respectievelijk slechts 25% en 34%.

Het ruimtelijke patroon van de regionale aandelen van de nijverheid is in feite opmerkelijk. Immers, de Randstad wordt door sommigen gezien als het economisch hart van Nederland, maar juist buiten deze ring is de nijverheid het sterkst vertegenwoordigd. De regio's IJmond en Zaanstreek vormen wel een industriële inham in het noordelijk deel van de Randstad.

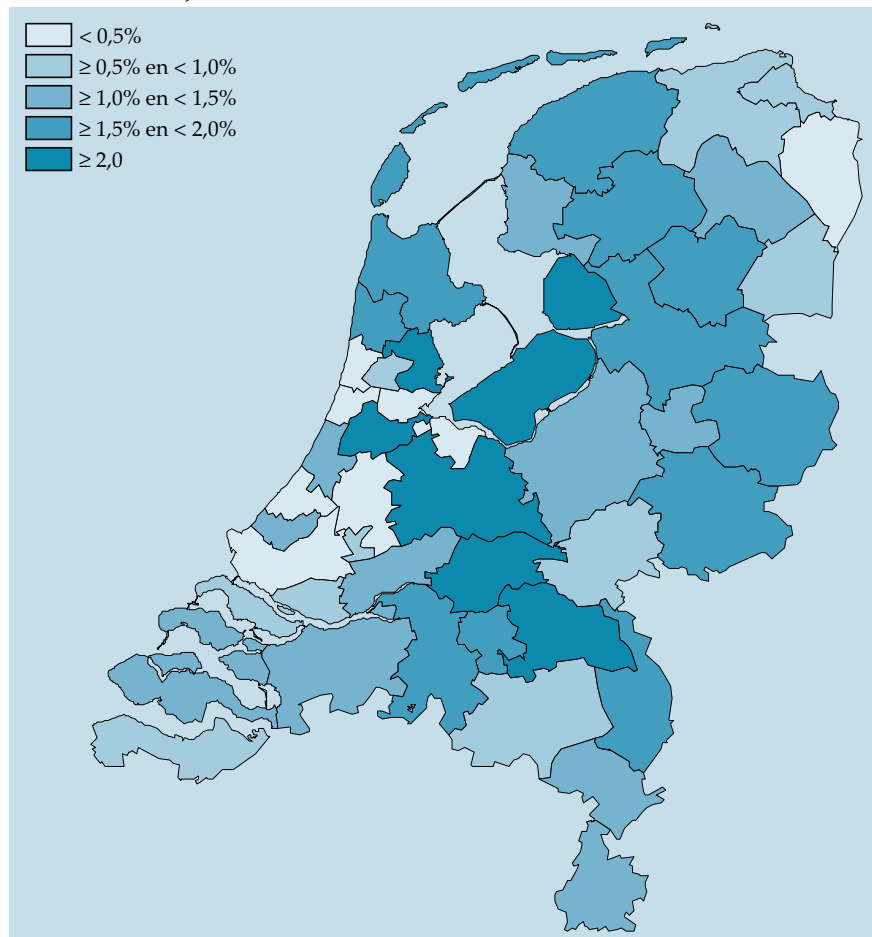
Werkgelegenheid

In Nederland als geheel groeide het arbeidsvolume van werknemers in de periode 1987-1994 gemiddeld met 1,2% per jaar. Onder andere vanwege regionale verschillen in de productiestructuur was de groei van de werkgelegenheid ongelijk over het land verdeeld. In Flevoland groeide de werkgelegenheid het snelst: gemiddeld 5% per jaar. Dat was zelfs een half procentpunt hoger dan de gemiddelde bevolkingsgroei in dezelfde periode. Het gaat in deze provincie om beperkte aantallen: een groei van bijna 16 duizend arbeidsjaren in zeven jaar. De werkgelegenheidsgroei van 2,8% per jaar in Utrecht was absoluut gezien vier maal zo groot als die in Flevoland.

Opmerkelijk is het grote verschil in ontwikkeling tussen de eerdergenoemde mainports. Op en rond Schiphol is het arbeidsvolume in de periode 1987-1994 jaarlijks 2,5% toegenomen terwijl de groei in de Rijnmond bleef steken op een half procent. Deze vergelijking is evenwel niet helemaal reëel. Immers, in het algemeen staat de werkgelegenheid in grote steden onder druk en dus heeft de stad Rotterdam een neerwaartse invloed uitgeoefend op de werkgelegenheidsgroei in de Rijnmond als geheel. Anderzijds is de ontwikkeling in de stad Amsterdam niet meegenomen in het bovengenoemde groeipercentage van 2,5 voor de regio Schiphol. Inclusief de stad zelf, kende de regio Groot-Amsterdam een werkgelegenheidsgroei van 0,9%.

Uitgesproken slecht ontwikkelde de werkgelegenheid zich in IJmond, de agglomeratie Haarlem en het Gooi en Vechtstreek. In deze gebieden was zelfs sprake van een daling van het arbeidsvolume.

7.12 Gemiddelde jaarmutatie arbeidsvolume werknemers, 1987-1994*

Bron: CBS, Regionale economische jaarcijfers.

8. Slot

In de voorgaande hoofdstukken zijn vele facetten van de Nederlandse economie aan de orde geweest. 1995 komt uit de verschillende invalshoeken naar voren als een relatief goed jaar, ook in vergelijking met de ons omringende landen. De volumegroei van het BBP bedroeg meer dan 2%, de bedrijfsinvesteringen trokken aan, de winsten bleven op een hoog niveau en het beschikbaar inkomen van huishoudens nam behoorlijk toe. Op sociaal terrein was vooral de daling van de werkloosheid hoopgevend. In vergelijking met vorige jaren kwamen er relatief veel voltijdbanen bij.

Een deel van deze positieve ontwikkelingen hangt samen met een normaal conjunctuurpatroon. Na het matige jaar 1993 gaf 1994 een duidelijk winstherstel te zien. In 1995 volgde een opleving van de investeringen, waardoor de invoer sterker groeide dan de uitvoer. De lagere BBP-groei in 1995 ten opzichte van een jaar eerder hing grotendeels samen met het wegvallen van een krachtig voorraadeffect in 1994; een forse voorraadtoename in dat jaar volgend op een forse intering in 1993. Tegen het einde van 1995 leek de gezinsconsumptie het economische voortouw over te nemen van de uitvoer en de investeringen.

Aan het einde van dit boek resteren dan ook twee vragen. Ten eerste, hoe staat het met de oplossing van een aantal sociaal-economische problemen in ons land? Ten tweede, vallen er structurele trends te ontdekken in de reeks van jaarlijkse veranderingen? Zonder te streven naar volledigheid wordt hierna op beide vragen beknopt ingegaan, op basis van de uitkomsten in eerdere hoofdstukken van dit boek. Bij de beantwoording van de eerste vraag wordt achtereenvolgens gekeken naar de werkloosheid, de relatie tussen winsten en investeringen van ondernemingen, de overheidsfinanciën en het milieu.

Als het gaat om werk, dan steekt 1995 gunstig af. Het arbeidsvolume steeg beduidend sneller dan in de drie voorafgaande jaren en het werkloosheidspercentage daalde, van 8,5% naar 8,1%. De (gestandaardiseerde) werkloosheid in Nederland is thans de laagste in de Europese Unie, op Luxemburg en Oostenrijk na. De Nederlandse werkloosheid is overigens nog wel fors hoger dan die in de Verenigde Staten en Japan. In de relatief hoge werkloosheid onder allochtonen is ook in 1995 geen verbetering opgetreden. Al met al behoort nu 57,8% van de 15-64-jarigen in ons land tot de werkzame beroepsbevolking. In 1987 lag dit aandeel nog op 52,4%.

Op het gebied van de investeringen heeft de winsttoename bij de bedrijven in 1994 een jaar later ook tot een behoorlijke investeringsgroei in eigen land geleid. In 1995 werd 6,0% van de netto toegevoegde waarde van niet-financiële ondernemingen gebruikt voor uitbreidingsinvesteringen in vaste activa. In de periode 1990-1994

was dit percentage voortdurend gedaald, van 8,0% naar 4,5%. Anderzijds lag de verhouding tussen hun netto winst na belastingen en hun netto toegevoegde waarde in 1995 op hetzelfde niveau als in 1991 en 1994 (18%), na een aanmerkelijke daling in de tussenliggende jaren. Al met al werd in 1995 nog wel een kwart van de netto winst niet geïnvesteerd maar toegevoegd aan de financiële middelen, terwijl deze verhouding in het decennium daarvoor gemiddeld 11,4% bedroeg. Nog steeds investeren Nederlandse bedrijven evenwel meer in het buitenland dan buitenlandse bedrijven in ons land investeren, maar dit verschil was in 1995 het laagste sinds 1988. Tevens zijn de dividenden en overige winstuitkeringen uit het buitenland in de jaren negentig behoorlijk toegenomen, terwijl de vergelijkbare afdrachten aan het buitenland vrij stabiel bleven. Daardoor levert deze inkomensstroom sinds 1993 voor het eerst een positief saldo op. Vanaf 1994 is ook het totale saldo van de primaire inkomensstromen (lonen, rente, dividenden, royalties, en dergelijke) met het buitenland positief. Dit was na 1973 niet meer voorgekomen.

Het vorderingentekort van de overheid en de staatsschuld zijn in 1995 toegenomen in verhouding tot het BBP. Hiermee is de afstand tot de EMU-normen voor de overheidsfinanciën vergroot. Vooral de inkomsten van de overheid stegen minder snel dan het BBP. Hetzelfde gold voor de uitgaven, maar in mindere mate. De ontvangsten uit belastingen op inkomen en vermogen en sociale verzekeringspremies zijn zelfs in waarde gedaald. Als percentage van het BBP is het totaal van belastingen en premies betaald aan de overheid gedaald van 48,1% in 1993 naar 45,2% in 1995.

Al geruime tijd dalen de emissies die een aantal belangrijke milieuproblemen veroorzaken. Dit geldt het sterkst voor de stoffen die de ozonlaag aantasten. In dit geval bestaat er een internationaal verdrag en brede overeenstemming over de urgentie van terugdringing. In 1995 was de uitstoot van deze stoffen meer dan 85% lager dan in 1990. De emissies die verzuring, vermisting en het afvalprobleem veroorzaken, lopen ook terug. Bij het broeikaseffect was in 1995 sprake van een stabilisatie van de uitstoot, na een lichte teruggang in de jaren ervoor. In al deze gevallen is de gemiddelde uitstoot per eenheid product in ons land sterk afgenomen. Dit impliceert overigens niet dat de achteruitgang van de milieukwaliteit tot staan gebracht is.

Ten slotte zal hier kort worden ingegaan op een paar structurele trends in de economie. Daarbij komen achtereenvolgens aan de orde: de verschuiving van het economische zwaartepunt van de industrie naar de diensten, het al dan niet groeiende belang van de internationale handel voor de nationale economie, de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen en de veranderingen in de kapitaalintensiteit van onze productie.

Al geruime tijd vindt er een trendmatige verschuiving van goederenproductie naar dienstverlening plaats. Deze verschuiving heeft drie oorzaken. Ten eerste wordt een steeds groter gedeelte van de reële inkomensverbetering gebruikt voor de aan-

koop van diensten. Ten tweede zijn de prijzen van diensten veel sterker gestegen dan die van goederen, en ten derde worden veel diensten nu pas zichtbaar in de statistiek. Vroeger werden deze diensten (bijvoorbeeld de schoonmaak) verleend binnen bedrijven en gezinnen, zonder een expliciete betaling, en nu worden ze uitbested. Als gevolg hiervan is bijvoorbeeld het aandeel van de toegevoegde waarde van dienstverlenende bedrijfstakken in het BBP sterker toegenomen, van 65% in 1986 tot 70% in 1995, dan het aandeel van de diensten in de afzet van eindproducten (45% in 1986 en 49% in 1995, tegen aankooprijzen gerekend). Ten slotte bedraagt de toename van dit marktaandeel in het laatste decennium nog maar 1%-punt indien rekening wordt gehouden met het feit dat het prijsniveau van diensten sterker steeg dan dat van industriële producten. Dit hangt vooral samen met de hoge arbeidsintensiteit van veel diensten. De verschuiving van werkgelegenheid van de landbouw en de nijverheid naar de dienstverlenende bedrijfstakken is dan ook het belangrijkste kenmerk van deze structuurverandering.

Sinds jaar en dag zijn de volumetoenames van de in- en uitvoer stelselmatig hoger dan die van het BBP. Vooral de wederuitvoer en de uitvoer van diensten hebben de laatste jaren een hoge vlucht genomen. Over een langere periode bezien, is het echter markant dat het aandeel van de internationale handel in de nationale economie nauwelijks toeneemt. Zo was in 1995 de som van de in- en uitvoer vrijwel gelijk aan het BBP. In de jaren twintig van deze eeuw kwam de gemiddelde verhouding tussen de invoer plus de uitvoer en het BBP evenwel al uit op 0,9. Na een inzinking in de jaren '30 en '40, kwam dit verhoudingsgetal in de jaren '50 uit op 0,97. In de jaren zestig en zeventig volgde een lichte terugval, in de jaren '80 was het gelijk aan 1,06 en voor de jaren '90 staat het tot nu toe op 0,99. Er is dus zeker geen sprake van een sterk stijgende trend in de laatste 75 jaar. Dit is overigens wel het geval als alleen volumeveranderingen in de beschouwing betrokken worden. Immers, de internationale handel betreft vooral goederen, en de prijzen daarvan zijn veel minder snel gestegen dan die van diensten. In de vorige alinea werd al geconstateerd dat de diensten juist een veel groter en toenemend aandeel in het BBP hebben.

De laatste jaren heeft deeltijdarbeid een grote vlucht genomen. Het aantal voltijdbanen neemt al enkele jaren af, terwijl het aantal deeltijdbanen toeneemt. Dit hangt samen met het snel toegenomen aandeel van vrouwen op de arbeidsmarkt. Vooral de arbeidsparticipatie van vrouwen met jonge kinderen is sterk gestegen. Voor zover een toegenomen arbeidsaanbod niet leidt tot een evenredige toename van de werkgelegenheid, bewerkstelligen deeltijdbanen dat het werk over meer mensen verdeeld wordt. Naarmate het gedeelte van de gezinnen met (full-time) werkende partners toeneemt, wordt de economische groei ook enigszins overschat. Immers, deze ontwikkeling gaat doorgaans gepaard met een toenemende uitbesteding van taken die voorheen in het eigen huishouden werden verricht (bijvoorbeeld kinderopvang), zonder dat daar in klinkende munt voor betaald werd.

De laatste tendens die hier wordt aangestipt betreft de ontwikkeling van de arbeids- en kapitaalintensiteit van de productie. In 1994 was de waarde van de kapitaalgoederenvoorraad 5,4 keer zo groot als het BBP. Het is opvallend dat, na een snelle toename van deze kapitaalcoëfficiënt van de productie in de jaren zeventig, deze groei vanaf 1982 vrijwel tot stilstand gekomen is; tussen 1970 en 1982 nam de verhouding tussen de bruto kapitaalgoederenvoorraad en de bruto toegevoegde waarde met 25% toe, terwijl dit verhoudingsgetal tussen 1982 en 1995 minder dan 2% steeg. Tussen 1970 en 1982 daalde het totale arbeidsvolume met 2% en steeg de arbeidsproductiviteit met bijna 35%. Daarentegen steeg het arbeidsvolume in de periode 1982-1995, met 15%, terwijl de arbeidsproductiviteit bleef toenemen (+22%).

Al met al is de radicale omslag in de relatieve groeivoeten van de kapitaalgoederenvoorraad en het arbeidsvolume niet ten koste gegaan van de economische groei, terwijl een decennium van 'baanloze' groei werd afgesloten. Het lijkt niet gewaagd om te veronderstellen dat een en ander samenhangt met de destijds ingezette en daarna volgehouden loonmatiging en met een toegenomen belang van uitgaven aan immateriële activa, zoals software. Deze uitgaven worden (nog) niet als investeringen geboekt. Meer in het algemeen lijkt het erop dat niet langer de fysieke kapitaalgoederenvoorraad, maar de kwaliteit van de werknemers en de organisatie van de productie het voornaamste kapitaal van de Nederlandse economie vertegenwoordigen.

Lijst van gebruikte begrippen

afschrijvingen

de berekende waardevermindering van machines, gebouwen en andere duurzame productiemiddelen die worden ingezet in het productieproces, voor zover die vermindering het gevolg is van normale technische slijtage, economische veroudering en verzekerbare schade.

arbeidsjaar

komt overeen met de gemiddelde contractuele arbeidsduur van een voltijdbaan op *jaarbasis*. Personen die niet gedurende het gehele jaar een volledige werkkring hebben gehad, tellen daarbij slechts mee voor het aantal (gedeelten van) dagen dat de werkkring voor hen bestond.

arbeidsproductiviteit

de *toegevoegde waarde* per *arbeidsjaar*.

arbeidsvolume werknemers en zelfstandigen

de hoeveelheid arbeid die in een bepaalde periode is ingezet. In deze publicatie wordt het arbeidsvolume uitgedrukt in arbeidsjaren.

bankwezen

zie *kredietinstellingen*.

belastingen

door de overheid opgelegde, verplichte heffingen (exclusief successierechten), zonder een direct aanwijsbare tegenprestatie, die onder andere dienen ter dekking van overheidsuitgaven.

belastingen op inkomen en vermogen

belastingen die rechtstreeks bij de betaler worden geheven over het inkomen en vermogen van personen, de winsten van bedrijven en aan het buitenland betaalde dividenden.

belastingen op productie en invoer

belastingen die verband houden met de productie en de invoer van goederen en diensten. Zij omvatten alle door bedrijven (en de overheid zelf) betaalde belastingen, met uitzondering van die welke worden geheven op de winst of het vermogen van de bedrijven. Veelal worden zij direct doorberekend aan de consumenten. Voorbeelden zijn de BTW, accijnzen en verontreinigingsheffingen.

beloning van werknemers

de *loonsom*.

beroepsbevolking

alle personen van 15-64 jaar die tenminste twaalf uur per week werken of actief dergelijk werk zoeken.

beschikbaar inkomen

het inkomen na belastingen, uitkeringen en dergelijke, dat besteed wordt aan consumptie en besparingen; dit komt overeen met het secundair inkomen, dat wil zeggen alle inkomens die een *sector* ontvangt na herverdeling van het *primaire inkomen*.

besparingen (nationale-)

de bruto (nationale) besparingen zijn gelijk aan het *beschikbaar (nationaal) inkomen* verminderd met de (nationale) *consumptie*.

besparingen (van een sector)

het bedrag dat, na toevoeging van de per saldo ontvangen *kapitaaloverdrachten*, beschikbaar is voor investeringen in niet-financiële activa dan wel voor het beleggen in obligaties, aandelen en andere financiële titels (of het aflossen van schulden).

binnenlands product

het totale inkomen dat door middel van productie is gevormd op het Nederlandse grondgebied. Het is daarmee gelijk aan de som van de toegevoegde waarden van alle bedrijfstakken. Wordt meestal *bruto* gebruikt. Kan worden uitgedrukt in *marktprijzen* en in *factorkosten*.

bruto (binnenlands product, nationaal inkomen etcetera)

inclusief *afschrijvingen*.

buitenland (ten opzichte van Nederland)

omvat alle transacties van *ingezetenen* van Nederland met alle deelnemers die niet tot de Nederlandse economie worden gerekend. Het betreft hier onder andere de invoer en uitvoer van goederen en diensten, ontvangsten (betalingen) van rente, dividenden, etc. uit (aan) het buitenland, de aankopen van aandelen en andere financiële titels in het buitenland, etc.

consumptiequote (gemiddelde -)

het verhoudingsgetal dat aangeeft hoe groot de *gezinsconsumptie* is in vergelijking met het (bruto) *binnenlands product* tegen *marktprijzen*.

consumptieve bestedingen

de goederen en diensten die voor niet-productieve doeleinden worden gebruikt, exclusief de uitvoer. Kan worden onderscheiden in *overheidsconsumptie* en *gezinsconsumptie* .

deflator

zie *prijsmutatie*.

directe belastingen

zie *belastingen op inkomen en vermogen*.

doorvoer

de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt, zonder hier te worden bewerkt en zonder door de douane te worden ingeklaard. Maakt geen deel uit van de *uitvoer* of de *invoer*. Nauw verwant aan de *wederuitvoer*.

economische groei

de procentuele *volumegroei* van de *toegevoegde waarde* ofwel het BBP (meestal tegen marktprijzen) in een bepaalde periode ten opzichte van een eerdere periode.

exploitatie-overschot

het deel van de *toegevoegde waarde* tegen *factorkosten* dat resteert na beloning van werknemers. Het kan worden opgevat als beloning voor de inzet van kapitaal in het productieproces. In het geval van zelfstandigen bevat het ook een beloning voor de ingezette arbeid van zelfstandigen en eventueel hun meewerkende gezinsleden.

export

zie *uitvoer*.

factorkosten

wordt gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen factorkosten omvat de beloningen voor de productie-factoren arbeid en kapitaal en is als zodanig gelijk aan de loonsom plus het *exploitatie-overschot*. Zie ook *marktprijzen* .

finale bestedingen

de waarde van de geproduceerde eindproducten, dat wil zeggen de goederen en diensten die in dezelfde periode niet of niet in hun geheel in het Nederlandse productieproces worden gebruikt. Bestaan uit *uitvoer*, *consumptieve bestedingen* en *investeringen* en kunnen worden onderscheiden van het *intermediair verbruik* .

gezinsconsumptie

de *consumptieve bestedingen* van *huishoudens*. Ook wel particuliere consumptie genoemd, ter onderscheiding van de (collectieve) *overheidsconsumptie*.

gezinshuishoudingen

zie *huishoudens*.

huishoudens

de *sector* in de economie die alle particuliere huishoudens en de personen in bejaardenoorden en andere instellingen in Nederland omvat. Dit is inclusief de bedrijven van zelfstandige ondernemers voorzover die geen BV, NV of een andere rechtspersoon zijn; personenvennootschappen (maatschappen, vennootschappen onder firma, etcetera) worden echter eveneens tot deze sector gerekend, ook al beschikken zij over een eigen rechtspersoonlijkheid. In de huidige nationale rekeningen omvat deze sector ook de niet-productieve activiteiten van de instellingen zonder winst oogmerk die werken ten behoeve van huishoudens. Dit betreft bijvoorbeeld liefdadigheidsorganisaties.

import

zie *invoer*.

indirecte belastingen

zie *belastingen op productie en invoer*.

ingezetenen

alle personen en bedrijven die behoren tot de Nederlandse economie. Het betreft hier grosso modo alle personen die, onafhankelijk van hun nationaliteit, langer dan één jaar verblijven in Nederland en alle bedrijven die gevestigd zijn in Nederland. Het laatste geldt ook voor vestigingen van buitenlandse ondernemingen in Nederland, terwijl omgekeerd vestigingen van Nederlandse ondernemingen in het buitenland niet tot de ingezetenen worden gerekend.

inkomensoverdrachten (van sectoren)

alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, met uitzondering van de *kapitaaloverdrachten*. Voorbeelden zijn giften, belastingen, premies, uitkeringen, afdrachten aan de Europese Unie en diverse overdrachten tussen de verschillende overheidslagen.

inkomensverdeling

de verdeling van het gevormde inkomen over de verschillende binnenlandse *sectoren* en het *buitenland*. Kan worden onderverdeeld in de *primaire inkomensverdeling* en de *secundaire inkomensverdeling*.

intermediair verbruik

de goederen en diensten die in het productieproces worden gebruikt voor verdere bewerking en voor de productie van andere goederen en diensten. Voorbeelden zijn de verwerking van grondstoffen en halffabrikaten. Kan worden onderscheiden van *finale bestedingen*.

investeringsquote

de *finale bestedingen* die bestemd zijn voor gebruik in een Nederlands productieproces, maar die in de betreffende periode niet of slechts voor een deel daadwerkelijk zijn ingezet. Kan worden onderscheiden in investeringen in *vaste activa* en in *voorraden*.

investeringsquote (gemiddelde -)

het verhoudingsgetal dat aangeeft hoe groot de (bruto) *investeringsquote* in *vaste activa* zijn in vergelijking met het (bruto) *binnenlands product* c.q. de totale *toegevoegde waarde*.

invoer

bestaat uit buitenlandse goederen die in het vrije verkeer van Nederland zijn gebracht en diensten die door het buitenland aan Nederland zijn geleverd.

kapitaalgoederenvoorraad

de totale waarde van de *vaste activa*.

kapitaaloverdrachten

alle betalingen van de ene aan de andere deelnemer in het economisch proces waar geen directe tegenprestatie tegenover staat, en die drukken op het vermogen van de betaler of dienen om *investeringsquote* in *vaste activa* of andere lange-termijnguitgaven van de ontvanger te financieren. Voorbeelden zijn successierechten en investeringsbijdragen van de overheid.

kredietinstellingen

de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met het financieren, dat wil zeggen het aantrekken, omzetten en uitzetten van financiële middelen.

lonen

de *beloning van werknemers* voor geleverde arbeid. Dit is inclusief de belastingen en premies ten laste van de werknemers, maar exclusief de *sociale premies ten laste van werkgevers*.

loonquote

het verhoudingsgetal dat aangeeft hoe groot de *beloning van werknemers* is in vergelijking met het (bruto) *binnenlands product*.

loonsom

het totaal van *lonen* en *sociale premies ten laste van werkgevers*.

marktprijzen

wordt vooral gebruikt als waardering voor de *toegevoegde waarde* en het *binnenlands product*. De waardering tegen marktprijzen is gelijk aan die tegen *factorkosten* verhoogd met de *belastingen op productie en invoer* en verlaagd met de *subsidies op productie en invoer*.

nationaal inkomen

alle inkomens die Nederlandse *ingezetenen* ontvangen op grond van hun deelname aan een (binnen- of buitenlands) productieproces, dan wel op grond van hun bezit van vermogenstitels. Deze inkomens omvatten, onder andere, de beloning van werknemers, belastingen en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden en niet-uitgekeerde winsten. Is gelijk aan de som van de *primaire inkomens* van alle sectoren. Het kan ook worden berekend als het binnenlands product plus de per saldo uit het buitenland ontvangen lonen, rente, dividenden etcetera. Kan worden uitgedrukt in *marktprijzen* en in *factorkosten* .

nationaal product

de totale *toegevoegde waarde* die in Nederland wordt voortgebracht, plus de per saldo uit het buitenland ontvangen *primaire inkomens*. Is in waarde gelijk aan het nationaal inkomen.

nationale rekeningen

het statistische systeem waarmee de Nederlandse economie in kaart wordt gebracht. Ook wel de nationale boekhouding genoemd.

netto (binnenlands product, nationaal inkomen etcetera)

exclusief *afschrijvingen*.

niet-financiële vennootschappen

de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met de productie van goederen en verhandelbare, niet-financiële diensten. Zij bevat ook overheidsbedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als ondernemingen, en particuliere quasi-vennootschappen.

niet-ingezetenen

alle personen en bedrijven die niet behoren tot de Nederlandse economie. Zie ook *ingezetenen*.

nijverheid

verzamelnaam voor alle bedrijven uit de bedrijfstakken delfstoffenwinning, industrie, openbare nutsbedrijven, bouwnijverheid en -installatiebedrijven.

overheid

de *sector* in de economie die zich vooral bezighoudt met het produceren van niet-verhandelbare, collectieve diensten en het herverdelen van inkomen en vermogen. Kan worden opgesplitst in het *Rijk*, de *overige publiekrechtelijke lichamen* en de *sociale verzekeringsinstellingen*.

overheidsconsumptie

de *consumptieve bestedingen* van de *overheid*. Het betreft hier de diensten geproduceerd door de overheid waar geen directe betaling tegenover staat. Voorbeelden zijn het overheidsbestuur, defensie en het gesubsidieerde onderwijs.

overige publiekrechtelijke lichamen

bevat alle onderdelen van de *overheid* die niet bij het *Rijk* en de *sociale verzekeringsinstellingen* horen. Voorbeelden zijn provincies, gemeenten, waterschappen en zelfstandige overheidsdiensten.

prijsmutatie (-ontwikkeling, -groei, etc)

het gewogen gemiddelde van de prijsveranderingen van de onderdelen waaruit een bepaalde variabele bestaat. Bepaalt samen met de *volumemutatie* de *waardemutatie*.

primair inkomen

alle inkomens die een *sector* ontvangt op grond van de deelname aan een (binnen- of buitenlands) productieproces, dan wel op grond van het bezit van vermogenstelsels. Deze inkomens omvatten onder andere de beloning van werknemers, belastingen en subsidies op productie en invoer, rente, dividenden uit het buitenland en niet-uitgekeerde winsten.

productieproces

de vervaardiging van goederen en diensten.

productiefactoren

de middelen die nodig zijn in het *productieproces*, zoals natuurlijke hulpbronnen, arbeid en kapitaal.

productiewaarde

de waarde van de goederen en diensten die in het *productieproces* zijn voortgebracht.

quasi-vennootschappen

bedrijven zonder rechtspersoonlijkheid die zich gedragen als *vennootschappen*. Dit betreft doorgaans vrij grote bedrijven zonder rechtspersoon.

reële ontwikkeling

de ontwikkeling van een inkomen of een transactie die geen direct verband houdt met goederen of diensten, voorzover deze ontwikkeling uitgaat boven een compensatie voor prijsveranderingen.

rentemarge

zie *toegerekende bankdiensten*.

Rijk

het onderdeel van de *overheid* dat de ministeries en enkele begrotingsfondsen omvat, zoals het Gemeente- en het Provinciefonds, het Mobiliteitsfonds en het Infrastructuurfonds.

ruilvoetverandering

de ruilvoet is een indexcijfer dat de verhouding weergeeft tussen de gemiddelde ontwikkeling van de uitvoerprijzen en de invoerprijzen. Als het prijspeil van de uitvoer sneller stijgt dan dat van de invoer, is het indexcijfer groter dan 100. In dat geval is er sprake van een ruilvoetverbetering.

sector

een groep van deelnemers aan het economisch proces die dezelfde positie en functie in de economie hebben (huishoudens, vennootschappen en overheid).

secundaire inkomens

zie *beschikbaar inkomen*.

secundaire inkomensverdeling

de wijze waarop *inkomensoverdrachten* een deel van het *primaire inkomen* op een andere manier over deelnemers aan het economisch proces verdelen. Vindt vooral plaats door middel van de heffing van belastingen en premies en het verschaffen van sociale uitkeringen. Ook wel inkomensherverdeling genoemd.

sociale premies ten laste van werkgevers

de premies geheven over de (bruto) *lonen*, voor zover die premies ten laste komen van de werkgevers. Omvatten naast de betaalde sociale verzekeringspremies ook pensioenpremies en de rechtstreeks door werkgevers betaalde uitkeringen.

sociale verzekeringsinstellingen

het onderdeel van de *overheid* dat zich bezighoudt met de administratie en uitvoering van de sociale verzekeringswetten, zoals de WAO, de AOW, de AWBZ en de Ziektewet.

subsidies

gelden die door of via de *overheid* aan bedrijven worden verstrekt met het doel de prijzen te verlagen of werkgelegenheid in stand te houden. Voorbeelden zijn de EU-subsidies op voedingsmiddelen, de subsidies op openbaar vervoer en huurprijsverlagende subsidies.

toegerekende bankdiensten (ook wel: rentemarge)

de beloning voor de diensten van *kredietinstellingen* waarvoor geen expliciete vergoeding wordt betaald. De beloning wordt verkregen door een hogere rente in rekening te brengen over uitgeleend geld en een lagere rente te betalen op ingeleend geld. De productie van toegerekende bankdiensten wordt dan ook berekend als het verschil tussen enerzijds de door banken ontvangen rente, dividenden en dergelijke en anderzijds de door hen betaalde rente. Aangezien de afnemers deze diensten niet als zodanig beschouwen en alleen de totale rentestroom registreren, wordt de rentemarge in de *nationale rekeningen* geheel toegerekend aan het verbruik van een fictieve bedrijfsklasse c.q. *sector*.

toegevoegde waarde

het inkomen dat in het *productieproces* wordt gevormd. Het kan worden berekend als het verschil tussen de *productiewaarde* en het *intermediair verbruik*. Het is daarmee gelijk aan het inkomen dat beschikbaar is voor de beloning van de betrokken productiefactoren. Kan worden gewaardeerd tegen *marktprijzen* of *factorkosten* en *bruto* of *netto* zijn.

uitvoer

bestaat uit goederen die buiten het vrije verkeer van Nederland zijn gebracht en diensten die aan het buitenland zijn geleverd.

vaste activa

productiemiddelen die langer dan één jaar meegaan, zoals gebouwen en machines, en die een behoorlijke waarde vertegenwoordigen. De aankopen hiervan behoren tot de *investeringen*. De jaarlijkse waardevermindering ervan komt tot uitdrukking in de *afschrijvingen*.

verzekeringsinstellingen

de *sector* in de economie die de bedrijven met rechtspersoonlijkheid (bijvoorbeeld BV's, NV's en stichtingen) omvat voor zover deze zich hoofdzakelijk bezighouden met het omzetten van individuele risico's in collectieve risico's. Omvat niet de sociale verzekeringsinstellingen, die tot de *overheid* behoren.

volumemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc)

het gewogen gemiddelde van de veranderingen in de hoeveelheid en de kwaliteit van de onderdelen waaruit een bepaalde goederen- of dienstentransactie of de toegevoegde waarde bestaat. Bepaalt samen met de *prijsmutatie* de *waardemutatie*.

voorraden

de waarde van alle grondstoffen, halffabrikaten, goederen in bewerking en nog niet verkochte voltooide producten die op een bepaald moment in de bedrijven aanwezig zijn. Voltooiing van onderhanden werk die gepaard gaat met de verkoop van het kapitaalgoed aan een binnenlands bedrijf leidt tot een afboeking op de voorraden van de gecumuleerde waarde van het onderhanden werk in vorige jaren en een toevoeging van de totale verkoopwaarde aan de investeringen in vaste activa. Dit geldt evenwel niet voor woningen en andere gebouwen in de bouwnijverheid, omdat deze tijdens de bouw meteen al worden geregistreerd als *investeringen in vaste activa*.

vorderingentekort overheid

het saldo van de inkomens- en kapitaalontvangsten van de *overheid* enerzijds en de inkomens- en kapitaaluitgaven en de *finale bestedingen* van de overheid anderzijds.

waardemutatie (-ontwikkeling, -groei, etc)

de ontwikkeling van de waarde van een variabele. Kan worden opgesplitst in een *prijsmutatie* en een *volumemutatie*.

wederuitvoer

de goederenstroom die, op weg van het ene naar het andere land, door Nederland heen vervoerd wordt, zonder hier te worden bewerkt maar die wel door de douane wordt ingeklaard. Maakt deel uit van de *uitvoer* en de *invoer*. Nauw verwant aan de *doorvoer*.

werkloosheid

het verschijnsel waarbij personen die wel betaald werk willen of kunnen verrichten, geen werk kunnen krijgen.

werkloze beroepsbevolking

de personen van 15-64 jaar die tenminste twaalf uur per week beschikbaar zijn voor betaald werk, en activiteiten ontplooiën om zulk werk te vinden maar niet over zulk werk beschikken.

werkzame beroepsbevolking

de personen van 15-64 jaar die tenminste twaalf uur per week betaald werken.

Statistische bijlage

Tabel 1 Bestedingen

	1986/'90	1993	1994*	1995*
	<i>% volumemutaties</i>			
Bruto binnenlands product	3,1	0,8	3,4	2,1
Consumptieve bestedingen	2,7	1,1	1,8	1,8
overheid	2,2	1,5	0,2	0,6
huishoudens	2,8	1,0	2,2	2,1
Investerings in vaste activa (bruto)	3,7	-2,8	1,6	6,7
overheid	1,4	-1,1	2,8	2,1
bedrijven	4,1	-3,1	1,4	7,5
Uitvoer	5,3	1,6	6,7	6,9
Invoer	5,2	-2,1	6,5	7,7
	<i>% prijsmutaties</i>			
Bruto binnenlands product	0,8	1,9	2,0	1,4
Consumptieve bestedingen	0,7	2,2	2,4	1,3
overheid	0,1	2,3	1,2	3,2
huishoudens	0,9	2,1	2,7	0,9
Investerings in vaste activa (bruto)	1,4	1,3	1,0	0,9
overheid	1,1	1,5	1,1	1,2
bedrijven	1,5	1,3	1,1	0,8
Uitvoer	-3,6	-2,1	0,4	0,8
Invoer	-3,6	-2,3	0,6	0,2

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Tabel 2 Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten) naar bedrijfstakken en -klassen

	1986/'90	1993	1994*	1995*	1995*
	% volumemutaties				mln gld
Landbouw en visserij	5,2	1,7	8,6	3,9	19575
Nijverheid	2,4	-1,4	3,5	1,6	159217
w.v.					
delfstoffenwinning	-2,4	1,3	-0,8	-0,1	15401
industrie	3,1	-1,7	5,1	2,3	101749
w.v.					
voedings- en genotmiddelenindustrie	3,2	0,8	4,8	0,6	18404
textiel-, kleding- en lederindustrie	0,8	-2,6	-2,1	-2,2	2647
hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie	3,4	-0,6	6,2	-1,9	6966
papier-, grafische industrie en uitgeverijen	3,7	-0,9	3,2	1,6	12552
aardolie-industrie	7,5	-2,6	4,3	4,6	2880
chemische, rubber- en kunststofindustrie	3,5	0,3	8,8	2,1	19012
metaalindustrie	2,3	-4,4	5,1	4,7	36961
overige industriële bedrijven	4,0	2,7	0,3	0,4	2327
openbare nutsbedrijven	2,3	0,3	3,0	2,3	10766
bouwnijverheid en -installatiebedrijven	3,5	-2,5	0,6	-0,2	31301
Handel en horeca	4,1	-1,2	3,8	2,7	89170
w.v.					
groothandel en detailhandel	4,4	-1,9	4,0	3,4	69826
horeca en reparatiebedrijven	3,0	1,4	3,0	0,3	19344
Transport- en communicatiebedrijven	3,9	1,5	4,4	3,0	45452
Overige diensten	2,9	2,1	1,8	1,8	274091
w.v.					
bank- en verzekeringswezen	1,5	-0,1	-1,4	-0,4	31336
exploitatie van onroerend goed	2,9	3,9	2,9	3,4	62335
overige commerciële diensten	7,7	3,0	4,3	4,1	59433
overheidsbestuur en sociale verzekering	1,8	2,1	1,8	0,2	31163
defensie	0,7	-1,5	-4,2	-5,2	6884
gesubsidieerd onderwijs	0,9	1,1	0,1	1,3	24174
overige niet-commerciële diensten	1,6	1,5	1,4	0,8	58766
Verbruik toegerekende bankdiensten	1,5	1,7	-3,5	0,6	-23991
Verskil toegerekende en afgedragen BTW					1250
Toegevoegde waarde (bruto, factorkosten), = binnenlands product (bruto, factorkosten)	3,0	0,5	3,2	2,0	564770

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Tabel 3 Macrogegevens nationale rekeningen

	1986/'90	1993	1994*	1995*	1995*
	% waardemutaties				mln gld
Het BBP benaderd vanuit de productiekant					
1 Productie (basisprijzen)	2,9	1,0	4,5	4,1	1128840
2 Intermediair verbruik (aankooprijzen exclusief aftrekbare BTW)	2,0	-0,6	3,9	5,6	558930
3 (1-2) Toegevoegde waarde (basisprijzen)	3,9	2,6	5,1	2,8	569910
4 Productgebonden belastingen (excl. BTW) minus productgebonden subsidies	15,0	28,3	26,7	37,4	20610
5 Toegerekende BTW	3,3	-1,5	3,7	2,4	44490
6 (3 t/ m 5) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,0	2,7	5,4	3,6	635010
Het BBP benaderd vanuit de bestedingenkant					
1 Consumptieve bestedingen	3,4	3,3	4,3	3,2	471420
2 Investerings in vaste activa (bruto)	5,2	-1,5	2,7	7,6	123310
3 Veranderingen in voorraden	-190
4 Uitvoer (fob)	1,6	-0,6	7,1	7,7	338260
5 Invoer (cif)	1,4	-4,3	7,1	7,9	-297790
6 (1 t/ m 4 - 5) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,0	2,7	5,4	3,6	635010
Het BBP benaderd vanuit de inkomenskant					
1 Beloning van werknemers	3,8	2,8	2,1	4,1	328350
2 Belastingen op produktie en invoer minus subsidies	5,7	6,6	9,2	11,8	70240
3 Afschrijvingen	4,3	4,1	3,6	3,6	73600
4 Exploitatie-overschot	3,5	0,4	11,7	-0,5	162820
5 (1 t/ m 4) Binnenlands product (bruto, marktprijzen)	4,0	2,7	5,4	3,6	635010

Tabel 3 Macrogegevens nationale rekeningen (vervolg)

	1986/'90	1993	1994*	1995*
	<i>mln gld</i>			
Verdeling beschikbaar nationaal inkomen				
7 Saldo uit het buitenland ontvangen primaire inkomens	-1 288	-600	1 530	1 040
8 (6+7) Nationaal inkomen (bruto, marktprijzen)	466 288	580 860	614 510	636 050
9 Saldo uit het buitenland ontvangen inkomensoverdrachten	-2 198	-6 780	-7 710	-8 410
10 (8+9) Beschikbaar nationaal inkomen (bruto)	464 090	574 080	606 800	627 640
w.v.				
huishoudens	334 352	415 750	434 320	454 390
w.o. afschrijvingen	13 002	16 650	17 520	18 240
overheid	67 048	84 130	84 320	84 430
w.o. afschrijvingen	3 852	4 810	4 950	5 160
vennootschappen	62 690	74 200	88 160	88 820
w.o. afschrijvingen	37 332	47 150	48 590	50 200
11 Consumptieve bestedingen	348 594	437 930	456 820	471 420
12 (10-11) Nationale besparingen (bruto)	115 496	136 150	149 980	156 220
13 Investerings in vaste activa (bruto)	98 068	111 620	114 580	123 310
14 Veranderingen in voorraden	3 134	-3 770	3 510	-190
15 (12-13-14) Nationaal inkomensoverschot (= Saldo lopende transacties met het buitenland)	14 294	28 300	31 890	33 100
16 Saldo uit het buitenland ontvangen kapitaaloverdrachten	-1 100	-1 820	-2 160	-2 510
17 (15+16) Nationaal vorderingenoverschot (+) c.q. -tekort (-)	13 194	26 480	29 730	30 590
w.v. beleggingen in en kredietverlening aan het buitenland	11 252	14 130	28 990	33 360

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Tabel 4 Consumptieve bestedingen van huishoudens

	1986/'90	1993	1994*	1995*	1995*
	% volumemutaties				mld gld
Voedings- en genotmiddelen	1,7	-0,3	1,5	1,3	53 500
Kleding en schoeisel	3,6	-1,5	0,4	-0,5	22 350
Woningdiensten, verwarming, verlichting en water	1,8	3,2	1,7	2,7	75 570
Woninginrichting en -onderhoud	4,8	0,4	1,1	0,2	24 490
Medische verzorging	2,7	2,2	1,6	2,3	48 270
Vervoer en communicatie	2,6	-0,1	4,6	2,8	49 200
Ontspanning en ontwikkeling	5,1	1,3	0,6	2,6	37 180
Overige goederen en diensten	2,5	0,6	4,3	1,9	64 380
Binnenlandse particuliere bestedingen	2,8	1,0	2,2	1,9	374 940
Af: consumptie door niet-ingezetenen in Nederland	2,0	-2,8	-0,9	6,0	8 440
Consumptie door huishoudens in het buitenland	2,0	-6,4	-3,2	0,7	14 010
Consumptieve bestedingen door huishoudens	2,8	1,0	2,2	2,1	380 510

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Tabel 5 Investerings in vaste activa (bruto) naar type van activa

	1986/'90	1993	1994*	1995*	1995*
	% volumemutaties				mld gld
Woningen	3,0	-0,3	6,3	1,6	33 080
Gebouwen voor bedrijven en overheid	7,5	-12,8	-3,6	1,8	17 900
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	0,1	3,3	-0,7	2,0	14 820
Externe vervoermiddelen	4,1	-11,8	5,0	9,5	14 530
Toeneming veestapel (gebruiksvee)					-40
Machines en werktuigen	3,9	1,2	-1,8	15,2	42 400
Overdrachtskosten	5,4	11,4	13,4	-5,7	4 460
Af: verkoop van gebruikte vaste activa	10,3	4,5	0,2	1,6	3 840
Investerings in vaste activa (bruto)	3,7	-2,8	1,6	6,7	123 310

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

Tabel 6 Baten en lasten van de overheid

	1986/'90	1993	1994*	1995*
	<i>mln gld</i>			
Belastingen op productie en invoer	59 722	74 980	78 790	82 260
Belastingen op inkomen en vermogen	66 900	97 350	85 780	82 830
Inkomen uit vermogen	21 128	21 900	19 780	18 590
Premies sociale verzekering	89 870	107 560	119 510	121 890
Inkomensoverdrachten	8 676	7 250	6 330	6 240
Kapitaaloverdrachten	1 458	2 120	2 450	2 230
Afschrijvingen	3 852	4 810	4 950	5 160
Totale baten	251 606	315 970	317 590	319 200
Consumptieve bestedingen	71 114	86 210	87 490	90 910
Investerings in vaste activa (bruto)	12 222	15 790	16 420	16 970
Saldo aan- en verkopen van grond	-2 660	-3 890	-3 450	-3 610
Inkomen uit vermogen	29 016	36 200	35 950	37 980
Subsidies	17 268	17 420	15 950	12 020
Uitkeringen sociale voorzieningen	22 552	25 400	27 150	26 220
Uitkeringen sociale verzekering	90 220	121 820	121 720	124 990
Overige inkomensoverdrachten	24 044	28 880	30 050	31 330
Kapitaaloverdrachten	11 562	6 860	6 980	40 910
Correctie bruteringsoperatie				-32 820
Totale lasten	275 338	334 690	338 260	344 900
Vorderingentekort	-23 732	-18 720	-20 670	-25 700

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995; correctie bruteringsoperatie conform de registratiewijze van het Ministerie van Financiën.

Tabel 7 Gemiddelde jaarlijkse procentuele verandering van de toegevoegde waarde (factorkosten) en een aantal milieu-indicatoren per bedrijfstak 1990/1993

	Toegevoegde waarde (factorkosten)	Broei-kas-effect	Ozon-laag-aan-tas-ting	Ver-zuring	Vermes-ting	Afval	Afval-water
	%						
Landbouw en visserij	3,8	1,5	-6,0	-2,9	-2,4	-	-
Aardolie- en aardgaswinning	1,4	4,4	-	-6,3	-	-	-
Overige delfstoffenwinning	-2,8	-	-	-	-	-	-
Voedingsmiddelenindustrie	2,5	1,3	-5,3	0,4	0,8	13,4	-7,0
Kledingindustrie	-0,9	-	-	-	-	-	-1,4
Hout- en meubelindustrie	2,5	-	-	-	-	-	-
Papierindustrie en uitgeverijen	2,3	-	-	-	4,7	4,0	-0,1
Aardolie-industrie	2,0	2,6	-	-1,9	-	-	-
Chemische industrie	2,0	-0,1	-8,0	-5,6	-5,8	-3,6	-5,8
Rubber- en kunststoffenindustrie	3,7	-	-11,2	-	-	-	-
Bouwmaterialenindustrie	0,1	6,6	-	2,9	-	-3,1	-
Basismetalaalindustrie	0,3	-0,8	-	0,3	-	-	-
Metaalproductenindustrie	1,3	-9,8	-12,4	-	-	1,7	-0,8
Overige industrie	1,2	-	-12,4	-	-	-	-
Elektriciteitsbedrijven	2,3	1,2	-	-6,5	-5,0	-5,8	-
Andere openbare nutsbedrijven	0,9	-	-	-	-	-	-
Bouwnijverheid	1,2	3,3	0,0	-2,3	-	-0,5	-9,3
Transport- en opslagbedrijven	4,6	1,3	-5,9	1,4	1,6	-1,7	-
Milieureinigingsdiensten	2,9	1,8	0,0	-2,8	-1,6	0,4	-2,6
Andere diensten	2,7	-2,0	-10,4	-0,9	4,5	7,1	2,5
Totaal	3,0	-0,1	-9,7	-2,6	-2,1	0,9	-1,1

Bron: CBS, Nationale rekeningen 1995.

NB: er zijn geen mutatieschattingen in de tabel opgenomen bij zeer kleine aandelen in de totale bijdrage aan een milieuthema.

Chronologisch overzicht 1995

Een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen per maand

januari

Het Besluit Woninggebonden Subsidies (BWS) 1995 verandert de subsidiëring van de woningbouw ingrijpend. Het programma van premiekoopwoningen is gehalveerd en wordt in 1996 afgeschaft.

De Europese Unie (EU) wordt uitgebreid met Finland, Oostenrijk en Zweden.

februari

Maas, Rijn, IJssel en Waal bereiken extreem hoge waterstanden. De watersnood in het Land van Maas en Waal treft 15000 bedrijven. De dijken houden het, maar meer dan 200000 mensen en miljoenen stuks vee worden geëvacueerd.

Fokker kondigt ontslag aan voor 1760 mensen. De blijvers moeten 10% loon inleveren.

Het absolute verbod op uitzendarbeid in de bouwnijverheid wordt opgeheven.

maart

De afgelopen winter kan aangemerkt worden als extreem nat.

De nieuwe CAO voor het bankwezen kent een 36-urige werkweek, die voor de meeste medewerkers in 1996 ingevoerd moet zijn.

Door een wijziging van de Werkloosheidwet komen minder mensen dan voorheen in aanmerking voor een loongerelateerde WW-uitkering.

Het Verdrag van Schengen wordt van kracht, dat open binnengrenzen, vrijheid van personenverkeer en het opheffen van grenscontroles tussen Duitsland, Frankrijk en de Beneluxlanden regelt.

april

Na vijf weken staking in de bouw is er een nieuwe CAO. De geschatte productieachterstand van 750 miljoen gulden wordt deels in de rest van het jaar ingelopen.

De dollar bereikt ten opzichte van de gulden een historisch dieptepunt (f1,516). Deze duikeling wordt mede veroorzaakt door de uitstraling van de crisis rond de Mexicaanse peso.

mei

Internet, het snel groeiende internationale computernetwerk, kent wereldwijd al zo'n 40 miljoen gebruikers. De experimenten met 'digitaal geld' op het netwerk maken Internet ook steeds interessanter voor commercieel gebruik.

juni

De huurverhoging komt uit op gemiddeld 4,5%.

juli

Afschaffing van de malusregeling bij de WAO: werkgevers krijgen niet langer een boete opgelegd voor werknemers die na 1 juli 1993 ziek en daarna arbeidsongeschikt zijn geworden.

augustus

De zomer van 1995 is één van de warmste zomers van deze eeuw.

september

De Nederlandse Dagbladunie, uitgever van onder meer Algemeen Dagblad en NRC Handelsblad, wordt van Reed Elsevier overgenomen door de Perscombinatie, uitgever van Volkskrant, Parool en Trouw.

oktober

In Arnhem introduceert de president van de Nederlandsche Bank de elektronische portemonnee: de chipknip van de banken.

Britse onderzoekers maken gewag van een verhoogde kans op trombose bij gebruik van de jongste generatie anti-conceptiepil. Akzo-dochter Organon ziet haar omzet van deze pil in Engeland en Duitsland in het laatste kwartaal dalen.

november

De zuivelexport stagneert doordat de Europese Commissie tijdelijk geen subsidies meer geeft.

december

Naar aanleiding van een CAO-conflict zijn de vakbonden uit het Landbouwschap gestapt, waarmee deze publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie feitelijk is opgeheven.

De Amsterdamse Effectenbeurs kan terug zien op een uitstekend jaar waarin record na record gebroken werd. De dalende rente heeft de koersen van aandelen zowel als obligaties opgestuwd.

In Madrid herbevestigt de Europese Raad het streven naar de EMU volgens de richtlijnen van het Verdrag van Maastricht. Tevens wordt het besluit tot invoering van een gemeenschappelijke munt bekrachtigd, de euro, tijdens de Derde Fase van de EMU tussen 1 januari 1999 en 1 juli 2002.

Voor wie meer wil weten

De gegevens in deze publicatie zijn voor een belangrijk deel ontleend aan het stelsel van nationale rekeningen, de 'nationale boekhouding van Nederland'. Daarnaast is informatie afkomstig uit de arbeidsrekeningen en de sociaal-economische rekeningen. Evenals de nationale rekeningen betreft het hier stelsels waarin uitkomsten van afzonderlijke statistieken bijeen zijn gebracht. Voor een aantal afzonderlijke aspecten zijn gegevens uit individuele statistieken van het CBS gebruikt.

Van de gebruikte statistische stelsels en statistieken zijn publicaties op papier beschikbaar. De titels daarvan staan als bronvermelding bij de tabellen en grafieken. Wie meer wil weten kan in de betreffende publicaties uitgebreidere informatie vinden. Wil men zelf berekeningen uitvoeren, dan kan in veel gevallen gebruik worden gemaakt van elektronische publicaties van het CBS.

Het is ook mogelijk om rechtstreeks vragen te stellen. Voorin deze publicatie staat een overzicht van de telefoon- en faxnummers van de infogroepen van het CBS. Wanneer men is aangesloten op het Internet kunnen vragen per E-mail worden gesteld.

De publicaties van het CBS bevatten standaardtabellen, die zijn gericht op brede groepen gebruikers. Voor een aantal onderwerpen bestaat de mogelijkheid om detailgegevens op maat te bestellen. Ook hiervoor kan men zich wenden tot de infogroepen.

Bestelinformatie

Papieren publicaties

financieel-economisch

Nationale rekeningen (inclusief diskette)	P-2	f 75,00
Sociale verzekering, pensioenverzekering, levensverzekering	P-6	f 15,00
Productie-structuur van de Nederlandse volkshuishouding	P-5	f 35,00
Sociaal-economische rekeningen	S-25	f 29,00
Regionale economische jaarcijfers	P-11	f 67,50
Statistisch Bulletin, met als maandelijkse bijlage het Conjunctuurbericht (abonnement)	A-1	f 125,00
Kwartaalrekeningen (abonnement)	P-14	f 49,50
Kennis en economie 1996	K-300	n.n.b.
Bedrijven in Nederland	I-69	f 24,50
Financiële maandstatistiek (abonnement)	O-1	f 165,00
Maandstatistiek van de prijzen (abonnement)	U-2	f 115,00
Overheidsfinanciën	R-9	f 30,50
Statistiek financiën van ondernemingen	I-52	f 40,00
Budgetonderzoek. Kerncijfers	T-39	f 29,50
Inkomen en vermogen	S-27	f 39,50
Maandstatistiek van de landbouw (abonnement)	J-1	f 165,00
Samenvattend overzicht industrie (abonnement)	K-160	f 30,00
Maandstatistiek industrie (abonnement)	K-2	f 125,00
Maandstatistiek bouwnijverheid (abonnement)	K-3	f 125,00
Detailhandel: totaal detailhandel	L-26-14	f 10,00
Maandstatistiek detailhandel (abonnement)	L-10	f 155,00
Onder de loep genomen: horeca	L-36-6	f 22,50
Maandstatistiek verkeer en vervoer (abonnement)	N-1	f 165,00
Jaarstatistiek van de buitenlandse handel	M-12	f 175,00
Maandstatistiek van de internationale handel (abonnement)	M-11	f 150,00

sociaal-economisch

Maandstatistiek van de bevolking (abonnement)	B-15	f 175,00
Arbeidsrekeningen	H-18	f 60,00
Tijdreeksen arbeidsrekeningen; ramingen van het opleidingsniveau	H-24	f 35,00
Werken en leren in Nederland	H-20	f 29,50
Sociaal-economische maandstatistiek (abonnement)	V-4	f 200,00
Nederlandse energiehuishouding jaarcijfers (deel 1 en 2)	K-117	f 75,00
Rekeningen en indicatoren voor economie en milieu; NAMEA 1986-1992	P-24	f 35,00
Kwartaalbericht milieustatistieken (abonnement)	C-51	f 75,00

Elektronische publicaties

Kwartaalrekeningen (abonnement)	P14D	f 300,00
Reeksen Conjunctuurbericht (abonnement)	P102D	f 175,00
Regionale economische jaarcijfers	P11D	f 75,00
Arbeidsrekeningen	H18D	f 160,00
Consumentenprijsindices (abonnement)	U2D	f 250,00
Maanddiskette bouwnijverheid (abonnement)	K3D	f 205,00
Tijdreeksen verkeer en vervoer	N40D	f 40,00

De CBS-catalogus met de CBS-publicaties is op aanvraag gratis beschikbaar.

De publicaties kunnen besteld worden bij de bestelservice van het CBS in Heerlen: telefoon (045) 570 79 70, fax (045) 570 62 68 en E-mail verkoop@cbs.nl.

Trefwoordenregister

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Aandelen	4.1, 4.2, 4.4, 4.5
Aardolie-industrie	1, 2.2
Accijnzen, zie belastingen op productie en invoer	
Afschrijvingen	3.1, 4.1, 4.2, 4.5
Afval (vrijgekomen)	1, 7.3, 8
Arbeidsmarkt	1, 2.6, 3.3, 4.4, 5, 5.3, 6, 7.1, 7.2, 8
Arbeidsproductiviteit	1, 5.2, 8
Arbeidsvolume	1, 2.3, 2.4, 2.6, 3.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 6, 6.1, 7.1, 7.4, 8
BTW	3.1, 4.3, 7.4
Balans (nationale)	4.1, 4.6
Banenplannen	4.3, 6.1
Bankwezen, zie kredietinstellingen	
Bedrijfsgebouwen	1, 2.1, 4.6, 6.2
Bedrijfstakingen	1, 3, 3.3, 4.2, 4.3, 4.4, 6, 6.1, 6.2, 7.3
Bedrijven: demografie	1, 6
Bedrijven: exploitatie-overschot	3.1, 3.3, 4.2
Bedrijven: productie en verbruik	1, 3.1, 3.3, 4.1, 7.3
Bedrijven: toegevoegde waarde	1, 2.6, 3.3, 4.1, 4.2, 6.2, 7.4
Bedrijven: werkgelegenheid	2.4, 2.6, 3.3, 4.2, 4.3, 6
Belasting- en premiedruk	1, 4.2, 4.3, 7.3, 8
Belastingen op inkomen en vermogen	1, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3, 7.3, 8
Belastingen op productie en invoer	3.1, 3.3, 7.3
Belastingen: algemeen	1, 3.3
Beloning van werknemers	1, 2.4, 3, 3.1, 4.1, 4.3, 4.4, 6.1, 8
Beroepsbevolking	1, 3.3, 5.3, 6.1, 7.2, 8
Beschikbaar inkomen: huishoudens	1, 2.6, 4.4, 8
Beschikbaar inkomen: nationaal	1, 3.1, 4.1, 4.4
Beschikbaar inkomen: overheid	1
Beschikbaar inkomen: vennootschappen	1
Besparingen: huishoudens	1, 4, 4.1, 4.5
Besparingen: nationaal	4, 4.1
Besparingen: via pensioenfondsen en levensverzekeraars	1, 4.1, 4.4, 4.5
Bestedingen	1, 2, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.3, 4.4, 5, 5.2, 6.1, 7.3, 8

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Betalingsbalans, zie buitenland: lopende transacties met het	
Bevolking	1, 2.6, 4.1, 4.5, 5, 5.2, 5.3, 5.5, 7, 7.1, 7.2
Bezettingsgraad	1, 4.2
Binnenlands product	1, 2.1, 2.4, 2.6, 3, 3.1, 3.3, 4.1, 4.3, 4.4, 4.5, 5, 5.1, 5.2, 5.4, 5.5, 6, 6.3, 7.3, 8
Bouwnijverheid	1, 2.1, 2.5, 2.6, 3.3, 6.1, 7.3
Broeikaseneffect	1, 7.3, 8
Bruteringsoperatie	1, 3.3, 4.2, 4.3, 4.5
Buitenland: in- en uitvoer	1, 3, 3.1, 4.1, 4.5, 5, 5.2, 8
Buitenland: lopende transacties met het	1, 3, 3.1, 4.1, 4.5, 5, 5.2, 8
Chemie	1, 2.1, 2.2, 3.3, 6.1, 7.3
Consumptiequote	5.2
Consumptieve bestedingen: algemeen	1, 2, 2.1, 4.1
Consumptieve bestedingen: huishoudens	1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.6, 3.2, 4.4, 4.5, 5.2, 7.3, 8
Consumptieve bestedingen: overheid	1, 2.1, 2.4, 3.3, 4.3, 5.2
Defensie	1, 2.4, 3.3, 4.3, 6.1
Delfstoffenwinning	1, 2.2, 2.5, 3.2, 3.3, 6.1, 6.2, 7.4
Demografie	1, 2.6, 4.5, 6.1, 7, 7.1
Dienstverlenende bedrijven	1, 2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.6, 3.3, 4.2, 4.4, 6.1, 6.2, 7.2, 8
Directe belastingen, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Dividenden	1, 4.1, 4.2, 4.4, 8
Duitsland	2.1, 2.2, 3.2, 4.4, 5.3, 5.5
Duurzame consumptiegoederen	2.3, 4.5, 4.6
Energie	1, 2.1, 2.3, 3.3, 4.6, 6.2, 7.3
Economische en Monetaire Unie	1, 4.3, 5, 5.4, 8
Europese Unie	1, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 5, 5.1, 5.2, 5.3, 6, 7.1
Exploitatie van onroerend goed	1, 2.5, 3.3, 4.2, 4.4, 6.2
Exploitatie-overschot	3.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.4
Export, zie uitvoer	
Finale bestedingen	1, 2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.4
Financiële instellingen	2.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.5
Financieringstekort, zie overheid: vorderingstekort	
Flexibilisering	1, 3.3, 6.1
Frankrijk	2.2, 3.2, 4.6, 5.3, 5.4
Gewelddelicten	1, 7.2
Gezondheidstoestand	1, 5.4, 7, 7.2
Gezondheidszorg	1, 2.3, 2.6, 3.3, 4.2, 4.4, 6.1, 7.2

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Gokwezen	3.3
Grond	3.3, 4.3, 4.5, 6.2
Grond-, weg- en waterbouwkundige werken	2.5, 3.3, 4.5, 6.2
Handel	1, 2.2, 2.5, 3, 3.3, 4.4, 6, 6.1, 6.2, 6.3
Handels- en vervoersmarges	2.2, 3.3
Horeca	1, 2.5, 2.6, 3.3, 4.4, 6.1
Huishoudens: aantallen	1, 7.1
Huishoudens: algemeen	1, 2.6, 4, 4.1, 4.4, 4.5
Huishoudens: consumptie	1, 2.1, 2.3, 2.6, 3.2, 4.4, 5.2, 7.3, 8
Huishoudens: inkomens	1, 2.6, 4.1, 4.4, 8
Hypotheken	4.4, 4.5, 4.6
Immigratie	1, 7.1, 7.2
Import, zie invoer	
Industrie	1, 2, 2.5, 2.6, 3.3, 4.2, 4.4, 6, 6.1, 6.2, 6.3, 8
Inflatie	1, 2.3, 2.6, 3.3, 4.3, 4.4, 5.4, 6.2, 8
Inkomen: beschikbaar	1, 4.3, 4.4
Inkomensongelijkheid	1, 4.4
Inkomensoverdrachten	1, 4.1, 5.2
Inkomensverdeling	1, 4, 4.1, 4.4, 5.2, 5.5
Inkomstenbelasting, zie belasting op inkomen en vermogen	
Intermediair verbruik	1, 2.1, 2.6, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 7.3
Investerings	1, 2, 2.1, 3.2, 3.3, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 5.2, 5.4, 6.2, 6.3, 8
Investerings: directe- in het buitenland	4.2, 4.5, 5.1, 8
Investerings: in vaste activa (algemeen)	1, 2.1, 2.4, 2.5, 3.2, 4.4, 4.5, 5.2, 6.3
Investerings: in vaste activa door bedrijven	1, 2.1, 2.5, 6.3, 8
Investerings: in vaste activa door de overheid	1, 2.1, 2.5
Investerings: in voorraden	1, 2.1, 3.2, 8
Investeringsquote	5.2
Invoer	1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.5, 5, 7.3, 8
Invoerrechten, zie belastingen op productie en invoer	
Italie	2.1, 3.1, 5.2, 5.3, 5.4
Japan	1, 2.1, 3.1, 5.1, 5.2, 5.3, 5.5, 7.1, 8
Kapitaalgoederenvoorraad	1, 4.6, 6, 6.2, 8
Kapitaalintensiteit (-coëfficiënt)	1, 2.5, 6, 6.2
Kapitaaloverdrachten	4.1, 4.2, 4.3

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Koopkrachtpariteiten	5.2, 5.5
Kredieten	2.1, 4.2, 4.5
Kredietinstellingen	2.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.5
Landbouw en visserij	1, 2, 2.1, 2.2, 2.6, 3.3, 4.4, 6, 6.1, 6.2, 7.3
Levensverwachting	1, 5.5, 7.1
Lonen, zie beloning van werknemers	
Loonbelasting, zie belastingen op inkomen en vermogen	
Loonquote	1, 4.4, 6.1
Loosom	3.1, 3.3, 4.2, 4.4, 6.1
Machines en werktuigen	1, 2.1, 2.5, 4.5, 6.2
Melkert-banen, zie banenplannen	
Metaalindustrie	1, 2.1, 2.2, 3.3
Midden- en kleinbedrijf	1, 6
Milieubelastingen	3.3, 4.3
Milieudruk	1, 5.4, 7.3, 8
NAMEA	7.3
Nationaal inkomen	1, 4.1, 4.5, 4.6, 5.2, 5.5, 7.3
Nationaal product	1
Niet-financiële vennootschappen	1, 4.2, 4.4, 4.5, 4.6, 8
Nijverheid	1, 2.6, 3.3, 6.2, 7.4
Obligaties	4.2, 4.5
Ondernemingen, zie vennootschappen	
Onderwijs: algemeen	1, 2.4, 2.5, 4.3, 5.5, 7, 7.2
Onderwijsniveau	1, 5.5, 6.1, 7.2
Onderzoek en ontwikkeling (R&D)	6.3
Ontgroening	1, 6.1, 7.1
Ontwikkelingshulp	1, 4.1
Openbare nutsbedrijven	1, 2.1, 2.5, 3.3, 4.2, 4.3, 6.2, 7.3
Overheid: algemeen	1, 2.5, 3.3, 4, 4.1, 4.3, 4.5, 5.4
Overheid: consumptie	1, 2.1, 2.4, 3.3, 4.3, 5.2
Overheid: investeringen	1, 2.1, 2.5, 4.3, 5.4
Overheid: ontvangsten	1, 4.1, 4.3, 8
Overheid: schuld	1, 4.5, 5.4, 8
Overheid: uitgaven	1, 2.4, 2.5, 3.3, 4.2, 4.3, 5.2, 7.2
Overheid: vorderingtekort	1, 4.3, 4.5, 5.4, 7.3, 8
Overige publiekrechtelijke lichamen	2.4, 4.3
Ozonlaagaantasting	1, 7.3, 8
Participatiegraad	1, 5.3, 6.1, 7.2, 8
Penetratiegraad: duurzame consumptiegoederen	2.3
Penetratiegraad: invoer	3.2

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Pensioen- en levensverzekeringen	4.1, 4.2, 4.3, 4.5
Prijzontwikkelingen	1, 2, 2.5, 2.6, 3.3, 4.3, 5.4, 6.2, 8
Primair inkomen	4.1, 4.2, 4.4, 8
Productie	1, 2, 2.1, 2.6, 3, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.4, 5, 5.1, 6.2, 7.3, 8
Regionale gegevens	1, 7.4
Rente	1, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 5.4, 8
Rentemarge	3.3, 4.1
Research and development (R&D)	6.3
Rijk	2.4, 3.3, 4.3, 4.5
Ruilvoet	1, 3.1
SAM	4.4
Sociale aspecten	1, 5, 5.5, 7
Sociale premies ten laste van werkgevers	1, 2.1, 4.1, 4.2, 4.3
Sociale verzekeringen	1, 4.1, 4.3, 4.4, 4.5, 8
Sociale voorzieningen	1, 4.3
Spaarquote	1, 4.1
Spaartegoeden	4.4, 4.5
Staatsschuld, zie overheid: schuld	
Subsidies	2.5, 3.1, 3.3, 4.2, 4.3, 7.3, 7.4
Textielindustrie	1, 3.3
Toegevoegde waarde	1, 2.6, 3.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.4, 6, 6.2, 7.3, 7.4, 8
Transport- en communicatiebedrijven	1, 2.1, 2.2, 2.3, 2.5, 3.2, 3.3, 4.2, 4.4, 6
Transportmiddelen	2.1, 2.3, 2.5, 2.6, 3.3, 6.2, 7.3
Uitvoer	1, 2, 2.1, 3.3, 4.3, 4.5, 7.3
Uitzendwerk	1, 2.6, 3.3, 4.3, 6.1
Vennootschappen	1, 3.3, 4, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 6.3, 8
Vennootschapsbelasting: zie belastingen op inkomen en vermogen	
Verenigd Koninkrijk	2.2, 3.2, 5.2, 5.4
Verenigde Staten	1, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 5.1, 5.2, 5.3, 5.5, 8
Vergrijzing	1, 2.6, 4.5, 7.1
Vermesting	1, 7.3, 8
Verzekeringsinstellingen	3.3, 4.2, 4.3, 4.5
Verzuring	1, 7.3, 8
Voedings- en genotmiddelen	2.2, 2.6, 3.3
Vorraden	1, 2.1, 3.1, 3.3, 4.4, 4.6, 8
Vorderingenoverschot/ -tekort	1, 4.1, 4.2, 4.3, 4.5, 5.4, 7.3, 8
Wederuitvoer	1, 2.2, 3.2, 3.3, 5.2, 8
Werkgelegenheid	1, 2.4, 2.6, 3, 3.1, 3.3, 4.2, 4.3, 4.4, 5.3, 6, 6.1, 7.2, 7.4, 8

<i>Trefwoord</i>	<i>Paragraaf</i>
Werkloosheid	1, 4.4, 5.3, 6.2, 7.2, 8
Werknemers	1, 2.6, 3, 3.1, 3.3, 4.2, 4.3, 4.4, 5.3, 6, 6.1, 6.3, 7.4, 8
Winst	1, 3.3, 4.2, 7.3, 8
Wisselkoers	1, 2.1, 3.3, 4.1, 5.2, 5.4
Woningen	1, 3.3, 4.3, 4.4, 4.5, 4.6, 6.2
Zakelijke dienstverlening	1, 2.1, 2.2, 2.6, 3.3, 4.2, 4.3, 4.4, 6.1, 6.2
Zelfstandigen	1, 3, 3.3, 4.1, 4.4, 6.1
Ziekenfondswet	3.3, 4.3, 8

